

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο Ουμπέρτο Έκο ως διανοητής της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης

Εισηγήτρια: **Καραγιάννη Άννα**

Επιβλέπων Καθηγητής: Καλλιώρας Δημήτριος

Έτος 2017

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πριν την παρουσίαση της παρούσας διπλωματικής εργασίας αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίησή της.

Πρώτα από όλους θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής εργασίας Επίκουρο Καθηγητή Δημήτρη Καλλιώρα για την πολύτιμη καθοδήγησή του, την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση που μου έδειξε.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να απευθύνω στον διδάσκοντα κ. Νικόλο Βογιαζίδη ο οποίος με τα πλούσια πνευματικά του προσόντα, την αστείρευτη γνώση του, το ήθος του και την υπομονή του στάθηκε σημαντικός αρωγός στην προσπάθειά μου.

Περιεχόμενα

Περίληψη	4
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1^ο: Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση	
1.1. Πρώτες συνθήκες – πρώτα χρόνια	7
1.2. Νεότερα χρόνια: διακρατικές-υπερεθνικές συνθήκες	19
Κεφάλαιο 2^ο: Η Οικονομική Ολοκλήρωση	
2.1. Οι πρώτες απόπειρες.....	32
2.2. Η υλοποίηση της ONE.....	34
2.3. Η κρίση του 2008 – αξιολόγηση.....	37
Κεφάλαιο 3^ο: Οι Διανοητές της Ολοκλήρωσης – Το Ευρωπαϊκό Όραμα στη Διάνοξη	40
Κεφάλαιο 4^ο: Ο Έκο για την ευρωπαϊκή ταυτότητα και την ολοκλήρωση	51
Επίλογος.....	63
Βιβλιογραφία.....	68

Περίληψη

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η ανασκόπηση της πορείας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η μελέτη των απόψεων των σημαντικότερων διανοητών της και η συγκέντρωση και ερμηνευτική προσέγγιση των ιδεών του Ουμπέρτο Έκο σε σχέση με την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Στο πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο γίνεται σύντομη ιστορική αναφορά στις πρώτες προσπάθειες για την επίτευξη της ευρωπαϊκής ενοποίησης, στις διακρατικές και υπερεθνικές συνθήκες που προσπάθησαν να καθορίσουν το μέλλον της Ευρώπης, στην προώθηση της ενοποιητικής διαδικασίας με την υιοθέτηση κοινής νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, στις προσπάθειες για την υλοποίηση της ONE, στην κρίση του 2008. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι απόψεις Ευρωπαίων διανοητών, ξεκινώντας πριν τον Καντ μέχρι τον Γιούργκεν Χάμπερμας, που αφορούν στην ενοποίηση της γηραιάς ηπείρου σε μια πολιτική ένωση και στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια στοχασμού πάνω στις ιδέες του Ουμπέρτο Έκο για την Ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Λέξεις κλειδιά: *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Ευρωπαίοι διανοητές, Ουμπέρτο Έκο*

Abstract

The purpose of the dissertation is a review of the progress towards European integration, the study of the views of its important intellectuals and the concentration and interpretative approach of Umberto Eco's ideas in relation to European identity. In the first and second chapters a brief historical reference is made to the first attempts to achieve European unification, the transnational and supranational conditions that have tried to determine the future of Europe, the promotion of the integration process with the adoption of a common monetary and fiscal policy, the efforts for the implementation of EMU, the crisis of 2008. The third chapter analyses the views of European intellectuals, starting before Kant to Habermas, concerning the integration of the old continent into a political union and in the fourth chapter an attempt is made to reflect on Eco's ideas for European integration.

Key Words: *European Integration, European Intellectuals, Umberto Eco*

Εισαγωγή

Η έννοια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι μία έννοια πολυδιατυπωμένη. Χρησιμοποιείται κατά κόρον στις μέρες μας από πολιτικούς, κοινωνικούς στοχαστές, επιστήμονες, δημοσιολόγους και δημοσιογράφους, φιλοευρωπαϊστές και ευρωσκεπτικιστές, εξαιτίας των ταλανισμών που δέχεται το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Στόχος είναι συνήθως να ερμηνευθούν τα αίτια και οι παράμετροι της κρίσης, και να αναζητηθούν οι ιδέες και οι πολιτικές εκείνες που θα βοηθήσουν την Ευρωπαϊκή Ένωση να ξεπεράσει τους σκοπέλους που αντιμετωπίζει.

Η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί τον όρο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως βασικό άξονα της μελέτης της, μέσα όμως από ένα πρίσμα περισσότερο φιλοσοφικό παρά οικονομικό.

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο πραγματεύεται τις πρόδρομες ενοποιητικές διαδικασίες, τους λόγους που οδήγησαν στην ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις συνθήκες εκείνες που όριζαν το καταστατικό πλαίσιο της υπόστασης και της δραστηριότητάς της. Το δεύτερο καταπιάνεται με τις μεταγενέστερες συνθήκες που οδήγησαν σταδιακά στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη ανασκόπηση της πορείας της Ευρώπης προς την οικονομική και νομισματική της ενοποίηση, ξεκινώντας από την καθιέρωση του ευρώ ως κοινού νομίσματος και τη δημιουργία της ευρωζώνης και φτάνοντας ως την χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το 2008.

Στη συνέχεια της εργασίας, στο τρίτο κεφάλαιο, ασχολούμαστε με τους διανοητές εκείνους που πραγματεύτηκαν το ευρωπαϊκό όραμα και το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ξεκινώντας από τον Καντ και φτάνοντας ως τον Χάμπερμας, αναζητούμε τις σκέψεις εκείνες που εκκόλαψαν την ευρωπαϊκή ενοποίηση ως ιδέα αλλά και τις προτάσεις των σύγχρονων φιλοσόφων αναφορικά με τις αδυναμίες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, όπως αυτές διαφάνηκαν κυρίως μετά την απόπειρα κατάρτισης ενός ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Το τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας μας αφορά τον Ουμπέρτο Έκο. Στο κομμάτι αυτό εξετάζουμε τις απόψεις του πολυσχιδούς αυτού σύγχρονου διανοητή, που απεβίωσε μόλις πριν λίγα χρόνια, όσον αφορά το μείζον ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας ως

θεμέλιου λίθου της ευρωπαϊκής ενοποίησης, και επιχειρούμε να το προσεγγίσουμε ερμηνευτικά μέσα από θεωρίες και μοντέλα που αφορούν τη διαπολιτισμικότητα.

Η εργασία κλείνει με έναν Επίλογο, που επισημαίνει τα κύρια σημεία της καταλήγοντας σε ένα τελικό συμπέρασμα, ενώ στο τέλος παρατίθεται η βιβλιογραφία και οι διαδικτυακές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνησή της.

Δεδομένου ότι ο Ουμπέρτο Έκο δεν είχε συγκεντρώσει τις απόψεις του περί Ευρώπης σε κάποιο ξεχωριστό πόνημα, με συνέπεια να μπορεί κανείς να τις εντοπίσει μόνο διάσπαρτες στα διάφορα βιβλία, τις συνεντεύξεις και τις ομιλίες του, η εργασία αυτή αποκτά την ιδιαίτερη σημασία της. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι επιχειρείται η σύνδεση, ή η αντιπαραβολή, των ιδεών του Έκο με τις ιδέες άλλων συγκαιρινών στοχαστών, ενώ έχει ήδη προηγηθεί μια ανασκόπηση στις ιδέες περί ευρωπαϊκής ενοποίησης διαχρονικά.

Κεφάλαιο 1^ο

Η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση

1.1. Πρώτες συνθήκες – πρώτα χρόνια

Η λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου αλλά και το πέρασμα στην εποχή που ορίστηκε ως Ψυχρός πόλεμος¹ σηματοδοτούν την έναρξη μιας εποχής κατά την οποία οι Ευρωπαίοι ηγέτες συνειδητοποιούν την ανάγκη εξεύρεσης μιας βιώσιμης λύσης που θα αφορά τη διατήρηση της ειρήνης στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η εμπειρία του καταστροφικότερου στην πορεία της ανθρωπότητας πολέμου δημιούργησε μια έντονη ανησυχία για τη διαφύλαξη της ειρήνης που όμως θα μπορούσε να εξασφαλιστεί με περισσότερους από έναν τρόπους, όπως διαφάνηκε από τις τάσεις της εποχής.

Η πρώτη ιδεολογική γραμμή υποστήριζε ότι η Γερμανία, ως υπεύθυνη της καταστροφής, θα έπρεπε, για να αποφευχθεί ένας μελλοντικός πόλεμος, να μετατραπεί σε μία κατά βάση αγροτική οικονομία (Σχέδιο Μόργκενταου 1944 για διαίρεση και αποβιομηχανοποίηση της μεταπολεμικής Γερμανίας). Αυτή, ωστόσο, θα ήταν μάλλον μια επισφαλής λύση, όπως είχε διδάξει η Ιστορία, καθώς η ταπείνωση της ηττημένης και «υπεύθυνης για τον πόλεμο» Γερμανίας μετά το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου, οδήγησε αναφανδόν στην προετοιμασία του δεύτερου δημιουργώντας αυτό που ορισμένοι ιστορικοί αποκάλεσαν ως νεότερο «Τριακονταετή πόλεμο». Η μαρξιστική-λενινιστική γραμμή, από την άλλη, εφόσον κατηγορούσε και για τους δύο παγκοσμίους πολέμους αλλά και για όλα τα κακά της ανθρωπότητας τον καπιταλισμό, πρότεινε ως λύση τη διάδοση και την εδραίωση του κομμουνισμού στον κόσμο. Η τρίτη πρόταση ήταν και αυτή που τελικά επικράτησε ως η πιο ψύχραιμη και βιώσιμη όλων: για όλα έφταιγε ο εθνικισμός, επομένως η λύση που προτεινόταν ήταν η στενότερη συνεργασία των ευρωπαϊκών κρατών στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής ενοποίησης.²

¹ Με τον όρο Ψυχρός Πόλεμος έμεινε γνωστός στην ιστορία ο ανταγωνισμός σε γεωπολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο ανάμεσα σε δύο κύρια μπλοκ χωρών (το Δυτικό μπλοκ, με ηγέτιδα δύναμη τις ΗΠΑ και το Ανατολικό μπλοκ με ηγέτιδα δύναμη την ΕΣΣΔ) από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι την πτώση της ΕΣΣΔ (1947-1991).

² R. Baldwin & Ch. Wyplosz, *The Economics of European Integration*, 3rd edition, McGraw-Hill Companies, 2009, σελ. 6-7

Το πιο ρητό κάλεσμα για τη δημιουργία μιας ενωμένης Ευρώπης υπήρξε αυτό του Ουίνστον Τσώρτσιλ, στην ομιλία του στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης (19 Σεπτεμβρίου 1946), όπου με μεγάλο ενθουσιασμό πρότεινε τη συμφιλίωση Γαλλίας-Γερμανίας και τη δημιουργία των Ενωμένων Κρατών της Ευρώπης συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας. Λέει χαρακτηριστικά στον εμπνευσμένο λόγο του: «Η δομή των Ενωμένων Κρατών της Ευρώπης θα είναι τέτοια ώστε να καθιστά την υλική δύναμη κάθε ξεχωριστού κράτους λιγότερο σημαντική. Τα μικρά έθνη θα υπολογίζονται τόσο όσο και τα μεγάλα και θα κερδίζουν την τιμή τους με τη συμβολή τους στον κοινό σκοπό».³ Και πράγματι, η Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως θα δούμε παρακάτω, κατόρθωσε εν τέλει, στο πνεύμα του Τσώρτσιλ, να φέρει κοντά μεγάλους και μικρούς, νικητές και ηττημένους.

Διαβάζουμε στο βιβλίο του Νίκου Μούση: «Η ιστορία της Ευρώπης περιγράφει κυρίως τους πολέμους για την επικράτηση ενός έθνους επί των άλλων και τους αγώνες απελευθέρωσης αυτών από τον δυνάστη ή τους δυνάστες τους. Πόλεμο μετά τον αδελφοκτόνο πόλεμο, μετά από συνεχείς ανθρωποθυσίες, γενοκτονίες, αθλιότητες, οικονομικές καταστροφές φτάσαμε στα μέσα τους περασμένου αιώνα στον πιο ολέθριο πόλεμο της διεθνούς ιστορίας, στην οικονομική εξάντληση όλων των εθνών της Ευρώπης και στην παγκόσμια επικράτηση μιας μη ευρωπαϊκής δύναμης. Ευτυχώς, όμως, αμέσως μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο μερικοί εμπνευσμένοι πολιτικοί, όπως ο Σουμάν, ο Αντενάουερ, ο Ντε Γκασπερι και ο Σπάακ, κατάλαβαν ότι τα ευρωπαϊκά έθνη τα οποία είχαν μόλις αλληλοσπαραχθεί σε έναν ανόητο πόλεμο κυριαρχίας των μεν επί των δε και αύξησης του ζωτικού τους χώρου (δηλαδή της αγοράς τους), ήταν στην πραγματικότητα μέρη μιας γεωγραφικής, οικονομικής και πολιτικής ενότητας, η οποία θα μπορούσε να εξασφαλίσει την ευημερία των πολιτών της μέσα σε μια ενιαία αγορά».⁴ Τα ονόματα που αναφέρει ο Μούσης στο απόσπασμα αυτό δεν είναι άλλα από των πολιτικών εκείνων που πλέον ονομάζουμε «πατέρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (the Founding Fathers of the EU).

³ Council on foreign relations: <http://www.cfr.org/europe/churchills-united-states-europe-speech-zurich/p32536>

⁴ Ν. Μούσης, Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο - Οικονομία - Πολιτική, 12η έκδοση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σελ. 561

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, έχει τα θεμέλιά της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), που ιδρύθηκε το 1950. Με άλλα λόγια, η ΕΚΑΧ, της οποίας ιδρυτικά μέλη ήταν η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία, η Ιταλία, οι Κάτω Χώρες, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο, ήταν ο πρώτος από μια σειρά υπερεθνικών ευρωπαϊκών θεσμών που τελικά μετεξελίχθηκαν στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το 1950, τα κράτη της Ευρώπης προσπαθούσαν ακόμη να επουλώσουν τις πληγές τους από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο οποίος είχε λήξει πέντε χρόνια πριν. Αποφασισμένες να αποτρέψουν την επανάληψη ενός τέτοιου φρικτού πολέμου, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις κατέληξαν στο ότι η από κοινού διαχείριση της παραγωγής άνθρακα και χάλυβα θα καθιστούσε στο μέλλον έναν πόλεμο μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας - όπως επί λέξει αναφέρεται στη διακήρυξη - «όχι μόνον αδιανόητο αλλά και υλικά αδύνατο». Επικράτησε ο συλλογισμός ότι η συγχώνευση οικονομικών συμφερόντων θα βοηθούσε στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου και θα αποτελούσε το πρώτο βήμα για την ενοποίηση της Ευρώπης. Η προσχώρηση στην ΕΚΑΧ ήταν ανοικτή και σε άλλες χώρες. Έτσι, λοιπόν, πρακτικά αλλά και συμβολικά, τα υλικά του πολέμου μετατράπηκαν σε εργαλεία συμφιλίωσης και ειρήνης⁵.

Από το κείμενο της Διακήρυξης Σουμάν (Robert Schuman), που ίδρυε την ΕΚΑΧ στις 9 Μαΐου 1950, τα παρακάτω σημεία, καθιστούν σαφές το σκεπτικό των ιδρυτών-πατέρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

- «Η παγκόσμια ειρήνη δεν μπορεί να διαφυλαχθεί αν δεν αναληφθούν δημιουργικές προσπάθειες ανάλογες των κινδύνων που την απειλούν.»
- «Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί δια μιας, ούτε σε ένα συνολικό σχέδιο: θα οικοδομηθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα που κατ' αρχάς θα δημιουργήσουν μια πραγματική αλληλεγγύη. Η συνένωση των ευρωπαϊκών εθνών απαιτεί να εξαλειφθεί η μακροαίωνα διαμάχη μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας.»

⁵ P. Fontaine, The European Union explained: Europe in 12 lessons, Publications of the European Union, Luxembourg 2014, σελ. 3: http://europa.rs/images/publikacije/26-EU_In_12_Lessons.pdf

- «Η γαλλική κυβέρνηση προτείνει να τεθεί το σύνολο της γαλλογερμανικής παραγωγής άνθρακα και χάλυβα υπό μια κοινή Ανώτατη Αρχή της οποίας η οργάνωση θα δίνει δυνατότητα συμμετοχής και σε άλλες χώρες της Ευρώπης.»
- «Η από κοινού διαχείριση της παραγωγής άνθρακα και χάλυβα θα εξασφαλίσει αμέσως την εγκαθίδρυση κοινών βάσεων οικονομικής ανάπτυξης, πρώτο στάδιο μιας Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας.»
- «Η αλληλεγγύη κατά την παραγωγή, που θα διαμορφωθεί με αυτόν τον τρόπο, θα αποδείξει ότι κάθε πόλεμος μεταξύ της Γαλλίας και της Γερμανίας είναι όχι μόνον αδιανόητος αλλά και υλικά αδύνατος.»
- «Έτσι θα πραγματοποιηθεί απλά και γρήγορα η συγχώνευση των συμφερόντων που είναι αναγκαία για την εγκαθίδρυση μιας οικονομικής κοινότητας.»
- «Προκειμένου να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι ξεκινώντας από τις πολύ ανομοιογενείς συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργεί σήμερα η παραγωγή των χωρών που θα προσχωρήσουν στην κοινότητα, πρέπει να ληφθούν ορισμένα μεταβατικά μέτρα.»⁶

Η 9η Μαΐου 1950 θεωρείται πια ως η γενέθλια ημέρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία επισήμως ιδρύθηκε στις 18 Απριλίου 1951 με τη Συνθήκη της Ρώμης, οπότε και τα έξι προαναφερθέντα ιδρυτικά κράτη της ΕΚΑΧ δημιούργησαν την πρώτη υπερεθνική κοινότητα της Ευρώπης, η οποία με τη σειρά της διάνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ακολούθως.⁷

Η πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης ξεκίνησε με έξι κράτη, που λειτούργησαν «σαν σκαπανείς για να ανοίξουν έναν άγνωστο δρόμο». Τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη είτε υποδείκνυαν μια άλλη πορεία είτε παρακολουθούσαν προσεκτικά την πορεία της ενοποίησης με σκοπό να προσχωρήσουν αργότερα.

⁶ European Union, Schuman's Declaration:

https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_el

⁷ European Union, Robert Schuman:

https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/robert_schuman_en.pdf

Ο ρόλος των ψυχροπολεμικών συνθηκών υπήρξε καταλυτικός. Υπό το φόβο της σοβιετικής εξάπλωσης, τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη είχαν προσχωρήσει, το 1949, σε έναν υπερεθνικό οργανισμό, τον Οργανισμό του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (ΝΑΤΟ) υπό την αμερικανική πυρηνική ασπίδα. Η ασπίδα αυτή όμως δεν επαρκούσε για να αντιμετωπιστούν, πέρα από τα εξωτερικά, τα εσωτερικά, κοινωνικά προβλήματα των οικονομικά καθημαγμένων λαών της Ευρώπης. Για να τονωθεί η ανάπτυξη των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών έπρεπε να γκρεμιστούν οι μεταξύ τους φραγμοί. Αρχικά, έπρεπε τουλάχιστον να απελευθερωθεί το εμπόριο και να δημιουργηθεί μια ζώνη ελεύθερων συναλλαγών μέσω διακυβερνητικής συνεργασίας. Προς την κατεύθυνση αυτή βοήθησε σημαντικά η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία, που ιδρύθηκε για να διαχειριστεί το Σχέδιο Μάρσαλ⁸ των ΗΠΑ για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης.⁹

Ο σημερινός ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, 1961) ιδρύθηκε ουσιαστικά το 1948 με αρχικό σκοπό να διαχειριστεί την οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ προς την Ευρώπη, όπως προέβλεπε το Σχέδιο Μάρσαλ. Από το 1948 ως το 1952, η αμερικανική οικονομική βοήθεια έφτασε τα 12 δισεκατομμύρια δολάρια και δε βοήθησε μόνο υλικά τους Ευρωπαίους, αλλά δημιούργησε και το κατάλληλο έδαφος ώστε λίγο αργότερα οι Ευρωπαίοι να κάνουν το αποφασιστικό βήμα προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση.¹⁰

Οι πρωτεργάτες της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι:

Ο **Ρομπέρ Σουμάν** (Robert Schuman) θεωρείται ως «ο αρχιτέκτονας» του ευρωπαϊκού προγράμματος ενοποίησης. Ο ίδιος προερχόταν από ένα «ευρωπαϊκό», θα λέγαμε, περιβάλλον, καθώς ο πατέρας του ήταν Γάλλος και η μητέρα του από το Λουξεμβούργο, ενώ ο ίδιος γεννήθηκε σε μια περιοχή που την εποχή της γέννησής του

⁸ Με τον όρο «σχέδιο Μάρσαλ» εννοείται η οικονομική ενίσχυση κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου, αποκύημα της εξωτερικής πολιτικής των Η.Π.Α. μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και της αντίληψης ότι η επικράτηση του κομμουνισμού θα αποτελούσε κίνδυνο για τα συμφέροντα και των Ηνωμένων Πολιτειών. Στις 12 Μαρτίου του 1947 ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρι Τρούμαν, αγορεύοντας στο Κογκρέσο, δεσμεύθηκε ότι η χώρα του θα παρείχε γενναία οικονομική ενίσχυση στα κράτη «που θα επιθυμούσαν και θα αντιστέκονταν σε απόπειρες καθυπόταξης από οπλισμένες μειοψηφίες ή από ξένες πιέσεις». Να σημειωθεί εδώ πως οικονομική ενίσχυση δεν έλαβε, φυσικά, η Σοβιετική Ένωση και οι κεντροευρωπαϊκές και νοτιοανατολικές χώρες που είχαν προσδεθεί στο άρμα της R. Baldwin, σελ. 9

⁹ N. Μούσης, σελ. 14

¹⁰ R. Baldwin, σελ. 9

ανήκε στη Γερμανία. Ο Σουμάν είχε αναλάβει διάφορους υπουργικούς θώκους, ενώ το 1947 διετέλεσε πρωθυπουργός της μεταπολεμικής Γαλλίας. Ως Υπουργός Εξωτερικών υπήρξε άνθρωπος-κλειδί στις διαπραγματεύσεις των σημαντικότερων συνθηκών και με τις πρωτοβουλίες του αύξησε τη συνεργασία των κρατών εντός της Δυτικής Συμμαχίας και συνετέλεσε στην ενοποίηση της Ευρώπης.¹¹

Ο **Zan Moné** (Jean Monnet) ήταν Γάλλος πολιτικός και οικονομικός σύμβουλος που αφιερώθηκε στο σκοπό της ενωμένης Ευρώπης. Πρόκειται, στην πραγματικότητα, για τον εμπνευστή και σχεδιαστή της Διακήρυξης Σουμάν. Υπήρξε σύμβουλος σε πολλά κράτη, έμπιστος σύμβουλος του ίδιου του Αμερικανού προέδρου Ρούζβελτ και μέλος της εξόριστης γαλλικής κυβέρνησης στην Αλγερία. Το 1943 ο Μονέ διακήρυττε χαρακτηριστικά: «Δε θα υπάρξει ειρήνη στη Ευρώπη, αν τα κράτη αναδομηθούν στη βάση της εθνικής κυριαρχίας... Τα κράτη της Ευρώπης είναι πολύ μικρά για να εγγυηθούν στους λαούς τους την απαραίτητη ευημερία και την κοινωνική πρόοδο. Τα ευρωπαϊκά κράτη πρέπει να οργανωθούν σε μία ομοσπονδία...». Παρόλο που το 1954 απέτυχε η δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας, ο Μονέ συνέχισε να εργάζεται σταθερά για την ενοποίηση της Ευρώπης και υπήρξε σπουδαίος αρωγός σε όλες τις σχετικές διαδικασίες.¹²

Ο **Κόνραντ Αντενάουερ** (Konrad Adenauer) υπήρξε ο πρώτος Καγκελάριος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και έμεινε στην κεφαλή του κράτους από το 1949 ως το 1963, αλλάζοντας τη φυσιογνωμία της μεταπολεμικής Γερμανίας και της ευρωπαϊκής ιστορίας περισσότερο από κάθε άλλη προσωπικότητα. Ήδη από το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου, ο Αντενάουερ είχε συνειδητοποιήσει ότι μια βιώσιμη ειρήνη δε θα μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνο στο πλαίσιο μιας ενωμένης Ευρώπης. Ακρογωνιαίος λίθος της εξωτερικής πολιτικής του Αντενάουερ υπήρξε η συμφιλίωση με τη Γαλλία. Μαζί με τον Πρόεδρο Ντε Γκωλ, το 1963 υπέγραψαν συνθήκη συμφιλίωσης (Συνθήκη Ηλυσίων) που έγινε ο θεμέλιος λίθος της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της ανόδου του Ναζισμού στη Γερμανία, ο Αντενάουερ κατηγορήθηκε για αντιγερμανικά αισθήματα και συμπάθεια προς τη

¹¹ European Union, Robert Schuman:
https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/robert_schuman_en.pdf

¹² European Union, Jean Monnet:
https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/jean_monnet_en.pdf

Σιωνιστική κίνηση. Όταν, δε, αρνήθηκε να διακοσμήσει τους δρόμους με σβάστικες έμεινε άνεργος, ανέστιος και δίχως εισόδημα. Συνελήφθη αρκετές φορές και έφτασε μέχρι και να φυλακιστεί από το ναζιστικό καθεστώς το 1944. Υπό την ηγεσία του το δυτικογερμανικό κράτος εξελίχθηκε σε μια σταθερή Δημοκρατία και πέτυχε μια μακροχρόνια συμφιλίωση με τις γειτονικές χώρες, ενώ κατόρθωσε επιπλέον να ενταχθεί στη Βορειο-Ατλαντική Συμμαχία. Ο Αντενάουερ ήταν πολιτικά ρεαλιστής, γι' αυτό επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην προώθηση της ιδέας της πανευρωπαϊκής συνεργασίας, στηρίζοντας την ΕΚΑΧ, αρχικά, και την ΕΟΚ αργότερα. Η άποψή του ήταν πως η ευρωπαϊκή ενότητα ήταν απαραίτητη για μια βιώσιμη ειρήνη και σταθερότητα. Εκτός από την υπόθεση της ειρήνης, η ευρωπαϊκή ενοποίηση θα βοηθούσε τη μεταναζιστική Γερμανία να επανενταχθεί στη διεθνή κοινότητα. Το 2003 οι Γερμανοί ψήφισαν τον Αντενάουερ ως τον «σημαντικότερο Γερμανό όλων των εποχών».¹³

Ο **Ουίνστον Τσόρτσιλ** (Winston Churchill) διετέλεσε πρωθυπουργός της Βρετανίας κατά τις περιόδους 1940-1945 και 1951-1955 και υπήρξε ένας από τους πρώτους πολιτικούς άνδρες που εξέφρασαν την ανάγκη δημιουργίας των «Ενωμένων Κρατών της Ευρώπης». Σκοπός της πολιτικής του δράσης ήταν η εξάλειψη των ασθενειών του εθνικισμού και του μιλιταρισμού από την Ευρώπη μια για πάντα. Η στάση του να αρνηθεί να υποχωρήσει ή να συνθηκολογήσει με τους Ναζί, ενέπνευσε τη βρετανική Αντίσταση, ειδικά στην αρχή, όταν η Βρετανία στεκόταν μόνη απέναντι στο Χίτλερ. Η ενωμένη Ευρώπη ήταν για τον Τσόρτσιλ ο μοναδικός τρόπος να επιστρέψουν οι Ευρωπαίοι στην κανονικότητα, «να ξανακερδίσουν τις απλές χαρές και τις ελπίδες που κάνουν τη ζωή άξια να τη ζήσει κανείς». Ήταν εκείνος που εισηγήθηκε την ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης και γι' αυτό το 1948 ορίστηκε ως επίτιμος πρόεδρος του σχετικού Κογκρέσου στη Χάγη, που οδήγησε το 1949 στην ίδρυση του Συμβουλίου στο οποίο την πρώτη σύγκληση και παρευρέθη. Ο Τσόρτσιλ ήταν επίσης εκείνος που πρώτος έδωσε την ιδέα για δημιουργία «Ευρωπαϊκού Στρατού» που θα προστάτευε την ήπειρο επικουρικά προς τη διπλωματία, όπως επίσης και την ιδέα για

¹³ Ο.π., Konrad Adenauer:

https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/konrad_adenauer_en.pdf

ίδρυση Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (που ιδρύθηκε εν τέλει το 1959).¹⁴

Ο **Αλτσίντε Ντε Γκάσπερι** (Alcide De Gasperi) από το ρόλο του ως πρωθυπουργός και υπουργός των εξωτερικών της Ιταλίας από το 1945 ως το 1953 σφράγισε τη μοίρα της χώρας του στα μεταπολεμικά χρόνια. Μετά τη λήξη του Α' παγκοσμίου πολέμου συνίδρυσε το Ιταλικό Λαϊκό Κόμμα (Partito Popolare Italiano), το οποίο και εισήλθε στο Κοινοβούλιο το 1921. Το κόμμα του κηρύχθηκε όμως παράνομο από το φασιστικό καθεστώς του Μουσολίνι και διαλύθηκε, ενώ ο ίδιος φυλακίστηκε για 18 μήνες, και στη συνέχεια βρήκε άσυλο στο Βατικανό. Ο Ντε Γκάσπερι, πρωθυπουργός σε οχτώ διαδοχικές κυβερνήσεις, υπήρξε ο πιο μακρόβιος πολιτικός της χώρας μέχρι και σήμερα. Ήταν ενθουσιώδης υπέρμαχος της διεθνικής συνεργασίας, καθώς αντιλαμβανόταν πως μόνο έτσι θα επανέφερε τη χώρα του στη διεθνή σκηνή. Γι' αυτό το σκοπό εργάστηκε για την ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης και έπεισε τους Ιταλούς να γίνουν μέλη του Σχεδίου Μάρσαλ και να συμμετάσχουν στο ΝΑΤΟ. Να σημειωθεί εδώ ότι η συνεργασία του με τις Ηνωμένες Πολιτείες έλαβε χώρα σε μια εποχή που η Ιταλία διέθετε ένα από τα πιο ισχυρά κομμουνιστικά κόμματα στη Δυτική Ευρώπη. Ο Ντε Γκάσπερι πίστευε ότι ο Β' παγκόσμιος πόλεμος δίδαξε στους Ευρωπαίους το εξής μάθημα: «το μέλλον δε θα χτιστεί μέσα από την ισχύ, ούτε από τη διάθεση επικράτησης, αλλά από την υπομονετική εφαρμογή της δημοκρατικής μεθόδου, το δημιουργικό πνεύμα της συναίνεσης και το σεβασμό της ελευθερίας». Αυτό εξηγεί και την άμεση ανταπόκρισή του στο κάλεσμα του Σουμάν για μια ενοποιημένη Ευρώπη. Ο Ντε Γκάσπερι χρίστηκε ο πρώτος πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης της ΕΚΑΧ το 1954, και παρόλο που το σχέδιο για τη δημιουργία κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής άμυνας απέτυχε, ο ίδιος υπήρξε ενθουσιώδης υπέρμαχος του. Αργότερα, υπήρξε διαμεσολαβητής μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας για το σκοπό της ΕΟΚ και ενώ πέθανε τον Αύγουστο του 1954, του αναγνωρίστηκε ο ρόλος, όταν τελικά υπεγράφησαν οι συνθήκες της Ρώμης¹⁵ το 1957.¹⁶

¹⁴ European Union, Winston Churchill:

https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/winston_churchill_en.pdf

¹⁵ Εάν μιλάμε καμιά φορά για τις «Συνθήκες της Ρώμης» (ΕΟΚ και ΕΚΑΕ), η Συνθήκη της Ρώμης είναι βέβαια η Συνθήκη ΕΟΚ. Ν. Μούσης, σελ. 21

¹⁶ European Union, Alcide De Gasperi:

https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/alcide_de_gasperi_en.pdf

Ο **Πωλ Ανρί Σπάακ** (Paul Henri Spaak) υπήρξε μετά την απελευθέρωση του Βελγίου υπουργός εξωτερικών αλλά και πρωθυπουργός της χώρας του. Για τον Σπάακ ο μόνος τρόπος για να εξασφαλιστεί η ειρήνη και η σταθερότητα ήταν η ένωση των χωρών μέσω δεσμευτικών συνθηκών. Γι' αυτό το λόγο ο Σπάακ επεδίωξε και πέτυχε την ένωση του Βελγίου με την Ολλανδία και το Λουξεμβούργο (Benelux) το 1944 (μεταξύ των χωρών αυτών καταργήθηκαν οι δασμοί και εγκαθιδρύθηκε καθεστώς ελεύθερης διακίνησης χρημάτων, ανθρώπων, υπηρεσιών και αγαθών), κίνηση που ενέπνευσε τους Ευρωπαίους ηγέτες και προλείανε το έδαφος για την ενοποίηση της Ευρώπης. Ο Σπάακ ήταν εκείνος που υπέγραψε τη συνθήκη της Ρώμης, και έκανε το Βέλγιο μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας.¹⁷

Άλλες σημαντικές προσωπικότητες που συνέβαλλαν στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι οι **Γιόχαν Βίλεμ Μπέγιεν** (Johan Willem Beyen), **Γιόζεφ Μπεχ** (Joseph Bech), **Αλτιέρο Σπινέλι** (Altiero Spinelli), **Βάλτερ Χάλσταϊν** (Walter Hallstein) και **Σίκο Μάνσχολτ** (Sicco Mansholt).¹⁸

Στο παραπάνω κείμενο έγινε ήδη ευκαιριακή αναφορά σε συνθήκες που δρομολόγησαν αυτό που σήμερα ονομάζουμε Ενωμένη Ευρώπη. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε αναλυτικά τις συνθήκες εκείνες που οδήγησαν στην ευρωπαϊκή ενοποίηση και ολοκλήρωση.

Η πρώτη κοινοτική Συνθήκη που υπογράφηκε ήταν αυτή που ίδρυε την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) και υπογράφηκε στο Παρίσι στις 18 Απριλίου 1951 από τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία και τις χώρες της Μπενελούξ, ενώ τέθηκε σε ισχύ στις 23 Ιουλίου 1952. Ο κύριος σκοπός της ήταν η εξάλειψη των εμποδίων στις ανταλλαγές και η δημιουργία μιας κοινής αγοράς μέσα στην οποία τα προϊόντα των ανθρακωρυχείων και των σιδηρουργείων θα κυκλοφορούσαν ελεύθερα για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες όλων των κατοίκων της Κοινότητας χωρίς διακρίσεις βασισμένες στην εθνικότητα. Ελεύθερα επίσης θα έπρεπε να κυκλοφορούν τα κεφάλαια και οι εργαζόμενοι σ' αυτούς τους τομείς. Για να επιτευχθούν αυτά, η Συνθήκη προέβλεπε ορισμένους κανόνες σε θέματα επενδύσεων, εθνικών ενισχύσεων,

¹⁷ Ο.π., Paul-Henri Spaak:

https://europa.eu/european-union/sites/europaefiles/docs/body/paul-henri_spaak_en.pdf

¹⁸ Βλ. European Union, The Founding Fathers of the EU:

https://europa.eu/european-union/about-eu/history/founding-fathers_en#box_5

παραγωγής, τιμών, συμφωνιών και συγχωνεύσεων επιχειρήσεων, μεταφορών και εμπορικής πολιτικής. Αυτοί οι κανόνες έπρεπε να εφαρμόζονται από τα κοινοτικά όργανα, τα οποία θα ασκούσαν τις εξουσίες τους, τις οποίες κατείχαν προηγουμένως οι εθνικές αρχές, δηλαδή μια Ανώτατη Αρχή και ένα Συμβούλιο Υπουργών, των οποίων οι αποφάσεις θα επιβάλλονταν στα κράτη μέλη.¹⁹

Φιλόδοξη, παρά το περιορισμένο πεδίο εφαρμογής της, η συνθήκη ΕΚΑΧ ίδρυε ήδη μια Συνέλευση και ένα Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Οι ρητές προθέσεις των ιδρυτών της ΕΚΑΧ ήταν, πράγματι, να αποτελέσει αυτή ένα πείραμα, το οποίο θα επεκτεινόταν σταδιακά σε άλλους οικονομικούς τομείς και θα κατέληγε στη δημιουργία μιας «Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας». Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο, η ισχύς της Συνθήκης ΕΚΑΧ είχε περιορισμένη διάρκεια. Στις 23 Ιουλίου 2002, οπότε εξέπνευσε η πεντηκονταετούς διάρκειας ισχύς της συνθήκης ΕΚΑΧ, οι ειδικοί κανόνες που αφορούσαν τους τομείς του άνθρακα και του χάλυβα εντάχθηκαν στο κοινοτικό δίκαιο και οι πόροι, τα προγράμματα και οι διεθνείς υποχρεώσεις που τους αφορούσαν αναλήφθηκαν από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.²⁰

Πράγματι, τα πρώτα κιόλας χρόνια λειτουργίας της δασμολογικής ένωσης του άνθρακα και του χάλυβα έδειξαν ότι το μοντέλο της ΕΚΑΧ ήταν επιτυχές και μπορούσε να επεκταθεί σε όλους τους οικονομικούς τομείς. Ήδη τον Ιούνιο του 1955, οι υπουργοί εξωτερικών των «Έξι» εξέτασαν τη δυνατότητα δημιουργίας κοινής αγοράς για όλα τα προϊόντα, καθώς και τη δημιουργία μιας ειδικής κοινότητας για την πυρηνική ενέργεια. Σύντομες διαπραγματεύσεις υπό την προεδρία του Βέλγου υπουργού εξωτερικών Paul Henri Spaak ολοκληρώθηκαν τον Απρίλιο του 1956 και στις 25 Μαρτίου 1957 οι Έξι ήταν σε θέση να υπογράψουν πάνω στο λόφο του Καπιτωλίου της Ρώμης τις Συνθήκες που ίδρυσαν την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ).²¹

Η Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας (ΕΚΑΕ), πιο γνωστή ως Ευρατόμ, υπογράφηκε στη Ρώμη στις 25 Μαρτίου 1957 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1958. Απέβλεπε στη δημιουργία μιας κοινής αγοράς πυρηνικών υλικών και εφοδίων, στην κατάρτιση μιας κοινής πυρηνικής νομοθεσίας, στην

¹⁹ Ν. Μούσης, σελ. 20

²⁰ Ν. Μούσης, σελ. 20

²¹ Ν. Μούσης, σελ. 15

εγκατάσταση ενός κοινού συστήματος εφοδιασμού σε πρώτες ύλες, ενός συστήματος ελέγχου για την ειρηνική χρησιμοποίηση της πυρηνικής ενέργειας καθώς και κοινών κανόνων ασφαλείας και υγιεινής του πληθυσμού και των εργαζομένων έναντι της ραδιενέργειας. Το κύριο στοιχείο αυτής της Συνθήκης ήταν πάντως ο συντονισμός των ερευνητικών προγραμμάτων των κρατών μελών και ένα κοινό πρόγραμμα έρευνας, το οποίο θα έθετε σε λειτουργία ένα Κοινό Κέντρο Ερευνών, θα ανέπτυξε την τεχνολογία και θα παρακινούσε την παραγωγή πυρηνικής ενέργειας στην Ευρώπη. Ενώ κατά τη στιγμή της ίδρυσής της η Ευρατόμ είχε δημιουργήσει μεγάλες προσδοκίες, σύντομα συνάντησε πολλούς σκοπέλους, οι οποίοι προέρχονταν τόσο από την απογοήτευση για τις οικονομικές προοπτικές της πυρηνικής ενέργειας, όσο και από τις φιλοδοξίες ορισμένων κρατών μελών να αναπτύξουν τη δική τους πυρηνική ενέργεια.²²

Μαζί με τη Συνθήκη περί Ευρατόμ, τα έξι αρχικά κράτη μέλη υπέγραψαν στις 25 Μαρτίου 1957, στον λόφο του Καπιτωλίου της Ρώμης, τη Συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), η οποία επίσης τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1958. Η βασική αποστολή την οποία έθετε η Συνθήκη της Ρώμης (Συνθήκη ΕΟΚ) στους κοινοτικούς θεσμούς ήταν η δημιουργία μιας κοινής αγοράς μεταξύ των κρατών μελών. Αυτή περιλάμβανε: α) την πραγματοποίηση μιας τελωνειακής ένωσης, που σημαίνει, αφενός, την εξάλειψη των τελωνειακών δασμών, τον ποσοστώςεων εισαγωγής και των άλλων εμποδίων στις ανταλλαγές μεταξύ των κρατών μελών και, αφετέρου, την υιοθέτηση ενός κοινού τελωνειακού δασμολογίου (ΚΤΔ) έναντι των τρίτων χωρών και β) την πραγματοποίηση, μέσω κοινών πολιτικών, τεσσάρων ουσιωδών ελευθεριών: της ελεύθερης κυκλοφορίας των βιομηχανικών και αγροτικών προϊόντων, της ελεύθερης κυκλοφορίας των μισθωτών εργαζομένων, της ελεύθερης εγκατάστασης και παροχής υπηρεσιών από ανεξάρτητους επαγγελματίες και επιχειρήσεις και της ελεύθερης κυκλοφορίας κεφαλαίων.²³

Το Ηνωμένο Βασίλειο, που δε συμμετείχε στην κίνηση των Έξι, πρότεινε σε αυτούς τη δημιουργία μιας ευρείας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών μεταξύ της ΕΟΚ και των άλλων κρατών μελών του ΟΟΣΑ, αλλά οι συζητήσεις εγκαταλείφθηκαν προς το τέλος του 1958 εξαιτίας των διαφωνιών μεταξύ Γαλλίας και Ηνωμένου Βασιλείου. Η διάσταση των απόψεων μεταξύ των χωρών που επιθυμούσαν την οικονομική

²² Ν. Μούσης, σελ. 20

²³ Ν. Μούσης, σελ. 21

ολοκλήρωση και εκείνων που προτιμούσαν τη διακυβερνητική συνεργασία για την απελευθέρωση του εμπορίου τους οδήγησε τελικά το 1959 να δημιουργήσουν την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ), στην οποία προσχώρησαν εκτός από το Ηνωμένο Βασίλειο, η Νορβηγία, η Σουηδία, η Δανία, η Αυστρία, η Πορτογαλία, η Ισλανδία, η Ελβετία, και αργότερα η Φινλανδία.²⁴

Εντυπωσιασμένη πάντως από τις πρώτες επιτυχίες των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων, η βρετανική κυβέρνηση δεν άργησε να αναθεωρήσει τη θέση της πάνω στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Είχε αρχίσει να καταλαβαίνει ότι διαφορετικά δε θα μπορούσε να διατηρήσει έναν ηγετικό ρόλο στην Ευρώπη. Έτσι, τον Αύγουστο του 1961 υπέβαλε επίσημα αίτηση υποψηφιότητας, για να γίνει μέλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το ίδιο έκαναν η Δανία, η Νορβηγία και η ανεξάρτητη Ιρλανδία. Η ένταξη όμως των χωρών αυτών προσέκρουσε στις έντονες αντιρρήσεις του προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας Ντε Γκωλ (Charles de Gaulle). Το ίδιο συνέβη και με τη δεύτερη αίτηση του Ηνωμένου Βασιλείου λίγο αργότερα. Το θέμα της ένταξης αυτών των χωρών (Ηνωμένου Βασιλείου, Ιρλανδίας και Δανίας) δεν εξετάστηκε σοβαρά παρά μόνο μετά την παραίτηση του στρατηγού Ντε Γκωλ το 1969. Και πράγματι, οι χώρες αυτές εντάχθηκαν επίσημα την 1^η Ιανουαρίου 1973, μετά από επικύρωση των Συνθηκών από τα εθνικά κοινοβούλια. Η Νορβηγία, να σημειωθεί εδώ, πως δεν έγινε τελικά μέλος της Κοινότητας, καθώς το 53,49% του νορβηγικού λαού αντιτάχθηκε με δημοψήφισμα στην ένταξη. Τα μέλη της ΕΟΚ αυξήθηκαν έτσι σε εννέα.²⁵

Στο σημείο αυτό δύο είναι οι πρώιμες κρίσεις στις οποίες οδήγησε την ΕΟΚ η γαλλική πολιτική, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Ντε Γκωλ²⁶. Ο στρατηγός Ντε Γκωλ είχε μια έμμονη ιδέα με την παγκόσμια επιρροή της χώρας του και φοβόταν ότι η δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων θα οδηγούσε στη μείωση αυτής της επιρροής. Ανέθεσε λοιπόν το 1961 στον τότε πρεσβευτή της Γαλλίας στη Δανία, Κριστιάν Φουσε (Christian Fouchet), να επεξεργαστεί μια εναλλακτική λύση, που θα εξασφάλιζε μια ισορροπία εξουσιών ευνοϊκή προς τη χώρα του. Ήταν σαφές ότι η Γαλλία επιθυμούσε να επαναπροσδιορίσει την Κοινότητα στη βάση του μοντέλου που προέκρινε ο Ντε

²⁴ Ν. Μούσης, σελ. 15

²⁵ Ν. Μούσης, σελ. 15

²⁶ Ο Ντε Γκωλ, όπως και ο Αντενάουερ, υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της γαλλογερμανικής συνεργασίας, ωστόσο υπήρξε ταυτόχρονα διστακτικός Ευρωπαϊστής, διαφωνώντας με τους υπερεθνικούς οργανισμούς. R. Baldwin, σελ. 20

Γκωλ, και το οποίο ήταν ένα μοντέλο διακυβερνητικό, δηλαδή μια Ένωση Κρατών και όχι Ανθρώπων. Αλλά η πρωτοβουλία δεν απέδωσε καρπούς. Ενδεικτικά της σκέψη του ήταν τα λόγια του Ντε Γκωλ, όταν είχε ασκήσει βέτο εν όψει της ένταξης του Ηνωμένου Βασιλείου στην ΕΟΚ, για δεύτερη φορά, το 1963: «Τώρα, με έξι μέλη, υπάρχουν πέντε κότες και ένας κόκορας. Αν ενταχθείτε (μαζί με τις άλλες χώρες), θα υπάρξουν πιθανόν επτά ή οχτώ κότες. Αλλά θα υπάρξουν και δύο κόκορες. Με αυτό δε συμφωνούμε»²⁷.

Να σημειωθεί, ότι φωνές σαν του Ντε Γκωλ δεν έπαψαν να υπάρχουν ούτε τις επόμενες δεκαετίες. Φωνές, δηλαδή, που να υποστηρίζουν τη διακρατική έναντι της κοινοτικής μεθόδου. Το 1988, λέει χαρακτηριστικά η Μάργκαρετ Θάτσερ: «η πρόθυμη και δραστήρια συνεργασία μεταξύ ανεξάρτητων και κυρίαρχων κρατών είναι ο καλύτερος τρόπος να χτίσουμε μια επιτυχημένη ευρωπαϊκή κοινότητα αντί να συγκεντρώσουμε την εξουσία στο κέντρο ενός ευρωπαϊκού ομίλου [...] το να εργαζόμαστε μαζί δεν απαιτεί η εξουσία να συγκεντρώνεται στις Βρυξέλλες ή οι αποφάσεις να λαμβάνονται από μια καθορισμένη γραφειοκρατία».²⁸

Το 1965-1966 είναι η χρονιά στην οποία έλαβε χώρα η επονομαζόμενη «κρίση του άδειου εδράνου». Τότε η Γαλλία αντιτάχθηκε σε έναν αριθμό προτάσεων της Κομισιόν, που περιλάμβανε μέτρα για τη χρηματοδότηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, σταμάτησε να παρευρίσκεται στις βασικές συνεδριάσεις και απείλησε με απόσυρση από την ΕΟΚ, συγγράφοντας και παραδίδοντας στην Κοινότητα τον γνωστό «Δεκάλογο» των παραπόνων της. Μια βαθύτερη κρίση αποσοβήθηκε όμως, τελικά, με τη συνεδρίαση της Κοινότητας στο Λουξεμβούργο, όπου αποφασίστηκε, σε ανταπόκριση των γαλλικών αξιώσεων, η διατήρηση της ομοφωνίας σε περίπτωση συμφερόντων μείζονος σημασίας (Συμβιβασμός Λουξεμβούργου 1966). Παρόλο που ο Συμβιβασμός δεν είχε νομική ισχύ (σε συμβολικό επίπεδο παίζει ρόλο που η συνεδρίαση δεν έγινε στις Βρυξέλλες), είχε τεράστια επιρροή στις υποθέσεις της Κοινότητας, καθώς μείωσε την ικανότητά της να λαμβάνει αποφάσεις, πράγμα που χειροτέρεψε, όταν η ΕΟΚ διευρύνθηκε περαιτέρω το 1973.²⁹

²⁷ W. Nicoll & T.C. Salmon, *Understanding the European Union*, Longman, 2001, σελ. 24

²⁸ W. Nicoll, σελ. 64

²⁹ W. Nicoll, σελ.23-25, R. Baldwin, σελ. 21-22

1.2. Νεότερα χρόνια: διακρατικές-υπερεθνικές συνθήκες

Το τόλμημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης το 1973 ήταν τόσο επιτυχημένο με αποτέλεσμα η Δανία, η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο αποφάσισαν να γίνουν μέλη της ΕΟΚ. Η πρώτη διεύρυνση της Κοινότητας έγινε, λοιπόν, το 1973 και τα μέλη της αυξήθηκαν από έξι σε εννιά.³⁰

Το έτος 1979 έγινε ένα εξαιρετικά αποφασιστικό βήμα: για πρώτη φορά πραγματοποιήθηκαν άμεσες εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δηλαδή εκλογές με απευθείας καθολική ψήφο. Αυτές οι εκλογές θα λάμβαναν χώρα, στο εξής, κάθε πέντε έτη.³¹

Η οικονομική ύφεση στις αρχές της δεκαετίας του 1980 δημιούργησε ένα κλίμα «ευρω-πεσιμισμού»³². Ωστόσο η ελπίδα ανανεώθηκε όταν, το 1985, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπό την προεδρία του Ζακ Ντελός (Jacques Delors) δημοσίευσε τη Λευκή Βίβλο, όπου και προσδιόριζε τα νομοθετικά μέτρα που ήταν απαραίτητα για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς. Η Επιτροπή πρότεινε χρονοδιάγραμμα και προθεσμία μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1992 για την εν λόγω ολοκλήρωση. Ο φιλόδοξος αυτός στόχος επικυρώθηκε από την **Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη**, που υπογράφηκε το Φεβρουάριο του 1986 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 1987.³³ Η Ενιαία Πράξη, μεταξύ άλλων, έδινε νομική βάση σε πολλές κοινές πολιτικές, όπως την κοινωνική, του περιβάλλοντος και της έρευνας.³⁴

Το πολιτικό σχήμα της Ευρώπης άλλαξε δραματικά όταν έπεσε το Τείχος του Βερολίνου το 1989. Αυτό οδήγησε στην ενοποίηση της Γερμανίας, τον Οκτώβριο του 1990, και στον εκδημοκρατισμό των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που βρίσκονταν προηγουμένως υπό σοβιετικό έλεγχο. Η ίδια η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε το Δεκέμβριο του 1991.³⁵

³⁰ P. Fontaine, σελ. 6

³¹ Ο.π., σελ. 7

³² Παρότι η τελωνειακή ένωση εφαρμόστηκε απρόσκοπτα και σύμφωνα με το πρόγραμμα, η ευρωπαϊκή ενοποίηση βάλτωσε σύντομα. Η Κοινότητα επλήγη από μια σειρά πολιτικών και οικονομικών κρίσεων, πράγμα που δημιούργησε μια περίοδο γνωστή ως «περίοδο του Ευρω-πεσιμισμού» (1973-1986). R. Baldwin, σελ. 21

³³ P. Fontaine, σελ. 7

³⁴ N. Μούσης, σελ. 21

³⁵ P. Fontaine, σελ. 7

Το 1981 η Ελλάδα γίνεται το πρώτο νοτιοανατολικό κράτος που εισέρχεται στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Ακολουθούν το 1986 η Ισπανία και η Πορτογαλία. Το 1995 η Αυστρία, η Φινλανδία και η Σουηδία. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 καταθέτουν αιτήματα και γίνονται δεκτές το 2004 η Τσεχική Δημοκρατία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Σλοβακία (όλες χώρες του πρώην σοβιετικού μπλοκ), η Εσθονία, η Λετονία, η Λιθουανία (μέλη της πρώην ΕΣΣΔ), η Σλοβενία (μία εκ των Δημοκρατιών της πρώην Γιουγκοσλαβίας) και οι μεσογειακές χώρες Κύπρος και Μάλτα. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία, που κατέθεσαν υποψηφιότητα επίσης, έγιναν τελικά δεκτές το 2007, ενώ το 2013 έγινε μέλος της ΕΕ και η Κροατία.³⁶

Βασικός σταθμός της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, είναι η υπογραφή της Συμφωνίας του Σένγκεν. Στις 14 Ιουνίου 1985 πολλά κράτη της ΕΕ υπέγραψαν τη Συμφωνία του Σένγκεν, η οποία αποβλέπει στην εξάλειψη των ελέγχων στα κοινά σύνορά τους, την αύξηση των ελέγχων στα εξωτερικά σύνορα και τη συνεργασία μεταξύ των διοικήσεών τους γι' αυτούς τους σκοπούς. Το κεκτημένο του Σένγκεν εντάσσεται στο πλαίσιο της ΕΕ βάσει ενός πρωτοκόλλου προσαρτημένου στη Συνθήκη του Άμστερνταμ.³⁷

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ: Στις αρχές της δεκαετίας του 1985 είχε γίνει σαφές ότι η κοινή αγορά δε θα γινόταν ενιαία αγορά όσο θα υπήρχαν ακόμη νομισματικά εμπόδια στις συναλλαγές. Γι' αυτό οι οπαδοί της ολοκλήρωσης μεταξύ των κρατών μελών πίεζαν του εταίρους να προχωρήσουν στο επόμενο στάδιο, εκείνο της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, και να σκιαγραφήσουν το τελευταίο στάδιο, εκείνο της πολιτικής ένωσης. Οι οπαδοί, βέβαια, της διακυβερνητικής συνεργασίας ήταν επιφυλακτικοί και αρνούσαν να προβούν σε νέες παραχωρήσεις.

Η συμβιβαστική λύση βρέθηκε στο Μάαστριχτ το Δεκέμβριο του 1991, οπότε και αποφασίστηκε να χωριστεί η επιχείρηση της ολοκλήρωσης στα δύο. Η αρχική Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα μετονομάστηκε σε Συνθήκη ιδρύουσα της Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΣΕΚ) και συγχρόνως υπογράφηκε μια νέα συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), για να σκιαγραφήσει της στόχους της πολιτικής ένωσης, ιδίως εκείνους μιας πολιτικής για της εσωτερικές υποθέσεις και τη δικαιοσύνη και εκείνους μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας.

³⁶ Ο.π.

³⁷ Ν. Μούσης, σελ. 175

Με κοινή συμφωνία, ωστόσο, αποφασίστηκε να επιδιωχθούν αυτοί οι στόχοι με διακυβερνητική συνεργασία. Έτσι, η Συνθήκη, η οποία υπογράφηκε στο Μάαστριχτ της 7 Φεβρουαρίου 1992, αποτελούταν από δύο διαφορετικές αλλά αλληλένδετες Συνθήκες. Οι δύο αυτές συνθήκες διαχώρισαν το ευρωπαϊκό οικοδόμημα σε τρεις πυλώνες, που διαφέρουν μεταξύ τους κυρίως ως προς τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων: α) το κύριο κτίσμα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπου επικρατεί η κοινοτική μέθοδος λήψης των αποφάσεων κατά πλειοψηφία³⁸, β) το κτίσμα της συνεργασίας στους τομείς της δικαιοσύνης και των εσωτερικών υποθέσεων, γ) το κτίσμα της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής της ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ). Η μέθοδος οικοδόμησης των δύο νέων πυλώνων βασίστηκε στη διακυβερνητική συνεργασία, εφόσον η ΣΕΕ απαιτούσε ομοφωνία για τη λήψη αποφάσεων, επομένως οποιοδήποτε κράτος μέλος μπορούσε να προβάλλει βέτο και να εμποδίσει μια κοινή ενέργεια.

Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ η Κοινότητα/Ένωση³⁹ έθεσε ως στόχους: α) τη δημιουργία χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα με την ίδρυση μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης, β) την εφαρμογή μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας, γ) τη θέσπιση ιθαγένειας της Ένωσης, με σκοπό να ενισχύσει την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων των υπηκόων των κρατών μελών της, δ) να διατηρήσει στο ακέραιο το κοινοτικό κεκτημένο και να το αναπτύξει, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότητα των μηχανισμών και των οργάνων της.⁴⁰

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ: Το 1996 η ΕΕ ξεκίνησε να εκπονεί ένα προσχέδιο Συνθήκης, που στην ορολογία της ονομάστηκε Διακυβερνητικό Συνέδριο, και από αυτό προέκυψε τελικά η Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997. Οι φιλοδοξίες ήταν μεγάλες και το ζητούμενο ήταν να προκύψουν όλες εκείνες οι μεταρρυθμίσεις που θα ήταν απαραίτητες για τη διεύρυνση της Ένωσης, όπως είχαν επισημανθεί στην Έκθεση Γουέστεντορπ (Carlos Westendorp y Cabeza) το 1995. Με αυτό το κριτήριο θα λέγαμε πως η Συνθήκη απέτυχε στο σκοπό της, καθώς η Συνθήκη του Άμστερνταμ δεν ήταν

³⁸ Βλ. R. Baldwin, σελ. 62

³⁹ Μία σύγχυση που καθιστά τη μελέτη της ΕΕ δύσκολη όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Παγκόσμια, και σχεδόν από όλα τα μέσα και τους πολιτικούς έχει καθιερωθεί να χρησιμοποιείται ο όρος Ένωση ακόμα και όταν κάνουν ξεκάθαρα λόγο για την ΕΚ (πρώτος πυλώνας). Στη μόνη περίπτωση που οι δύο όροι οφείλουν οπωσδήποτε να διακρίνονται είναι το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. R. Baldwin, σελ. 63

⁴⁰ Ν. Μούσης, σελ. 22-23

παρά ένα «συμμάζεμα» της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Οι εκκρεμότητες της Συνθήκης του Άμστερνταμ («Amsterdam leftovers») συμφωνήθηκε πως θα επανεξετάζονταν, τελικά, σε επόμενο Διακυβερνητικό Συνέδριο το 2000.⁴¹

Η Συνθήκη που υπογράφηκε στο Άμστερνταμ στις 17 Ιουνίου 1997 δεν επέφερε, λοιπόν, σημαντικές αλλαγές στη διαδικασία ολοκλήρωσης, ωστόσο **πρέπει να** σημειώσουμε πως σημείωσε ορισμένες προόδους σε αρκετές πολιτικές. Η πιο σημαντική εξέλιξη ήταν μάλλον η μεταφορά στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα – η οποία, όπως διευκρινίσαμε παραπάνω, διέπεται από την κοινοτική μέθοδο λήψης αποφάσεων – των πολιτικών που σχετίζονται με την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων (θέματα σχετικά με θεωρήσεις, άσυλο και μετανάστευση). Σημαντικές εξελίξεις μπορούμε να πούμε πως σημειώθηκαν στον τομέα της απασχόλησης και της κοινωνικής πολιτικής. Ενώ βήματα έγιναν και στην πτέρυγα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την ενδυνάμωση της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας.⁴²

Η Συνθήκη της Νίκαιας: Η Συνθήκη που υπογράφηκε στη Νίκαια στις 26 Φεβρουαρίου 2001, δεν απέβλεπε στο να δώσει νέα ώθηση στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά να προετοιμάσει τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα να λειτουργήσουν με τους εκπροσώπους δέκα νέων κρατών μελών (Ευρώπη των 25). Με άλλα λόγια ήταν ένα κείμενο αμιγώς τεχνικού χαρακτήρα με σκοπό να προετοιμάσει την ΕΕ για την επικείμενη -μεγαλύτερη ποσοτικά και ετερόκλητη ποιοτικά- διεύρυνση της ιστορίας της, διευθετώντας, παράλληλα, θέματα που είχαν παραμείνει ανοιχτά από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ («Amsterdam leftovers»)⁴³ Η Συνθήκη, η οποία θα παρέμενε σε ισχύ μέχρις ότου αντικατασταθεί από τη Συνταγματική Συνθήκη, αναθεώρησε τη Συνθήκη του Άμστερνταμ ιδίως ως προς τέσσερα θεσμικά θέματα: την αντικατάσταση της ομοφωνίας από την ειδική πλειοψηφία στις διαδικασίες απόφασης, τις ενισχυμένες συνεργασίες μερικών κρατών μελών, τη στάθμιση των ψήφων στο Συμβούλιο και το μέγεθος και τη σύνθεση της Επιτροπής.⁴⁴ Δηλωμένος σκοπός της Διακυβερνητικής Διάσκεψης (ΔΚΔ) του 2000 ήταν να καταστήσει τη λειτουργία των οργάνων της ΕΕ αποτελεσματικότερη εν όψει της προσχώρησης των νέων μελών. Η

⁴¹ R. Baldwin, σελ. 33

⁴² N. Μούσης 23-24

⁴³ Ε. Στουραΐτη, Η συνθήκη της Λισσαβόνας: Μια συνολική αποτίμηση (τελική εργασία, επιβλέπων: Δ.Ν. Χρυσόχου), Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα 2008, σελ. 7

⁴⁴ Βλ. N. Μούση, σελ. 24

έννοια της αποτελεσματικότητας συνδέθηκε με την ανάγκη για πιο απλές, σύντομες και ταχείες διαδικασίες λήψης αποφάσεων και όχι με το νομιμοποιητικό αποτέλεσμα της λειτουργίας των θεσμών.⁴⁵

Η επικύρωση της Συνθήκης της Νίκαιας κινδύνευσε από το αρνητικό αποτέλεσμα ενός πρώτου δημοψηφίσματος στην Ιρλανδία, το οποίο όμως ανατράπηκε από το αποτέλεσμα ενός δεύτερου δημοψηφίσματος στις 19 Οκτωβρίου 2002. Έτσι, η Συνθήκη της Νίκαιας τέθηκε σε ισχύ την 1^η Φεβρουαρίου 2003. Όπως και οι αποσυρθείσες Συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ, η Συνθήκη της Νίκαιας περιλαμβάνει στην πραγματικότητα δύο Συνθήκες: τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) και τη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (ΣΕΚ). Η ύπαρξη δύο διαφορετικών Συνθηκών, οι συχνές αναθεωρήσεις τους, η νέα αρίθμηση των άρθρων τους και η τεχνοκρατική γλώσσα των κειμένων τους δυσχεραίνουν την κατανόηση από τους πολίτες και αυτών και του νοήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το ζήτημα της κατανόησης του περιεχομένου των συνθηκών και κυρίως του νοήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν είναι ήσσονος σημασίας, καθώς σχετίζεται με το ζήτημα του ελλείμματος νομιμοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το έλλειμμα νομιμοποίησης είναι κάτι πολύ ευρύτερο από το συχνά επαναλαμβανόμενο δημοκρατικό έλλειμμα το οποίο σχετίζεται με τις περιορισμένες εξουσίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Σχετίζεται περισσότερο με την αδυναμία της «Ευρώπης» να απεκδυθεί του τεχνοκρατικού μανδύα με τον οποίο καλύπτει τα ευρωπαϊκά θέματα, τα οποία έτσι παραμένουν απόμακρα για τους κοινούς πολίτες, πράγμα που με τη σειρά του οδηγεί στο να εκλαμβάνονται οι διαρκείς αλλαγές της Ένωσης ως άμεση απειλή. Και τα πολιτικά κόμματα δεν είναι, όμως, άμοιρα ευθυνών. Πολύ εθνικά ακόμη στη νοοτροπία και την οργάνωσή τους αποτυγχάνουν να λειτουργήσουν ως ενδιάμεσοι μεταξύ ευρωπαϊκών θεσμών και απλών πολιτών. Δεν είναι τυχαίο ότι οι προεκλογικές τους εκστρατείες για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κυριαρχούνται από εθνικά θέματα και ο δημόσιος διάλογος για θέματα με ευρωπαϊκή διάσταση είναι ακόμη πολύ περιορισμένος.⁴⁶ Διαβάζουμε στον Δ. Στεφάνου: «Ταυτόχρονα η Νίκαια έδειξε τα όρια της Διακυβερνητικής Διάσκεψης ως μεθόδου για

⁴⁵ Δ.Θ. Τσάτσος, *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, σελ. 198-200

⁴⁶ Λ. Τσουκάλης, *Η ευρωπαϊκή ατζέντα: παγκοσμιοποίηση, συνοχή και νομιμοποίηση*, στο: Ε. Ανδρικοπούλου & Γρ. Καυκάλας, *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος (συλλογικό έργο)*, εκδ. Θεμέλιο, 2000, σελ. 60 & 65

την αναθεώρηση των συνθηκών, καθώς η έλλειψη διαφάνειας και δημοσιότητας δημιουργούσε συνθήκες αποξένωσης στους Ευρωπαίους πολίτες από τη διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης». ⁴⁷

Για όλους αυτούς τους λόγους η Συνθήκη της Νίκαιας απογοήτευσε τους υποστηρικτές της ενοποιητικής διαδικασίας και έμεινε στη ιστορία της ΕΕ ως ένα κείμενο τεχνικού χαρακτήρα που ελάχιστα συνέβαλε στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ωστόσο, οφείλουμε και πάλι να της αναγνωρίσουμε κάποια συνεισφορά: Η Συνθήκη της Νίκαιας αποτέλεσε το εφαλτήριο για μία νέα, πιο δημοκρατική διαδικασία αναθεώρησης και σηματοδότησε την απαρχή της συνταγματοποίησης της ΕΕ. Η σημαντική αυτή επίδραση δεν οφείλεται στο κυρίως σώμα της αλλά στη Δήλωση 23 που προσαρτήθηκε σε αυτήν. Η «Δήλωση 23 για το μέλλον της Ένωσης» συνέβαλε στην απομάκρυνση από μια αμιγώς διακυβερνητική μέθοδο αναθεώρησης των συνθηκών με τη συγκρότηση μιας αρκετά αντιπροσωπευτικής συνέλευσης, δίνοντας τη δυνατότητα στην ευρωπαϊκή Κοινωνία των Πολιτών να συμμετάσχει στην αναθεωρητική διαδικασία. ⁴⁸

Η Συνταγματική Συνθήκη (Συνθήκη της Ρώμης): Βάσει της Δήλωσης για το μέλλον της Ευρώπης, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Leaken (2001) αποφάσισε να ορίσει μια «Ευρωπαϊκή Συνέλευση για το μέλλον της Ευρώπης». Η Συνέλευση επιφορτίστηκε με το καθήκον να καταστρώσει ένα προσχέδιο για την αναθεώρηση των συνθηκών που θα μπορούσε να προσλάβει τη μορφή ενός Συνταγματικού Χάρτη. ⁴⁹ Οι εργασίες της Συνέλευσης ξεκίνησαν το Φεβρουάριο του 2002 και περατώθηκαν τον Ιούνιο του 2003 υπό την προεδρία του Ζισκάρ ντ' Εστέν (V. Giscard d'Estaing) και το Σχέδιο που προέκυψε υποβλήθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Θεσσαλονίκης στις 20 Ιουνίου 2003. Το Συμβούλιο υιοθέτησε το Σχέδιο ως καλή βάση για τις εργασίες της Διακυβερνητικής Διάσκεψης (ΔΚΔ), που θα ξεκινούσε τον Οκτώβριο του 2003 στη Ρώμη. ⁵⁰

⁴⁷ Δ. Στεφάνου, Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα: Βασικές καινοτομίες στη δομή και τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Παπαζήση, σελ. 19

⁴⁸ Ε. Στουραίτη, σελ. 7

⁴⁹ Ωστόσο δεν επρόκειτο για μία συντακτική συνέλευση διότι της έλειπαν οι ιστορικές προϋποθέσεις άσκησης παρόμοιας εξουσίας, όπως η ικανότητα επιβολής και η νομιμοποίηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Κ. Χρυσόγονος, Το μετέωρο Βήμα της Ευρώπης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005, σελ. 28-30

⁵⁰ Ε. Στουραίτη, σελ. 9

Ήδη κατά τη διάρκεια της ΔΚΔ διαμορφώθηκαν δύο διαφορετικές τάσεις: α) μία ομάδα χωρών που υπερασπιζόταν το Σχέδιο ή πρότεινε μικρές τροποποιήσεις, και β) μία ομάδα χωρών που ασκούσε δριμεία κριτική στο Σχέδιο με την αιτιολογία ότι πρόκειται για αλματώδες βήμα ενοποίησης (Μ. Βρετανία) ή ότι θίγονται εθνικά συμφέροντα (Ισπανία, Πολωνία).⁵¹

Τελικά οι 25 αρχηγοί κρατών ή κυβερνήσεων της διευρυμένης Ευρώπης υπέγραψαν τη νέα Συνθήκη στις 29 Οκτωβρίου 2004 στη Ρώμη (η οποία επιλέχθηκε συμβολικά, σε ανάμνηση της υπογραφής της ιδρυτικής Συνθήκης της ΕΟΚ). Η νέα Συνθήκη προέβλεπε τη θέση σε ισχύ της δύο χρόνια μετά από την ημερομηνία υπογραφής της και μετά την επικύρωσή της, μέσα σε αυτό το διάστημα, από τα 25 κράτη μέλη.⁵²

Η Συνταγματική Συνθήκη όφειλε να αντιμετωπίσει τρεις βασικές προκλήσεις: α) τη διεύρυνση με την προσχώρηση δέκα κρατών μελών, β) την εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, και γ) τις προκλήσεις ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, καθώς και τη βασική πρόκληση για εκδημοκρατισμό της ΕΕ και ενίσχυση της παρουσίας της στη διεθνή σκηνή. Τελικά, η Συνθήκη αυτή πράγματι συνέβαλε στην απλοποίηση του συστήματος της ΕΕ, στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της δημοκρατικότητάς της, στην ενίσχυση του εξωτερικού της ρόλου και των πολιτικών της.⁵³ Γράφει ο Ν. Μούσης: «Το σχέδιο συνταγματικής Συνθήκης απλοποιεί το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Αν ποτέ τεθεί σε ισχύ η νέα Συνθήκη, οι υφιστάμενες Συνθήκες [...] θα καταργηθούν, εξαλείφοντας έτσι τη σύγχυση μεταξύ της Κοινότητας και της Ένωσης. Η Ένωση θα έχει ενιαία νομική προσωπικότητα με την οποία θα διαπραγματεύεται, θα υπογράφει και θα εφαρμόζει όλες τις εξωτερικές υποχρεώσεις, πολιτικές και δραστηριότητες [...] Τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό η Ένωση θα φαίνεται σαν ένας υγιής και δυνατός οργανισμός και όχι σαν δύο Σιαμαία ασθενή και αδύναμα».⁵⁴ Στις καινοτομίες της Συνταγματικής Συνθήκης πρέπει οπωσδήποτε να συμπεριληφθούν η απόδοση συνταγματικής βαρύτητας στο Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως και το γεγονός ότι το Κοινοβούλιο αποκτούσε νομοθετική ικανότητα επί του 95% των νομοθετικών πεδίων. Στο σημείο

⁵¹ Δ. Στεφάνου, σελ. 21-22

⁵² Ν. Μούσης, σελ. 25

⁵³ Ε. Στουραϊτή, σελ. 9-11. Βλ. και Ν. Μούση, σελ. 26

⁵⁴ Ν. Μούσης, σελ. 26

αυτό πρέπει όμως, επίσης, να διευκρινιστεί πως η «κοινοτική μέθοδος» («μέθοδος ολοκλήρωσης») και πάλι δε θα εφαρμοζόταν στην ΚΕΠΠΑ, παρά την πρόοδο να οριστεί ένας Υπουργός Εξωτερικών Υποθέσεων της Ένωσης.⁵⁵

Η Συνταγματική Συνθήκη πέρα από τη συμβολή της σε πρακτικό επίπεδο αποτελεσματικότητας, απλοποίησης και εκδημοκρατισμού, «αναδεικνύει συμβολικά και αξιολογικά στοιχεία του μορφώματος της ΕΕ ως πολιτικό σύστημα κρατικού ομοσπονδιακού περιεχομένου». Ειδικότερα ορίζει την ΕΕ «ως ένωση πολιτών και κρατών», ορίζει τα σύμβολα και το έμβλημα («ενωμένοι στην πολυμορφία») της ΕΕ, καθορίζει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών και της ΕΕ, τονίζοντας ότι «η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών-μελών ενώπιον του Συντάγματος», συνταγματοποιεί τη βασική αρχή της υπεροχής του δικαίου της ΕΕ, θεσπίζει την αρχή της εθελούσιας συμμετοχής και αποχώρησης από την ΕΕ.⁵⁶ Ωστόσο θα ήταν υπερβολικό να χαρακτηρίσει κανείς την ΕΕ ως ευρωπαϊκό υπερκράτος και μάλιστα ομοσπονδιακό, μετά την υπογραφή της Συνταγματικής Συνθήκης, και αυτό γιατί όλες οι κρίσιμες διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης διατηρούν το διακυβερνητικό τους χαρακτήρα.⁵⁷

Η υπογραφή της Συνταγματικής Συνθήκης στις 29 Οκτωβρίου 2004 δε συνεπαγόταν ότι η Συνθήκη θα μπορούσε να τεθεί άμεσα σε ισχύ. Έπρεπε προηγουμένως να επικυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη της. Κάθε κράτος επέλεξε διαφορετικό τρόπο για την επικύρωση της Συνθήκης, ανάλογα με τις παραδόσεις και την κοινωνικοπολιτική του κουλτούρα. Ορισμένα προτίμησαν την κοινοβουλευτική οδό, άλλα τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος και κάποια το συνδυασμό των δύο μεθόδων.⁵⁸ Δεν ήταν η πρώτη φορά που κράτη μέλη της ΕΕ κατέφευγαν στη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την επικύρωση ευρωπαϊκών συνθηκών, ωστόσο ήταν η πρώτη φορά που αποφασίστηκε τόσο μαζική εφαρμογή αυτής της μεθόδου: 17 κράτη προτίμησαν συνολικά αυτή τη μέθοδο, και ο λόγος ήταν η μεγάλη συμβολική αξία της

⁵⁵ Ο.π.

⁵⁶ Π.Κ. Ιωακειμίδης, Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και ευρωπαϊκή ενοποίηση. Συμβολή στην κατανόηση και ερμηνεία της Συνταγματικής Συνθήκης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2005, σελ.32-33

⁵⁷ Ε. Στουραίτη, σελ. 11

⁵⁸ Στη χώρα μας δεν έχει διεξαχθεί ποτέ δημοψήφισμα επί των ευρωπαϊκών θεμάτων, και έτσι δε διεξήχθη ούτε και αναφορικά με το Ευρωσύνταγμα. Εκτιμάται πως το περιεχόμενο της Συνθήκης θα ήταν δυσνόητο για το μέσο πολίτη, ενώ θα ήταν πιθανό η επικύρωση να συνδεθεί με τη δυσaráεσκεια των πολιτών για τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Ε. Στουραίτη, σελ. 19

νέας συνθήκης, που φιλοδοξούσε να αποτελέσει το πρώτο Σύνταγμα της ΕΕ – αυτού του είδους η επικύρωση θα προσέδιδε συμβολικό κύρος και πρόσθετη νομιμοποίηση στο Ευρωσύνταγμα. Στο σημείο αυτό, βέβαια, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις εκείνες που το δημοψήφισμα επελέγη για στρατηγικούς λόγους που αφορούσαν την εσωτερική πολιτική των κρατών.⁵⁹

Με αφορμή το γαλλικό και το ολλανδικό ηχηρό «όχι» στο Ευρωσύνταγμα, κατόπιν δημοψηφισμάτων τον Μάη του 2005, οι παρακάτω λόγοι οδήγησαν στην απόρριψη της Συνταγματικής Συνθήκης, γενικότερα⁶⁰:

α) Ο όρος Σύνταγμα στο πλαίσιο μιας εθνικής έννομης τάξης συνδέεται με την έννοια της συντακτικής εξουσίας ενός λαού, της λαϊκής κυριαρχίας, και συνταγματική κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων. Εύκολα καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πως και μόνο η ονομασία της νέας συνθήκης, προκαλούσε καχυποψία ή και εχθρότητα. Πρόκειται για έναν όρο ταμπού, θα λέγαμε, σε επίπεδο ΕΕ.

β) Η τεράστια συμβολική αξία της νέας συνθήκης είχε εν τέλει αρνητική επίδραση. Η επικύρωση μιας φιλελεύθερης, όπως χαρακτηρίστηκε από πολλούς, Συνταγματικής Συνθήκης, θα μπορούσε να σημαίνει τη σταδιακή αποδόμηση του κοινωνικού κράτους με όρους Συντάγματος.

γ) Η πολλά υποσχόμενη ονομασία της δημιούργησε ανάλογες προσδοκίες, που όμως δεν ικανοποιούνταν μέσα από τις διατάξεις ενός δυσνόητου νομικού κειμένου. Η Συνθήκη για τη θέσπιση του Συντάγματος της ΕΕ εξ αρχής διεκδίκησε μεγαλύτερο συμβολικό κύρος σε σχέση με τη νομική φύση και το κανονιστικό της περιεχόμενο.

δ) Από τη δεκαετία του 1980 ακόμη γίνεται λόγος για το «δημοκρατικό έλλειμμα» της ΕΕ, που διαρκώς εντείνεται με τη συνεχή μεταφορά κυριαρχικών δικαιωμάτων προς τους κοινοτικούς θεσμούς, παρόλη την προσπάθεια των αναθεωρητών των Συνθηκών να αυξήσουν τη λαϊκή συμμετοχή στα κοινοτικά δρώμενα (π.χ. με την άμεση εκλογή ευρωβουλευτών από τους ευρωπαϊκούς λαούς). Η εικόνα που έχουν οι πολίτες είναι ότι τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα εξοπλίζονται με εξουσίες δυσανάλογες προς το βαθμό νομιμοποίησής τους.

⁵⁹ Ο.π. σελ. 16-19

⁶⁰ Ο.π. σελ. 20-24

ε) Το «κοινωνικό έλλειμμα»: Η Συνταγματική Συνθήκη χαρακτηρίστηκε ως ένα κείμενο υπέρμετρα φιλελεύθερο από το οποίο απουσιάζει η κοινωνική διάσταση. Η απουσία αυτή σε συνδυασμό με τη μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών μελών στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, ιδίως στον τομέα της οικονομικής πολιτικής, δημιούργησε το φόβο ότι η διαδικασία εμβάθυνσης θα συνεχιστεί αποδυναμώνοντας το ήδη συρρικνωμένο κοινωνικό κράτος.

στ) Ένα δομικό έλλειμμα της ΕΕ είναι και το «ιδεολογικό έλλειμμα», δηλαδή η απουσία ενός εμπνευσμένου πολιτικού οράματος, ανάλογο με εκείνο των πατέρων των ιδρυτικών συνθηκών. Αντιθέτως, η μαζικού χαρακτήρα διεύρυνση της ΕΕ τα τελευταία χρόνια φαίνεται να αναβιώνει μικρο-εθνικά συμφέροντα, που τροχοπεδούν την πολιτική ολοκλήρωση.

ζ) Μεταξύ των αιτίων πρέπει οπωσδήποτε να αναφέρουμε την επικοινωνιακή αποτυχία όλου του εγχειρήματος. Αν μη τι άλλο η χρονική περίοδος που επελέγη ήταν οπωσδήποτε ατυχής, καθώς, μεταξύ άλλων, σε παγκόσμιο επίπεδο οι οικονομικές προβλέψεις ήταν ήδη δυσοίωνες.

η) Σε γενικές γραμμές θα λέγαμε ότι τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, η ακρίβεια, οι χαμηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης και οι φόβοι που σχετίζονται με τη μεγαλύτερη στην ιστορία της ΕΕ διεύρυνση προς Ανατολάς (τα απαισιόδοξα σενάρια έκαναν λόγο για μεταναστευτική πλημμυρίδα στα κράτη της «παλαιάς» Ευρώπης) τρόμαξαν λιγότερο ή περισσότερο τους «παλαιούς» Ευρωπαίους.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας (Μεταρρυθμιστική Συνθήκη)⁶¹: Μετά τη διπλή αρνητική λαϊκή ετυμηγορία, με Δήλωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (18 Ιουνίου 2005) ξεκινούσε μια διετής «περίοδος περισυλλογής» (reflection period), προκειμένου να διεξαχθεί ευρεία συζήτηση για την πορεία της ΕΕ με ταυτόχρονη ανανέωση του ενδιαφέροντος των πολιτών για τα ευρωπαϊκά θέματα (γεφύρωση του «επικοινωνιακού χάσματος») και προσπάθεια να προσανατολιστεί η ΕΕ προς την παραγωγή άμεσων αποτελεσμάτων για την επίλυση των καθημερινών προβλημάτων των πολιτών («Ευρώπη των αποτελεσμάτων»).

⁶¹ Ε. Στουραΐτη, σελ. 28-37 & 59-63

Στην περίοδο αυτή ορισμένοι πρότειναν τη συνέχιση της διαδικασίας επικύρωσης, χωρίς όμως να εξασφαλίζεται ότι ένας δεύτερος γύρος δημοψηφισμάτων θα έφερνε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ορισμένα άλλα κράτη ζητούσαν την επαναδιαπραγμάτευση της Συνταγματικής Συνθήκης και επικύρωσή της με δημοψήφισμα σε ευρωπαϊκή κλίμακα (Σχέδιο Β ευρωβουλευτή Αντριου Νταφ /Andrew Duff), αλλά αυτό ήταν πιθανό να εντείνει τελικά τις συγκρούσεις. Ο Βέλγος πρωθυπουργός Γκι Φερχόφσταντ (Guy Verhofstadt), από την άλλη, πρότεινε την ομοσπονδιακή συνταγματική συγκρότηση της ΕΕ με τη δημιουργία των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης» (σκληρός πυρήνας) και του ομόκεντρο κύκλου του «Οργανισμού Ευρωπαϊκών Κρατών» (λοιπά κράτη). Ωστόσο, με την ως τότε (και τώρα) εμπειρία το σενάριο φάνταζε ουτοπικό. Τέλος, υπήρχαν προτάσεις για τροποποιήσεις – χωρίς αναθεώρηση– της Συνθήκης (μεταξύ αυτών και η μίνι Συνθήκη Σαρκοζί/Nicolas Sarkozy), που όμως θα συνέβαλαν ελάχιστα στη βελτίωση του θεσμικού συστήματος λειτουργίας της ΕΕ.

Στις 23 Ιουνίου του 2007 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έθεσε τέλος στη διετή περίοδο περισυλλογής αναθέτοντας στην επόμενη ΔΚΔ να τροποποιήσει τις ισχύουσες Συνθήκες, προκειμένου να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα, η δημοκρατικότητα και η συνοχή της εξωτερικής δράσης της ΕΕ. Η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη θα εισήγαγε καινοτομίες, εγκαταλείποντας όμως τη συνταγματική αντίληψη και τη σχετική αναφορά στα σύμβολα της ΕΕ. Η ΔΚΔ συγκλήθηκε τελικά στις 23 Ιουλίου 2007 και το κείμενο της Συνθήκης υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 στη Λισαβόνα.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας είναι μια τροποποιητική συνθήκη με τις εξής καινοτομίες: α) καινοτομίες αναφορικά με τις αρχές και τους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία της ΕΕ, β) καινοτομίες αναφορικά με τη λειτουργία των θεσμικών κοινοτικών και εθνικών οργάνων, γ) καινοτομίες αναφορικά με το ρόλο του ευρωπαϊού πολίτη στην κοινοτική έννομη τάξη, και δ) καινοτομίες αναφορικά με τις κοινοτικές πολιτικές. Δεν αποτελεί αμιγώς προϊόν μια διακυβερνητικής διαπραγμάτευσης, αλλά διαθέτει ψήγματα υπερεθνικότητας, εφόσον αντλεί στοιχεία από τέσσερις διαφορετικές δεξαμενές: τη Συνέλευση που επεξεργάστηκε το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, τη Συνέλευση για το Μέλλον της Ευρώπης, τη Συνταγματική Συνθήκη και την Εντολή του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Βρυξελλών (Ιούνιος 2007). Εν τέλει, η Συνθήκη της Λισαβόνας είναι το τελικό προϊόν της εκτενέστερης αναθεωρητικής διαδικασίας στην

ιστορία της ΕΕ, «διάδοχο» του Ευρωπαϊκού Συντάγματος που απέτυχε, και επιχειρεί να θέσει τέλος στο δυσλειτουργικό για 27 μέλη σύστημα λειτουργίας της Κοινότητας που είχε καθιερωθεί με τη Συνθήκη της Νίκαιας.

Για την επικύρωση της Συνθήκης τα κράτη-μέλη (πλην της Ιρλανδίας)⁶² επέστρεψαν στην ασφαλή κοινοβουλευτική διαδικασία. Αυτό, βέβαια, μπόρεσε να γίνει, γιατί σε αντίθεση με την προηγούμενη Συνθήκη, η τωρινή δεν έφερε τον χαρακτήρα, ή έστω τον τίτλο, Συντάγματος. Φυσικά η επιλογή αυτή λειτουργεί σε βάρος της νομιμοποίησης του τελικού προϊόντος, ωστόσο ταυτόχρονα λειτουργεί υπέρ της αποτελεσματικότητας, πράγμα που ήταν απαραίτητο για να αποσοβηθεί η βάθυνση της κρίσης.

Εν κατακλείδι, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας οι ευρωπαίοι ηγέτες εγκατέλειψαν τις φιλοδοξίες για ένα «συνταγματικό» πολιτικό μέλλον και επέστρεψαν στη λειτουργικότερη πολιτική των «μικρών βημάτων». Έτσι, συντελείται μια μετριοπαθής και σταδιακή πορεία «συνταγματοποίησης», με την αφομοίωση ολοένα και περισσότερων συνταγματικών στοιχείων.⁶³

⁶² Στο ιρλανδικό δημοψήφισμα σημειώθηκε περίπου 50% αποχή και τελικά το αποτέλεσμα ήταν αρνητικό. Η απόρριψη της Συνθήκης φαίνεται να οφείλεται περισσότερο σε ελλιπή πληροφόρηση και άσκηση εθνικής μικροπολιτικής εντός της χώρας. Ε. Στουραΐτη, σελ. 59

⁶³ Ε. Στουραΐτη, σελ. 61

Κεφάλαιο 2^ο

Η Οικονομική Ολοκλήρωση

2.1. Οι πρώτες απόπειρες

Το μεγάλο στοίχημα για την προώθηση της ενοποιητικής διαδικασίας ήταν η υιοθέτηση κοινής νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Με δεδομένη όμως τη σημασία των δύο αυτών πολιτικών για την ανάπτυξη και την ευημερία, υπήρξαν μεγάλες δυσκολίες, και μόνο στη δεκαετία του '90, μετά την επιτυχία της Ενιαίας Αγοράς, δέχτηκαν τα κράτη-μέλη να προχωρήσουν σταδιακά σε νομισματική ενοποίηση, όχι όμως και δημοσιονομική.⁶⁴

Οι οικονομικές και πολιτικές μεταβολές το 1969, αποτέλεσαν την ευκαιρία για την Επιτροπή να καταστήσει την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE) βασική προτεραιότητα της Κοινότητας, μολονότι αυτή δεν αναφερόταν στην καταστατική της συνθήκη, ούτε είχε αποτελέσει αντικείμενο συμφωνίας των Έξι από το 1958.⁶⁵ Την πρόταση της Επιτροπής στο πεδίο αυτό αποτέλεσε το σχέδιο του αντιπροέδρου και μετέπειτα πρωθυπουργού της Γαλλίας Ρεϊμόντ Μπαρ (Raymond Barre), το οποίο υποβλήθηκε τον Φεβρουάριο του 1969. Το σχέδιο αυτό προέβλεπε την αντιμετώπιση της συναλλαγματικής αστάθειας μέσω της βελτίωσης του μακροοικονομικού συντονισμού και της εξάλειψης των περιθωρίων διακύμανσης των νομισμάτων των Έξι,

⁶⁴ Η θεωρία των νομισματικών ενώσεων είχε εξελιχθεί αρκετά και η οικονομική σύγκλιση φαινόταν να επιτρέπει την υιοθέτηση κοινής νομισματικής πολιτικής. Αντίθετα, τα πλουσιότερα κράτη-μέλη δεν ήταν διατεθειμένα να εγγραθούν ελλείμματα και ελάχιστα εισοδήματα εκτός της επικράτειάς τους, με αποτέλεσμα να μην προωθηθεί αντίστοιχα και κοινή δημοσιονομική πολιτική. Α. Τσιπούρη, Ευρωπαϊκή και Οικονομική Ενοποίηση: Μεταξύ Σφύρας και Άκμονος, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών ΕΚΠΑ, 2015, σελ. 227-228

⁶⁵ Το σύστημα του Bretton Woods, το οποίο υιοθετήθηκε από τις οικονομίες της αγοράς, το 1944 εγγυάται τη νομισματική σταθερότητα σε διεθνές επίπεδο και καθιερώνει την υπεροχή του δολαρίου. Βασίζόμενοι στην υπόθεση ότι η σταθερότητα αυτή θα αποτελούσε τον κανόνα, οι συντάκτες της Συνθήκης της Ρώμης δεν έκριναν σκόπιμο να προβλέψουν μια πραγματική νομισματική συνεργασία. Καθιερώθηκε απλώς μια ορισμένη συνεννόηση σε θέματα οικονομικής πολιτικής. Το σύστημα αυτό όμως άρχισε να εκπέμπει σήματα αδυναμίας ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Μεταξύ του 1968 και του 1969, σημειώθηκαν αναταραχές στις αγορές, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την υποτίμηση του γαλλικού φράγκου και την ανατίμηση του γερμανικού μάρκου, απειλώντας έτσι τη σταθερότητα των άλλων νομισμάτων, καθώς και το σύστημα κοινών τιμών που καθιερώθηκε στο πλαίσιο της κοινής γεωργικής πολιτικής.

ως πρώτου βήματος για τη συγχώνευσή τους σε μια ενιαία μονάδα, καθώς και της δημιουργίας ενός μηχανισμού στηρίξεως των νομισμάτων που βρίσκονταν υπό πίεση.⁶⁶

Στη διάσκεψη κορυφής της Χάγης του Δεκεμβρίου 1969, οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων αποφασίζουν ότι η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) αποτελεί επίσημο στόχο της ευρωπαϊκής οικοδόμησης. Μια ομάδα υψηλού επιπέδου, υπό την προεδρία του Πιέρ Βέρνερ (Pierre Werner), πρωθυπουργού του Λουξεμβούργου, επιφορτίζεται με τη σύνταξη έκθεσης για τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιηθούν προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος πριν από το 1980.

Η ομάδα Werner υποβάλλει την τελική της έκθεση τον Οκτώβριο του 1970. Στην έκθεση προβλέπεται η καθιέρωση σε δέκα έτη, σύμφωνα με ένα σχέδιο τριών σταδίων, πλήρους Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Τελικός στόχος είναι η πλήρης ελευθέρωση των κινήσεων κεφαλαίων και ο αμετάκλητος καθορισμός των ισοτιμιών, ακόμη και η αντικατάσταση των εθνικών νομισμάτων από ένα ενιαίο νόμισμα. Η έκθεση συστήνει εξάλλου να ενισχυθεί ο συντονισμός των οικονομικών πολιτικών και να καθοριστούν κατευθυντήριες γραμμές όσον αφορά τις εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές.

Το Μάρτιο του 1971, παρά τις διαφωνίες τους για ορισμένες βασικές συστάσεις της έκθεσης, οι Έξι συμφώνησαν κατ' αρχήν για τη θέσπιση ΟΝΕ σε τρία στάδια. Η έναρξη του πρώτου σταδίου, η οποία αντιστοιχούσε στη μείωση των περιθωρίων νομισματικής διακύμανσης, επρόκειτο να πραγματοποιηθεί σε πειραματική βάση, χωρίς να συνεπάγεται καμία δέσμευση ως προς τη συνέχεια της πορείας.

Η κατάρρευση του συστήματος Bretton Woods⁶⁷ και η αμερικανική απόφαση για ελεύθερη διακύμανση του δολαρίου τον Αύγουστο του 1971 προκάλεσαν ένα κύμα αστάθειας στις αγορές συναλλάγματος, το οποίο επανέφερε με έντονο τρόπο το θέμα των ισοτιμιών μεταξύ των ευρωπαϊκών νομισμάτων. Η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε σοβαρή τροχοπέδη για την περαιτέρω πορεία της ΟΝΕ.

Τον Μάρτιο του 1972, οι Έξι προσπάθησαν εκ νέου να προωθήσουν τη νομισματική ολοκλήρωση δημιουργώντας το «φίδι μέσα στο τούνελ»: πρόκειται για

⁶⁶ Θ. Χριστοδουλίδης, Η ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τ.Α', Ελληνική Ένωση Τραπεζών, Ι.Σιδέρης, Αθήνα 2006, σελ. 58

⁶⁷ Ν. Μούσης, σελ. 127

ένα μηχανισμό συντονισμένης διακύμανσης των νομισμάτων εντός στενών περιθωρίων διακύμανσης σε σχέση με το δολάριο. Αποσταθεροποιημένο από τις πετρελαϊκές κρίσεις, την αδυναμία του δολαρίου και τις αποκλίσεις μεταξύ των οικονομικών πολιτικών, το «φίδι» χάνει σε λιγότερο από δύο έτη τα περισσότερα μέλη του.

Οι προσπάθειες για δημιουργία ζώνης νομισματικής σταθερότητας επαναλαμβάνονται τον Μάρτιο του 1979 με πρωτοβουλία της Γαλλίας και της Γερμανίας, μέσω της θέσπισης του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος (ΕΝΣ), το οποίο βασίζεται στις σταθερές, αλλά προσαρμόσιμες, συναλλαγματικές ισοτιμίες. Στο μηχανισμό συναλλάγματος συμμετέχουν τα νομίσματα όλων των κρατών μελών με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο.

Η αρχή είναι η ακόλουθη: οι συναλλαγματικές ισοτιμίες βασίζονται σε κεντρικές τιμές που καθορίζονται σε συνάρτηση με το ECU, δηλαδή την Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα, η οποία αντιπροσωπεύει τον μέσο σταθμικό των συμμετεχόντων νομισμάτων. Από τις κεντρικές ισοτιμίες σε ECU υπολογίστηκε μια δέσμη διμερών ισοτιμιών και οι διακυμάνσεις μεταξύ των νομισμάτων δεν μπορούν να υπερβούν το περιθώριο του 2,25% (με εξαίρεση την ιταλική λίρα για την οποία ίσχυσε περιθώριο 6%) εκατέρωθεν των διμερών αυτών ισοτιμιών.

Σε δέκα έτη, το ΕΝΣ συνέβαλε στην ουσιαστική μείωση της μεταβλητότητας των συναλλαγματικών ισοτιμιών: η ευελιξία του συστήματος, σε συνδυασμό με την πολιτική βούληση για σύγκλιση των οικονομιών, επέτρεψε την επίτευξη μόνιμης σταθερότητας των νομισμάτων.

Με την έγκριση του προγράμματος ενιαίας αγοράς το 1985, καθίσταται ολοένα και περισσότερο σαφές ότι η πλήρης αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η εσωτερική αγορά δεν θα είναι εφικτή εφόσον εξακολουθεί να υφίσταται το σχετικά υψηλό κόστος συναλλαγών που οφείλεται στη μετατροπή των νομισμάτων και εφόσον παραμένουν οι αβεβαιότητες που συνδέονται με τις - έστω και μικρές - συναλλαγματικές διακυμάνσεις.

2.2. Η υλοποίηση της ONE

Η οικονομική και νομισματική ένωση (ONE) είναι ένα προηγμένο στάδιο πολυεθνικής ολοκλήρωσης το οποίο προϋποθέτει μια κοινή νομισματική πολιτική και στενά συντονισμένες οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών. Η ONE πρέπει να θεμελιώνεται πάνω σε μια κοινή αγορά προϊόντων και υπηρεσιών αλλά είναι η ίδια απαραίτητη για την καλή λειτουργία της κοινής αγοράς, γιατί οι μεταβολές των ισοτιμιών των νομισμάτων των κρατών μελών μιας κοινής αγοράς παρεμποδίζουν τις μεταξύ τους συναλλαγές, την αλληλοδιείσδυση των αγορών κεφαλαίων και επομένως τις διασταυρωμένες επενδύσεις.⁶⁸

Όπως είδαμε παραπάνω, στις αρχές της δεκαετίας του '70, τα έξι αρχικά μέλη της ΕΟΚ επιχείρησαν να ιδρύσουν μια ONE και απέτυχαν, για λόγους τόσο εξωτερικούς (κατάρρευση διεθνούς νομισματικού συστήματος) όσο και εσωτερικούς (μη ολοκλήρωση της κοινής αγοράς). Αυτή η αποτυχία χρησίμευσε, όμως, σαν εμπειρία. Τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας κατάλαβαν ότι δε θα μπορούσαν να επισπεύσουν τη διαδικασία πολυεθνικής ολοκλήρωσης χωρίς κατάλληλη προετοιμασία. Η δεύτερη προσπάθεια δημιουργίας μιας οικονομικής και νομισματικής ένωσης τη δεκαετία του '90 είχε στερεότερες βάσεις και οπωσδήποτε περισσότερη επιτυχία: Η εσωτερική αγορά είχε ολοκληρωθεί, τα κράτη μέλη είχαν δημιουργήσει στενούς δεσμούς μεταξύ τους χάρη στις κοινές πολιτικές και είχαν αναλάβει στο Μάαστριχτ τη συμβατική υποχρέωση να προχωρήσουν στο στάδιο της οικονομικής και νομισματικής ένωσης.⁶⁹

Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, που υπογράφηκε στο Μάαστριχτ το 1991, προέβλεψε τη σταδιακή καθίδρυση μιας ενιαίας νομισματικής πολιτικής βασιζόμενης σε ένα ενιαίο νόμισμα το οποίο θα διαχειρίζεται μια ενιαία και ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα. Σύμφωνα με τη Συνθήκη, ο βασικός στόχος της ενιαίας νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών και η υποστήριξη των γενικών οικονομικών πολιτικών στην Κοινότητα, σύμφωνα με την αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό. Οι δράσεις αυτές των κρατών μελών και της Κοινότητας συνεπάγονται την τήρηση των ακόλουθων

⁶⁸ Ν. Μούσης, σελ.123

⁶⁹ Ο.π., σελ. 124, 127

κατευθυντήριων αρχών: σταθερές τιμές, υγιή δημόσια οικονομικά, υγιείς νομισματικές συνθήκες και σταθερό ισοζύγιο πληρωμών.

Η Συνθήκη προβλέπει την καθιέρωση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης σε τρία διαδοχικά στάδια και σύμφωνα με ένα ακριβές χρονοδιάγραμμα:

- Το πρώτο στάδιο αρχίζει την 1^η Ιουλίου 1990. Αναμένεται να παράσχει στο Συμβούλιο τη δυνατότητα να αξιολογήσει την πρόοδο που έχει επιτευχθεί όσον αφορά την οικονομική και νομισματική σύγκλιση, και στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να συμμορφωθούν με ορισμένες απαγορεύσεις που προβλέπει η Συνθήκη (απαγόρευση θέσπισης περιορισμών στις κινήσεις κεφαλαίων, απαγόρευση στις κεντρικές τράπεζες να παρέχουν τη δυνατότητα υπεραναλήψεων εκ μέρους των κρατικών αρχών και επιχειρήσεων, απαγόρευση διατήρησης προνομιακής πρόσβασης στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα εκ μέρους των εν λόγω κρατικών αρχών και επιχειρήσεων).
- Η μετάβαση στο δεύτερο στάδιο, από 1^η Ιανουαρίου 1994, δεν υπόκειται σε καμία τυπική απόφαση. Το στάδιο αυτό αναμένεται να παράσχει στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να επιτύχουν σημαντική πρόοδο προς τη σύγκλιση των οικονομικών τους πολιτικών: θεσπίζονται συγκεκριμένοι αλλά όχι αναγκαστικού χαρακτήρα κανόνες για τη χρηματοδότηση των κρατών και ένα νέο είδος εποπτείας, που αφορά τα δημόσια οικονομικά, θεσπίζεται και ασκείται από την Επιτροπή.

Ο συντονισμός των νομισματικών πολιτικών θεσμοποιείται με τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ιδρύματος (ENI), το οποίο είναι επιφορτισμένο με την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών κεντρικών τραπεζών και την πραγματοποίηση των απαραίτητων προπαρασκευαστικών εργασιών για την καθιέρωση ενιαίου νομίσματος. Στη διάρκεια αυτού του σταδίου, οι εθνικές κεντρικές τράπεζες ανεξαρτητοποιούνται.

- Δεδομένου ότι σημαίνει την έναρξη της ΟΝΕ, η μετάβαση στο τρίτο στάδιο εξαρτάται από την επίτευξη υψηλού βαθμού σταθερής σύγκλισης, η οποία μετράται από ορισμένα αντικειμενικά κριτήρια που καθορίζονται στη Συνθήκη. Κατά τη διάρκεια του σταδίου αυτού, οι προαναφερθέντες δημοσιονομικοί κανόνες καθίστανται υποχρεωτικοί και το κράτος μέλος που δεν συμμορφώνεται ενδέχεται να υποστεί κυρώσεις.

Η νομισματική πολιτική ενοποιείται και ανατίθεται στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ), το οποίο απαρτίζεται από τις εθνικές κεντρικές τράπεζες και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η οποία διαδέχεται το ΕΝΙ. Η Συνθήκη προέβλεπε ότι η μετάβαση στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ θα πραγματοποιούταν, εάν η πλειοψηφία των κρατών μελών πληρούσε τα κριτήρια σύγκλισης. Η αρχή του τρίτου σταδίου σημειώθηκε τελικά την 1η Ιανουαρίου 1999 με τα κράτη μέλη που είχαν επιτύχει το βαθμό σύγκλισης που προβλέπει η Συνθήκη.

Το 2000, η Ελλάδα ζήτησε επανεξέταση της κατάστασης της επιτευχθείσας σύγκλισης από την ίδια. Η Επιτροπή εξέδωσε σχετική ευνοϊκή γνωμοδότηση και η κατά την έννοια του άρθρου 122 της συνθήκης παρέκκλιση καταργήθηκε από το Συμβούλιο. Η Ελλάδα, επομένως, εισήλθε στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ την 1η Ιανουαρίου 2001.

Τον Σεπτέμβριο του 2001, τα πρώτα νομίσματα και χαρτονομίσματα διανεμήθηκαν στις τράπεζες και στις επιχειρήσεις. Την 1^η Ιανουαρίου 2002, άρχισαν να πραγματοποιούνται οι πρώτες πληρωμές με ευρώ και το ευρωπαϊκό νόμισμα αντικατέστησε γρήγορα τα παλιά εθνικά νομίσματα στις καθημερινές συναλλαγές. Στις 28 Φεβρουαρίου 2002 τα παλιά εθνικά νομίσματα έπαυσαν πλέον να αποτελούν το επίσημο νόμισμα στις αντίστοιχες χώρες. Η μετάβαση στο ευρώ έχει περατωθεί.

Η υλοποίηση της ΟΝΕ συνεπάγεται στην ουσία:

- στο οικονομικό επίπεδο, αυξημένη σύγκλιση των πολιτικών με ενισχυμένη πολυμερή εποπτεία και με την υποχρέωση των κρατών μελών της ζώνης του ευρώ να αποφεύγουν τα υπερβολικά δημόσια ελλείμματα
- στο νομισματικό επίπεδο, μια ενιαία νομισματική πολιτική, η οποία ασκείται από το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ) στο οποίο συμμετέχουν η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και οι Εθνικές Κεντρικές Τράπεζες
- την εισαγωγή του ευρώ, το οποίο θα είναι πλέον το μοναδικό νόμισμα των χωρών που συμμετέχουν σε αυτό (στις οικονομικές αγορές την 1η Ιανουαρίου 1999 και σε νομίσματα και χαρτονομίσματα την 1η Ιανουαρίου 2002).

2.3. Η κρίση του 2008 – αξιολόγηση

Τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας της ΟΝΕ η εξέλιξη ήταν θετική, οι ρυθμοί μεγέθυνσης ικανοποιητικοί, υπήρχαν τάσεις σύγκλισης και έδειχνε ότι οι στόχοι του εγχειρήματος πετύχαιναν. Μάλιστα σε διεθνές επίπεδο το Ευρώ έδειξε μια τάση ανόδου απέναντι στο δολάριο και οι κεφαλαιαγορές της Ευρώπης αύξησαν το μερίδιό τους στις παγκόσμιες συναλλαγές.⁷⁰

Το 2008, όμως, η ΟΝΕ πλήττεται από την οικονομική κρίση που μεταφέρεται από τις ΗΠΑ. Οι νομισματικές ατέλειες και η ελλιπής παρακολούθηση υπήρξαν σημαντικά αίτια. Μια σύντομη αποτίμηση που αφορά την πραγματική οικονομία, είναι ότι η κρίση στην Ευρώπη προήλθε ή επιδεινώθηκε από τα υπερβολικά ελλείμματα σε πολλές χώρες, επειδή δεν έγινε σεβαστό το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ).⁷¹

Οι αδυναμίες του συστήματος είχαν επισημανθεί πολύ πριν την κρίση, παρότι οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί αλλά και πλήθος ακαδημαϊκών θεωρούσαν τους κινδύνους που είχαν επισημανθεί υπερβολικούς. Ήδη πριν την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος επισημάνθηκε ότι δεν ήταν όλα τα κράτη-μέλη έτοιμα για την ΟΝΕ και ότι η απόφαση ήταν πολιτική μάλλον παρά οικονομική. Εξίσου αμφιλεγόμενο ήταν το ζήτημα της βιωσιμότητας μιας νομισματικής ένωσης χωρίς κοινή δημοσιονομική πολιτική, δηλαδή μια πολιτική αμοιβαίων εγγυήσεων των μελών της Ένωσης σε περίπτωση ασύμμετρων πλήγημάτων της οικονομίας. Νομπελίστες, όπως ο Πωλ Κρούγκμαν (Paul Krugman) και Γιόζεφ Στίγκλιτς (Joseph Stiglitz), αναφέρθηκαν τόσο στο ζήτημα της έλλειψης κριτηρίων πραγματικής σύγκλισης όσο και στο γεγονός ότι δημιουργήθηκε μια νομισματική ένωση χωρίς αντίστοιχη δημοσιονομική εναρμόνιση και εγγύηση. Η κρίση, εν τέλει, τους δικαίωσε.

Τα προβλήματα εξακολουθούν να είναι περίπλοκα δεδομένου ότι η κρίση της Ευρωζώνης είναι εν μέρει δημοσιονομική και τραπεζική και απειλεί με χρεοκοπία κρατών αλλά και εν μέρει τραπεζική για τράπεζες χωρών που έχουν εκτεθεί σε μεγάλα δάνεια προς τις χώρες του Νότου. Οι προεκτάσεις αυτών των θεμάτων είναι άγνωστες, γι' αυτό και οι αποφάσεις δεν είναι ριζικές.

⁷⁰ Α. Τσιπούρη, σελ. 232

⁷¹ Βλ. ό.π., σελ. 237

Μια συνολική αποτίμηση της ONE δεν είναι ακόμα εφικτή. Το βέβαιο είναι πως υπήρξαν ατέλειες στον αρχικό σχεδιασμό και ότι έχουν γίνει βήματα προς τη διόρθωσή τους. Τα βήματα αυτά έχουν απομακρύνει την οικονομική πολιτική από τον απλό στόχο της σταθερότητας των τιμών και την ονομαστική σύγκλιση και έχουν στρέψει την προσοχή προς την πραγματική οικονομία. Το πόσο αποτελεσματικές θα είναι οι παρεμβάσεις θα φανεί μετά από χρόνια.⁷²

⁷² Λ. Τσιπούρη, σελ. 245

Κεφάλαιο 3^ο

Οι Διανοητές της Ολοκλήρωσης – Το Ευρωπαϊκό Όραμα στη Διάνοηση

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τις πρώτες αλλά και τις πιο σύγχρονες φωνές Ευρωπαίων διανοητών που αφορούν την ενοποίηση της «γηραιάς» ηπείρου σε μια πολιτική ένωση. Ξεκινώντας από τους στοχαστές πριν τον Ιμμάνουελ Καντ θα φτάσουμε μέχρι τον Γιούργκεν Χάμπερμας, για να περάσουμε στη συνέχεια, στο επόμενο κεφάλαιο, στον Ουμπέρτο Έκο, του οποίου τη σκέψη θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε και να σχολιάσουμε επισταμένως.

Οι διανοητές πριν τον Καντ⁷³

Ο Έρασμος (Erasmus) υπήρξε πρόδρομος της κοινωνικο-βιολογικής σκέψης, καθώς υποστήριξε πως ο πόλεμος είναι πράγμα αφύσικο, υπό την έννοια πως όλα στη φύση και το σύμπαν στηρίζονται στην αρμονία. Αλλά και από λογική σκοπιά θεωρούσε τον πόλεμο ασύμφορο, καθώς τα μειονεκτήματά του υπερτερούσαν των πλεονεκτημάτων του. Ο Έρασμος θεωρούσε ανόητες τις εθνικές ταμπέλες των Ευρωπαίων και οι ειρηνιστικές του ιδέες βασίζονταν στο λόγο του Χριστού, ο οποίος αφορούσε, τελικά, όλα τα έθνη.

Παρομοίως, αφύσικο πράγμα θεωρούσε τον πόλεμο, και ο Émeric Crucé, ο οποίος στήριξε την έκκλησή του για ειρήνη στην πανανθρώπινη θρησκευτικότητα. Μπορεί η οικογένεια της Ευρώπη (και ο κόσμος) να είχε διασπαστεί εξαιτίας των διαφορετικών δογμάτων, ωστόσο ο Θεός και η Φύση αποτελούσαν το συνεκτικό τους στοιχείο, την προκαθορισμένη τους μοίρα. Ο Crucé έφτασε μάλιστα να προτείνει την ίδρυση μιας Διεθνούς Συνέλευσης με έδρα τη Βενετία, για το σκοπό της ειρήνης. Πολύ πριν κάνουν την εμφάνισή τους οι ιδέες του οικονομικού φιλελευθερισμού, ο Crucé έκανε λόγο για ελεύθερο εμπόριο μέσα από μείωση των εισφορών, βελτίωση της

⁷³ A. Van Heerikhuizen, How God disappeared from Europe: visions of a united Europe from Erasmus to Kant: https://pure.uva.nl/ws/files/4284449/61155_295892.pdf

πλοϊμότητας των καναλιών και των ποταμών, ενοποιημένα ζύγια και νομίματα, ελεύθερη μετακίνηση ανθρώπων (!).

Ο Duc de Sully, αργότερα, εισηγήθηκε την αρχή της ισορροπίας (principle of equilibrium), σύμφωνα με την οποία τα εκτεταμένα βασίλεια έπρεπε να δώσουν τη θέση τους σε μικρότερους και μεταξύ τους ίσους, ως προς το μέγεθος, κρατικούς σχηματισμούς, με την προοπτική να δημιουργήσουν μια συνομοσπονδία. Η συνομοσπονδία αυτή θα διέθετε κοινό αμυντικό σύστημα και σκοπός της θα ήταν να καταστήσει την Ευρώπη μια ήπειρο ειρήνης και ελεύθερου εμπορίου (!). Στην κορυφή αυτών των διεργασιών ο De Sully φανταζόταν τον Ερρίκο το Μέγα. Και κάπως έτσι, από το Θεό και τον Ιησού Χριστό, το όραμα της ειρήνευσης και της ενοποίησης χτίστηκε γύρω από τον κοινό βασιλιά.

Με τον Grotius, τον William Penn και τον Abbé de Saint-Pierre, το ζήτημα της ειρήνης θα βασιστεί πάνω στην ιδέα της δικαιοσύνης. Στο «πρόσωπο» του Θεού ο Grotius είδε τον πρώτο μεγάλο νομοθέτη, ενώ ο Penn, εξηγώντας πως μόνο η δικαιοσύνη δύναται να διατηρήσει την ειρήνη, πρότεινε την ίδρυση μιας Ευρωπαϊκής Δίαιτας ή ενός Κοινοβουλίου, γι' αυτόν το σκοπό. Ο Abbé de Saint-Pierre, τέλος, στο ίδιο κλίμα με τους προηγούμενους, προέτρεπε προς τη δημιουργία μιας Μεγάλης Συμμαχίας με Κογκρέσο ή Σύγκλητο, που θα στηρίζεται και θα λειτουργεί με βάση γραπτούς κανόνες, που όλοι θα οφείλουν να σεβαστούν. Η Ευρώπη, κατά τον Abbé de Saint-Pierre, έπρεπε να επιτύχει ένα status quo στο οποίο ο πόλεμος θα ήταν πλέον αδύνατος(!). Είναι σαφές ότι οι τρεις προαναφερθέντες στοχαστές αποτέλεσαν τους προδρόμους του Καντ, ο οποίος θεωρούσε, αντίθετα από τον Έρασμο και τον Crusé, ότι, εφόσον η φύση μας μάς οδηγεί στη σύγκρουση και οι βασιλείς είναι πολύ φιλόδοξοι για να τους εμπιστευθούμε την υπόθεση της ειρήνης, η λύση βρισκόταν στη δημιουργία τέτοιων πολιτειακών μορφωμάτων όπου ο πόλεμος απλά θα κρινόταν ασύμφορος και αδιανόητος.

Ιμμάνουελ Καντ

Στο δοκίμιο του I. Καντ (Immanuel Kant) «Για την αιώνια ειρήνη» διαβάζουμε πως οι άνθρωποι ξεπέρασαν τη φυσική μεταξύ τους κατάσταση (status naturalis), μια κατάσταση πραγματικού ή εν δυνάμει πολέμου, συνάπτοντας το κοινωνικό συμβόλαιο,

δηλαδή με την εγκαθίδρυση της πολιτικής κοινωνίας και την απόφαση των μελών της να υπαχθούν από κοινού σε έναν δημόσιο έννομο καταναγκασμό, προς εξασφάλιση της ίδιας τους της ελευθερίας και της ειρηνικής μεταξύ τους συνύπαρξης. Όπως τερματίστηκε η φυσική κατάσταση μεταξύ των ανθρώπων, κατ' ανάλογο τρόπο, οφείλει να τερματιστεί και η φυσική κατάσταση μεταξύ των κρατών: με τη συγκρότηση ενός διακρατικού συνδέσμου ομοσπονδιακού χαρακτήρα, μιας κοινωνίας εθνών που δεν θα καταλήξει σε ένα κράτος εθνών, μια τυραννική μοναρχία, ώστε να παρακάμπτει τον κίνδυνο του συγκεντρωτισμού.⁷⁴ Η ελεύθερη αυτή ομοσπονδία θα προκύψει από μια ιδιότυπη συμμαχία ειρήνης μεταξύ των κρατών (*foedus pacificum*), που θα αποσκοπεί στον τερματισμό όλων των πολέμων μια για πάντα, σε αντίθεση προς τις συνθήκες ειρήνης (*pactum pacis*), που αποβλέπουν στον τερματισμό ενός μόνο πολέμου.⁷⁵ Την ελπίδα για την πραγματοποίηση της παραπάνω ιδέας εναποθέτει ο Καντ στου ισχυρούς και πεφωτισμένους λαούς, αφήνοντας το περιθώριο της σταδιακής διεύρυνσης.

Το μοναδικό πολιτειακό καθεστώς που μπορεί να υπηρετήσει αυτή την ομοσπονδία, κατά τον Καντ, είναι το ρεπουμπλικανικό, καθώς αυτό είναι το μόνο που στηρίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αυτοτέλειας. Επίσης, είναι το μόνο που λόγω του αντιπροσωπευτικού του χαρακτήρα (όχι με την έννοια της αντιπροσωπευτικής εκλογής των κυβερνώντων από το λαό αλλά με την έννοια της υλοποίησης των ρεπουμπλικανικών ιδεωδών από την κυβερνητική εξουσία) μπορεί να αποτρέψει τον ανώτατο άρχοντα από την κήρυξη πολέμου και, άρα, να εγγυηθεί και να διαφυλάξει μια μόνιμη κατάσταση ειρήνης. Σε αυτό το καθεστώς οι πολίτες είναι εκείνοι που αποφασίζουν ελεύθερα την κήρυξη ενός πολέμου, εφόσον οι ίδιοι θα επωμιστούν και όλα τα βάρη της διεξαγωγής του. Επομένως, οι πληθυσμοί κρατών με ρεπουμπλικανικό σύστημα διακυβέρνησης προτρέπουν, για το δικό τους συμφέρον, τις κυβερνήσεις τους να υιοθετήσουν φιλειρηνικές πολιτικές.⁷⁶ Με σύγχρονους όρους, θα λέγαμε πως το καθεστώς που περιγράφει ο Καντ ως ρεπουμπλικανικό δεν είναι άλλο παρά ένα κράτος δικαίου με πολιτικά φιλελεύθερους και δημοκρατικούς θεσμούς στο εσωτερικό του.

Το έργο της διατήρησης της ειρήνης μεταξύ των κρατών δε θα στηρίζεται στην εφαρμογή ενός υπερκείμενου δικαίου, καθώς τα κράτη, εν ονόματι της κυριαρχίας τους,

⁷⁴ Immanuel Kant, Για την αιώνια ειρήνη, μτφ. Α. Ποταγά, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1992, σελ. 42

⁷⁵ Ο.π., σελ. 46

⁷⁶ I. Kant, σελ. 37

αρνούνται να συμμορφωθούν προς ένα δεσμευτικό διεθνές έννομο καθεστώς.⁷⁷ Στο μέτρο, λοιπόν, που στο πεδίο των διεθνών σχέσεων απουσιάζει οποιαδήποτε έννομη δεσμευτικότητα καθώς και τα υλικά μέσα της αναγκαστικής επιβολής της, ανακύπτει το πρόβλημα της διατήρησης της αυτοδέσμευσης των κυρίαρχων κρατών σε μία διηλεκτική πολιτική ειρήνης. Λογικά και αναπόφευκτα, λοιπόν, τίθεται το ερώτημα: Ποιο είναι εκείνο το στοιχείο – πέρα από τη ρητή αποκήρυξη του πολέμου εκ μέρους των κυρίαρχων κρατών μελών της καντιανής ομοσπονδίας – που μας εγγυάται τη διατήρηση της συνεκτικότητας και της ειρηνικής τους συνύπαρξης, ακόμα και όταν κάποια στιγμή ανακύψουν διαφορές, αντιπαλότητες, ανταγωνισμοί και καχυποψία στις μεταξύ τους σχέσεις; Για τη λύση αυτού του προβλήματος, ο Kant προσφεύγει σε μία τελεολογική θεώρηση των μηχανισμών της φύσης, στην οποία αναθέτει το ρόλο της «εγγυήτριας» της ειρήνης. Σε διεθνές επίπεδο η διαφορά των γλωσσών και των θρησκευτών συνιστά, κατά τον Kant, το όπλο των κρατών ενάντια στον κίνδυνο ανάπτυξης μιας παγκόσμιας δεσποτικής μοναρχίας, ενώ οι τάσεις για ανταγωνισμούς και κήρυξη πολέμων εξομαλύνονται μέσω ενός αυξανόμενου βαθμού συναίνεσης ως προς έλλογες αρχές που διευκολύνουν τον αμοιβαίο σεβασμό.⁷⁸ Τέλος, σε επίπεδο κοσμοπολιτικό, η φύση φροντίζει για την ειρηνική συνένωση των λαών μέσω της άνθησης και επέκτασης των εμπορικών δραστηριοτήτων των ανθρώπων στη διεθνή κοινότητα. «Το εμπορικό πνεύμα, το οποίο δεν μπορεί να συνυπάρξει με τον πόλεμο, αργά ή γρήγορα κυριεύει κάθε λαό».⁷⁹ Στην επέκταση του εμπορίου, η οποία – μεταξύ άλλων - εξυπηρετεί και προάγει την κυκλοφορία προσώπων και προϊόντων ανά τον κόσμο και, άρα, την επικοινωνία και τις συναλλακτικές επαφές μεταξύ των λαών, ο Kant διακρίνει ένα εχέγγυο ειρηνικής μεταξύ τους διαβίωσης. Το συμφέρον της ολότητας εξασφαλίζεται και εδώ μέσω των εγωιστικών κινήτρων των επιμέρους δρώντων, μέσω της «αμοιβαίας ιδιοτέλειας» που επιδεικνύουν λειτουργώντας ως φορείς της ανταγωνιστικής αγοράς της πρώιμης νεωτερικότητας.

⁷⁷ Ο.π., σελ. 43

⁷⁸ I. Kant, σελ. 63

⁷⁹ Ο.π., σελ. 64

Βίκτωρ Ουγκώ

«Θα 'ρθει μια μέρα που εσύ Γαλλία, εσύ Ρωσία, εσύ Ιταλία, εσύ Αγγλία, εσύ Γερμανία, εσείς έθνη της ηπείρου, δίχως να χάσετε τις ιδιαιτερότητες και το μεγαλείο σας, θα ενωθείτε και θα δημιουργήσετε την ευρωπαϊκή αδερφοσύνη...

Θα 'ρθει μια μέρα που δεν θα υπάρχουν πια άλλα πεδία μαχών παρά οι αγορές που θα ανοίγουν στο εμπόριο και τα μυαλά που θα ανοίγουν στις ιδέες...

Θα 'ρθει μια μέρα που οι βόμβες θα αντικατασταθούν από την καθολική ψηφοφορία των λαών κι από τη σεβάσμια διακυβέρνηση μιας μεγάλης κυρίαρχης ευρωπαϊκής συγκλήτου...»⁸⁰

Μια από της πρωιμότερες φωνές για τη δημιουργία μιας Ενωμένης Ευρώπης, λίγο ως πολύ κοντινής σε αυτή που οραματίστηκαν οι πατέρες της και συνέχισαν οι επόμενες γενιές Ευρωπαίων πολιτικών προσωπικοτήτων, ήταν αυτή του Βίκτωρος Ουγκώ (Victor Hugo). Ο Ουγκώ έκανε λόγο για μια ήπειρο ενός μόνο λαού, μια ήπειρο δηλαδή εθνών που θα διήγαν το βίο τους μέσα στον κοινό ευρωπαϊκό βίο. Μια Ευρώπη δίχως σύνορα και δασμούς, όπου η διακίνηση ανθρώπων, κεφαλαίων και αγαθών θα γινόταν απρόσκοπτα και ελεύθερα. Μια Ευρώπη με ένα ενιαίο κοινό νόμισμα! Εν τέλει, μια Ευρώπη ειρήνης, αλληλεγγύης και ελευθερίας, που θα εξασφάλιζε την ευημερία όλων των ανθρώπων της.⁸¹

Προυντόν-Μπακούνιν-Κροπότκιν

Μέσα στη μεγάλη παλίρροια του εθνικισμού, το 19ο αιώνα, υπήρξε όμως και μια χούφτα προφητικών και αιρετικών φωνών που προέβαλλαν έναν διαφορετικό φεντεραλισμό. Πρόκειται για τους τρεις γνωστότερους αναρχικούς διανοητές εκείνου του αιώνα: ο Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν (Pierre Josef Proudhon), ο Μιχαήλ Μπακούνιν (Mikhail Alexandrovich Bakunin) και ο Πιοτρ Κροπότκιν (Pyotr Kropotkin).⁸²

Ο Προυντόν ήταν οπαδός του περιφερισμού και πίστευε πως είναι η διαφορετικότητα και όχι η ομοιογένεια που δημιουργεί το είδος της κοινωνίας όπου

⁸⁰ Από την εναρκτήρια ομιλία του Βίκτωρος Ουγκώ στο Συνέδριο για την Ειρήνη, στις 21 Αυγούστου 1849.

⁸¹ Β. Ουγκώ, Ύμνος στην Ενωμένη Ευρώπη - Έργα και λόγοι από την εξορία, μτφ. Α. Μπρουντζάκη, Ποικίλη Στοά, 2015

⁸² Κ. Γουόρντ, Η αναρχική κοινωνιολογία του φεντεραλισμού, μτφ. Ε. Κολοβού & Γ. Φράγκος: <http://journal.eutopia.gr/el/i-anarhiki-koinoniologia-toy-fenteralismoy-toy-kolin-goyornt>

μπορούμε όλοι να συνυπάρξουμε πιο άνετα: «Φιλελεύθερο σήμερα [το συγκεντρωτικό κράτος] με μια φιλελεύθερη κυβέρνηση, αύριο θα γίνει μια τρομερή μηχανή κάποιου σφετεριστή δεσπότη. Αποτελεί αέναο πειρασμό για την εκτελεστική εξουσία, μια διαρκή απειλή για τις ανθρώπινες ελευθερίες. Κανένα δικαίωμα, ατομικό ή συλλογικό, δεν μπορεί να είναι μελλοντικά εξασφαλισμένο. Ο συγκεντρωτισμός μπορεί τότε να αποκληθεί ως ο αφοπλισμός ενός έθνους προς όφελος της κυβέρνησής του...». Όταν μάλιστα το 1860, άκουγε τις συζητήσεις για μια ευρωπαϊκή συνομοσπονδία ή για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης, εφιστούσε την προσοχή σε αυτήν την παρατήρηση: «Με αυτό, το μόνο που αντιλαμβάνονται είναι μια συμμαχία όλων των κρατών που υπάρχουν επί του παρόντος στην Ευρώπη, μικρών και μεγάλων, η οποία θα κατευθύνεται υπό την προεδρία ενός μόνιμου Συμβουλίου. Λαμβάνεται ως δεδομένο ότι κάθε κράτος θα διατηρεί τη μορφή κυβέρνησης που του ταιριάζει καλύτερα. Εφόσον, όμως, κάθε κράτος θα έχει αριθμό ψήφων στο Συμβούλιο ανάλογο του πληθυσμού και της έκτασής του, τα μικρά κράτη σ' αυτή την υποτιθέμενη συνομοσπονδία σύντομα θα ενσωματωθούν στα μεγάλα...».

Για τον Μπακούνιν η δημιουργία των Ενωμένων Πολιτειών της Ευρώπης ήταν μονόδρομος, αν θέλαμε να καταργήσουμε τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των λαών που συνιστούν την ευρωπαϊκή οικογένεια. Ο σκοπός αυτός όμως, δε θα μπορούσε να επιτευχθεί, αν τα κράτη δεν αντικαθιστούνταν από περιφέρειες: «Ακόμη και εάν αυτοαποκαλούνταν δημοκρατία δεν θα μπορούσε ένα συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό και милитарιστικό κράτος να εισχωρήσει σοβαρά σε μια διεθνή ομοσπονδία. Λόγω του συντάγματός του, το οποίο πάντα θα αποτελεί μια ρητή ή υπόρρητη απάρνηση της εσωτερικής ελευθερίας, αναγκαστικά θα συνεπάγεται την κήρυξη μόνιμου πολέμου και απειλής για τις γειτονικές χώρες». Οι χώρες, επομένως, έπρεπε να ανοικοδομηθούν στη βάση της ελεύθερης ομοσπονδιοποίησης: των ατόμων σε κομμούνες, των κομμούνων σε επαρχίες, των επαρχιών σε έθνη και αυτών σε Ενωμένες Πολιτείες, πρώτα της Ευρώπης και στη συνέχεια ολόκληρου του κόσμου.

Υπέρ του αναρχισμού, του φεντεραλισμού και του περιφερισμού ήταν φυσικά και ο Κροπότκιν. Για όλους αυτούς τους διανοητές, για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του αναρχικού οικονομολόγου Λέοπολντ Κορ (Leopold Kohr), «το πρόβλημα της Ευρώπης αφορά στη διαίρεση και όχι στην ένωση». Το εμπόδιο είναι το εθνικό κράτος. Κι αν ακόμη η Ευρώπη, λόγω μεγέθους, ήταν αδύνατον να αποτελέσει

μία και μοναδική συνομοσπονδία, θα μπορούσε να αποτελέσει μία συνομοσπονδία συνομοσπονδιών. Εν τέλει, οι φιλόσοφοι αυτοί άφησαν το στίγμα τους στο ευρωπαϊκό μόρφωμα: οι υπέρμαχοι μιας ενωμένης Ευρώπης ανέπτυξαν μια αρχή «επικουρικότητας», με το επιχείρημα ότι οι κυβερνητικές αποφάσεις δεν θα πρέπει να λαμβάνονται στους υπερεθνικούς θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά κατά προτίμηση στις περιφερειακές ή τοπικές διοικητικές βαθμίδες, αντί των εθνικών κυβερνήσεων. Αυτή η συγκεκριμένη αρχή υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο κάλεσε τις εθνικές κυβερνήσεις να ενστερνιστούν τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Τοπικής Αυτοδιοίκησης, «ώστε να επισημοποιηθεί η δέσμευση στην αρχή, σύμφωνα με την οποία οι λειτουργίες διακυβέρνησης θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο και να μεταφέρονται σε υψηλότερο μόνο εάν υπάρχει συναίνεση».

Τσβετάν Τοντόροφ

Το αίτημα του Τσβετάν Τοντόροφ (Tzvetan Todorov) για μία ενωμένη Ευρώπη σκιαγραφείται στο βιβλίο του «Η νέα διεθνής αταξία». Για τον Τοντόροφ το ζήτημα της κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς έχει ήδη λυθεί και ξεπεραστεί: οι ευρωπαϊκές χώρες εδώ και είκοσι πέντε αιώνες έχουν συγκροτήσει έναν κοινό πολιτισμό πάνω στις συνιστώσες της ελληνορωμαϊκής κληρονομιάς, της χριστιανικής παράδοσης και της κοινής τεχνολογικής προόδου.⁸³ Η θαυμαστή περίπου εβδομηκονταετής ειρήνη εντός των συνόρων της ηπείρου, όμως, πρέπει να οφείλεται περισσότερο στις ευρωπαϊκές πολιτικές αξίες που αποτελούν τα κύρια συστατικά του ευρωπαϊκού μοντέλου (αξίες που μπορεί να συναντώνται και εκτός Ευρώπης, ωστόσο δεν απαντώνται αλλού στον ίδιο βαθμό και δεν σχηματίζουν, τελικά, τα ίδια μορφώματα).⁸⁴ Η ορθολογικότητα, η δικαιοσύνη, η δημοκρατία, η ατομική ελευθερία, η εκκοσμίκευση και η ανεκτικότητα, αποτελούν τις ευρωπαϊκές εκείνες πολιτικές αξίες που συνέχουν τον ευρωπαϊκό πολιτικό πολιτισμό και καθιστούν εφικτή την πολιτική του ενοποίησης.⁸⁵

⁸³ Τσ. Τοντόροφ, Η νέα διεθνής αταξία – Στοχασμοί ενός Ευρωπαίου, μτφ. Μ. Πάγκαλος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2004, σελ. 93

⁸⁴ Ο.π., σελ. 95

⁸⁵ Ο.π., σελ. 95-107

Ο Τοντόροφ ενστερνίζεται το όραμα της ενωμένης Ευρώπης, ωστόσο καθιστά σαφές πως οι ευρωπαϊκοί θεσμοί, όπως υπάρχουν σήμερα, δεν το υπηρετούν σωστά. Εκκινώντας από το αίτημα για στρατιωτική ολοκλήρωση (η ΕΕ, ως «ήρεμη δύναμη», πρέπει να αποκτήσει μια αυτόνομη στρατιωτική δύναμη, ικανή να αμυνθεί εναντίον κάθε αντιπάλου, όπως και να συνδράμει τους συμμάχους της)⁸⁶, πραγματεύεται την πρόταση για μια Ευρώπη ομόκεντρων κύκλων, δηλαδή μια Ευρώπη οργανωμένη στον ενδότερο κύκλο της –ή αλλιώς σκληρό πυρήνα– ομοσπονδιακά και όχι συνομοσπονδιακά (συνοργάνωση ανεξάρτητων κρατών). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την Ευρώπη των τριών ομόκεντρων κύκλων όπου ο ενδότερος κύκλος θα οργανώνεται στη βάση μιας κοινής αμυντικής και εξωτερικής πολιτικής, ο αμέσως επόμενος θα είναι αυτός της ΕΕ με τη σημερινή της μορφή (ενοποιημένος χώρος για την οικονομία, τη δικαιοσύνη, την αστυνομία, τον πολιτισμό και την εκπαίδευση) - κύκλος ανοιχτός σε περαιτέρω διεύρυνση αλλά και κύκλος από τον οποίο μπορεί να τροφοδοτηθεί μελλοντικά η ίδια η Ομοσπονδία- και, τέλος, ο τρίτος κύκλος, με προνομιακές ζώνες, καθώς η Ευρώπη δεν πρέπει να αποκοπεί από τον Νότο ή την Ανατολή της.⁸⁷

Μια τέτοια αναδόμηση σε τρεις κύκλους συνεπάγεται, κατά τον Τοντόροφ, μια ταυτόχρονη ενίσχυση των κεντρικών θεσμών: αυτοί πρέπει να γίνουν δημοκρατικότεροι, με την έννοια ότι οφείλουν να αντικατοπτρίζουν περισσότερο τον ευρωπαϊκό πληθυσμό και λιγότερο τα κράτη, τα οποία η Ένωση έχει ακριβώς ως στόχο να απορροφήσει και να υπερβεί. Εφόσον ο δημοκρατικότερος θεσμός της Ευρώπης είναι το Κοινοβούλιό της, αυτός και θα πρέπει να ενδυναμωθεί. Θα πρέπει επίσης να εκλέξουμε έναν πρόεδρο της Ευρώπης, που θα εκλέγεται από τους ευρωβουλευτές (που θα έχουν εκλεγεί με μια απλή και κατανοητή, ξεκάθαρα αναλογική ψηφοφορία). Προς αυτήν την κατεύθυνση φαίνεται να κινούταν και το Ευρωσύνταγμα, που απέτυχε να γίνει αποδεκτό από τους Ευρωπαίους και να τεθεί σε ισχύ. Κι όμως, όπως υπογραμμίζει ο Τοντόροφ, η ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού συντάγματος θα ήταν μια μεγάλη κατάκτηση, καθώς η Ένωση θα διακήρυσσε έτσι την ταυτότητα πνεύματος και όχι απλώς των οικονομικών συμφερόντων, που τη χαρακτηρίζει.⁸⁸

⁸⁶ Ο.π., σελ. 110

⁸⁷ Τσ. Τοντόροφ, σελ. 111-113

⁸⁸ Ο.π., σελ. 114-117

Εύστοχα γράφει ο Γιώργος Σιακαντάρης: «Για τον Τοντόροφ η Ευρώπη αποτελεί μια πρόταση οικουμενικής αντιμετώπισης της ανθρώπινης υπόστασης. Ο συγγραφέας δεν βλέπει αυτή την οικουμενικότητα στα όποια συστατικά στοιχεία της Ευρώπης, π.χ. ελληνικός πολιτισμός, ρωμαϊκή κρατική και νομική εξουσία, χριστιανισμός. Η δύναμη της Ευρώπης βρίσκεται στην ικανότητά της να ενώνει τα διαφορετικά έργα, τεχνικές, πολιτισμούς κάτω από τη σημαία οικουμενικών αξιών. Αυτή η ενότητα στην πολλαπλότητα εκφράζει την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Αυτή είναι η πρώτη αξία που διέπει την Ευρώπη και η δεύτερη αφορά την κυριαρχία του νόμου στη δημόσια ζωή έναντι οποιωνδήποτε άλλων καταναγκασμών.»⁸⁹

Ετιέν Μπαλιμπάρ

Ο Μπαλιμπάρ (Étienne Balibar) χαρακτηρίζει τις προτάσεις του για την Ευρώπη ως κινούμενες «ανάμεσα σε ρεαλισμό και ουτοπία». Πρόκειται για έναν ριζοσπαστικό κληρονόμο του ευρωκομμουνισμού, «που υπερβαίνει την παράδοσή του εμβαθύνοντας στην Ευρώπη ως ηθικοπολιτικό πρόγραμμα».⁹⁰

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την αποδόμηση του κόσμου των δύο «στρατοπέδων», η Ευρώπη αναδύεται ως «μέθοδος» που μπορεί να εδραιώσει την ειρήνη μέσα από μια λογική θεσμικού εκπολιτισμού και εκδημοκρατισμού. Ωστόσο, η πορεία της ΕΕ, μέσα από τις διευρύνσεις και τις συνθήκες της, αποκαλύπτει τις αδυναμίες και αδιέξοδα, που αφορούν τη δημοκρατικότητά της: η κοινή ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα παρουσιάζεται αδύναμη και η κυκλοφορία ιδεών και προτάσεων περιορισμένη. Αυτό οφείλεται, κατά τον Μπαλιμπάρ, στο ότι η παγκοσμιοποίηση εκλαμβάνεται κυρίως ως οικονομική διαδικασία, ενώ οι απόπειρες πολιτικής βάθυνσης απέτυχαν με το Ευρωσύνταγμα, προϊόν μιας γραφειοκρατίας και όχι μιας ευρείας έννοιας ευρωπαϊκής θεσμικής συγκρότησης (ο Μπαλιμπάρ επέλεξε το ΟΧΙ ως θετικό σοκ υπέρ της δημοκρατίας). «Δεν υπάρχει κράτος στην Ευρώπη», αναφωνεί ο

⁸⁹ Γιώργος Σιακαντάρης, Τσβετάν Τοντόροφ, ένας διαφωτιστής του καιρού μας: <https://www.bookpress.gr/kritikes/idees/tzvetan-todorov-enas-diafotistis-tou-kairou-mas>

⁹⁰ Μ. Μπαρτσίδης, Μπαλιμπάρ και Ευρώπη: Συνοπτικός απολογισμός, Σύγχρονα Θέματα, τ.136: <http://www.synchronathemata.gr/balibar-ke-efropi-synoptikos-apologismos/>

Μπαλιμπάρ, εννοώντας πως δεν υπάρχει πολιτικός θεσμός, θεσμός που να μετριάξει ή και να εξαλείφει τη δυσπιστία των ατόμων και των μαζών. Η Ευρώπη δεν υπάρχει, λοιπόν, ως πολιτική οντότητα ισχύος. Είναι μεν οικονομικά ισχυρή, αλλά παραμένει στρατιωτικά ανίσχυρη, πράγμα που δεν μπορεί να της προσδώσει εξισορροπητικό ρόλο αντίβαρου στην υπερδύναμη των ΗΠΑ. Η ανικανότητα της Ευρώπης να μετατρέψει την ηθική ταυτότητα σε πολιτική αποδεικνύει, κατά τον Μπαλιμπάρ, ότι δεν υπάρχει συλλογική ευρωπαϊκή ταυτότητα. Και στο σημείο αυτό είναι που προκρίνει τη «μετάφραση», την πολιτική διάσταση σε φόντο κοσμοπολιτικής, δηλαδή στο ρόλο των διανοουμένων και των καλλιτεχνών ως «μεταφραστών» στην επινόηση της νέας ιδιότητας του πολίτη, αντί των «νομικών τεχνικών».⁹¹

Γιούργκεν Χάμπερμας

Ο Γιούργκεν Χάμπερμας (Jürgen Habermas) υπήρξε πάντοτε υπέρμαχος του ευρωπαϊκού οράματος, υπερασπιστής της υπερεθνικής αποκρυστάλλωσης της Ενωμένης Ευρώπης, και στις συνεντεύξεις του δηλώνει ακόμη ότι δεν έχει χάσει τις ελπίδες του γι' αυτή παρότι η έλλειψη δημοτικότητας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος είναι πλέον εξόφθαλμη.

Στο έργο του «Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης»⁹², ο Χάμπερμας προτείνει κάποιες διορθώσεις στο κατασκευαστικό, όπως επισημαίνει, λάθος της ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης, λάθος που προκύπτει από την αδυναμία της να επιτύχει, πλην της σύνδεσης των οικονομιών, και την πολιτική σύνδεση μεταξύ των κρατών μελών. Όπως τονίζει ο συγγραφέας, η Ευρώπη τείνει να μεταβληθεί σε μια μεταδημοκρατική-αντιδημοκρατική ηγεμονία, καθώς έχει υποπέσει σε έναν εκτελεστικό φεντεραλισμό ελλείπει δύο θεμελιωδών, θεωρητικά, στοιχείων της ΕΕ, του θεσμικού κράτους δικαίου και της δημοκρατικότητας (δημοκρατικό έλλειμμα).

Κατά το Χάμπερμας βασική αιτία της κρίσης είναι η έλλειψη αρμοδιοτήτων εκ μέρους της ΕΕ για την αναγκαία εναρμόνιση των διαφορετικών ως προς την

⁹¹Ο.π., <http://www.synchronathemata.gr/balibar-ke-efropi-synoptikos-apologismos/>

⁹² Γ. Χάμπερμας, Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης, μτφ. Σ. Τριανταφύλλου, εκδ. Πατάκη, 2012, Ενότητα 2^η & Ν. Ζέρβας, Jürgen Habermas, Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης (παρουσίαση): <http://www.constitutionalism.gr/j-habermas-syntagma-europis/>

ανταγωνιστικότητά τους εθνικών οικονομιών. Αντί για τη λήψη δημοκρατικών και δεσμευτικών αποφάσεων, οι Ευρωπαίοι ηγέτες προέβαιναν σε μη δεσμευτικές, από νομική άποψη, μεταξύ τους συνομιλίες, σε ανούσιες δηλώσεις καλών προθέσεων και σε αργόσυρτες κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Η ανυπαρξία σοβαρών θεσμικών διαδικασιών διακυβεύει την αναγνώριση της νομιμότητας των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων από τους απογοητευμένους λαούς.

Απέναντι στον «εκτελεστικό φεντεραλισμό», στη μεταδημοκρατική γραφειοκρατική εξουσία της ΕΕ, ο Χάμπερμας αντιπαραβάλλει μια διεθνοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας με τη μορφή δημοκρατικής ομοσπονδίας εθνικών κρατών. Σ' αυτή τα εθνικά κράτη θα υποτάσσονται μεν στο υπερεθνικά θεσμοθετημένο δίκαιο, από την άλλη όμως το σύνολο των πολιτών της Ένωσης θα μοιράζεται τη συντακτική εξουσία, καθώς σε μια ορθώς δομημένη δημοκρατική κοινωνία οι αποδέκτες του αναγκαστικού δικαίου πρέπει ταυτόχρονα να είναι και οι νομοθέτες του. Πρόκειται γι' αυτό που ο Χάμπερμας διατυπώνει ως «δημοκρατική εκνομίκευση» της Ένωσης.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, απεναντίας, το δίκαιο της έχει προτεραιότητα έναντι του δικαίου των κρατών-μελών, μολονότι τα όργανά της δε διαθέτουν ούτε την αντίστοιχη αρμοδιότητα, ούτε τη δέουσα νομιμοποίηση. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, παρά την αύξηση των αρμοδιοτήτων του με την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας, δεν είναι εξοπλισμένο με όσες αρμοδιότητες είναι απαραίτητες για την άσκηση του νομιμοποιητικού και ελεγκτικού του έργου, καθώς και για να συμπράττει αποτελεσματικά στη νομοθετική διαδικασία. Εκτός αυτού, οι ευρωεκλογές για την ανάδειξη των μελών του, παρά την ταυτόχρονη διεξαγωγή τους σε όλα τα κράτη-μέλη, παραμένουν στην πράξη προσκολλημένες στους εθνικούς δημόσιους χώρους, μεταλλασσόμενες σε ένα είδος οιονεί δημοσκόπησης για τα εθνικά πολιτικά δρώμενα, ή και ψήφου διαμαρτυρίας για τα πεπραγμένα των κυβερνήσεων. Οι ευρωεκλογές αντιμετωπίζονται τόσο απ' τους πολίτες, όσο και απ' τα κόμματα, ως ένα υποκατάστατο είδος των εθνικών εκλογών. Επομένως, το δημοκρατικό έλλειμμα απορρέει από τον τρόπο αντιμετώπισης των ευρωπαϊκών εκλογών και ενισχύεται από την ανισορροπία των αρμοδιοτήτων, παρά τις προοπτικές της Λισαβόνας, που εντοπίζεται μεταξύ Συμβουλίου και Κοινοβουλίου.

Στο διφυή χαρακτήρα της ταυτότητας των Ευρωπαίων πολιτών, το βάρος φαίνεται να πέφτει στην ταυτότητα του πολίτη κράτους, κι αυτό γιατί, αν μη τι άλλο, η

Ένωση δεν είναι προϊόν κάποιας επανάστασης αλλά προϊόν των ίδιων των εθνικών κρατών, πράγμα που εξηγεί το γεγονός ότι οι πολίτες έχουν περισσότερο σφιχτούς δεσμούς με αυτά τα εθνικά τους κράτη παρά με την Ένωση. Η καλλιέργεια της ταυτότητας του Ευρωπαίου πολίτη και η καλλιέργεια αλληλεγγύης μεταξύ αυτών των πολιτών είναι συνθήκες προαπαιτούμενες για την ουσιαστική συνταγματική τους ενοποίηση. Για τον Χάμπερμας όμως η υπερεθνική επέκταση της αλληλεγγύης θα πραγματοποιηθεί μόνο μέσω μιας διαδικασίας εκμάθησης. Η παιδεία είναι εκείνη που απελευθερώνει τον άνθρωπο απ' τις προκαταλήψεις καλλιτεργώντας του την ευαισθησία και τονώνοντας την επιθυμία για μια καλύτερη ζωή. Η αρμονική κοινωνική συμβίωση πρέπει να επιδιώκεται, όχι με την απειλή και την επιβολή κυρώσεων του νόμου, αλλά μονάχα με την παιδαγωγική διαδικασία, που λαμβάνει χώρα τόσο στο σπίτι και στην οικογένεια, όσο και στην κοινωνία μέσω της διδασκαλίας, αλλά και του κριτικού διαλόγου στα ΜΜΕ. Όσον αφορά τα τελευταία, ο φιλόσοφος αποδεικνύει τον πρωταγωνιστικό ρόλο που δύνανται να διαδραματίσουν στην πορεία της ενοποίησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, όσο πιο πολύ τα μέσα ενημέρωσης αναδεικνύουν πόσο πιο βαθιά παρεμβαίνουν στην καθημερινότητα οι αποφάσεις της ΕΕ, τόσο εντονότερα οι λαοί της θα ενδιαφέρονται ν' ασκούν τα δημοκρατικά τους δικαιώματα ως Ευρωπαίοι πολίτες.

Η άποψη του Χάμπερμας για την αναγκαιότητα θέσπισης ενός νέου ευρωπαϊκού Συντάγματος στηρίζεται στην ιδέα του Καντ περί «κοσμοπολιτικού δικαίου», πράγμα που, αναγωγικά, σημαίνει ότι η ΕΕ θα πρέπει να αποτελέσει μια «κοσμοπολιτική» ένωση κρατών, που θα ξεπερνά την εθνική κυριαρχία, χωρίς όμως να καταργεί τα ίδια τα κράτη. Και όλα αυτά κρίνονται από τον φιλόσοφο ως απολύτως απαραίτητα, καθώς τα εθνικά κράτη αδυνατούν από μόνα τους και μόνο «να διατηρήσουν την ικανότητα δράσης για ν' αντισταθούν στη μοίρα μιας έρπουσας αφομοίωσης στο κοινωνικό μοντέλο που τους πλασάρει το καθεστώς που κυριαρχεί στην εποχή μας στην παγκόσμια οικονομία».

Κεφάλαιο 4^ο

Ο Έκο για την ευρωπαϊκή ταυτότητα και την ολοκλήρωση

«Ο Ουμπέρτο Έκο γεννήθηκε στην Αλεσάντρια του Πιεμόντε το 1932 και πέθανε το 2016. Από το 1975 είχε την έδρα του καθηγητή Σημειωτικής στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας, ενώ από το 1988 ήταν πρόεδρος του Διεθνούς Κέντρου Μελετών Σημειωτικής στο Πανεπιστήμιο του Σαν Μαρίνο. Αν και αρχικά παρακολούθησε σπουδές Νομικής, εγκατέλειψε αυτό τον τομέα και ακολούθησε σπουδές Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας και Λογοτεχνίας. Από το 1962 ως το τέλος του 1970 ο Έκο ανέπτυξε τη δική του θεωρία στη Σημειολογία. Το 1965 εξελέγη καθηγητής Οπτικών Επικοινωνιών στη Φλωρεντία και το 1966 καθηγητής της Σημειολογίας στο Μιλάνο. Το 1971 το Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας του προσέφερε τη θέση του τακτικού καθηγητή της Σημειολογίας και το 1974 ο Έκο ίδρυσε τον Διεθνή Σύνδεσμο Σημειολογικών Μελετών. Μέσα στη δεκαετία του '70, άρχισε να γράφει τα μυθιστορήματά του, κάνοντας της αρχή με «Το όνομα του ρόδου», που τιμήθηκε με το βραβείο Strega το 1981 και το Médicis étranger το 1982, ενώ πούλησε εκατομμύρια αντίτυπα σε όλο τον κόσμο.»⁹³

Αφού διαβάσαμε ένα σύντομο βιογραφικό του Έκο, και πριν ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας, θα θέλαμε να διευκρινίσουμε με βάση ποια χαρακτηριστικά συγκαταλέγουμε τον Έκο στους διανοούμενους της εποχής μας. Ποιος δικαιούται, τελικά, να χαρακτηρίζεται ως διανοούμενος; Ο ορισμός του Τοντόροφ είναι απλός και εύστοχος: «Διανοούμενος είναι ένας επιστήμονας ή ένας καλλιτέχνης που δεν αρκείται στο επιστημονικό του έργο ή στην καλλιτεχνική του δημιουργία, αλλά που επιπλέον αισθάνεται ότι τον αφορά το κοινό καλό, οι αξίες της κοινωνίας εντός της οποίας ζει και άρα συμμετέχει στη συζήτηση που αφορά τις αξίες αυτές»⁹⁴. Με βάση αυτόν τον ορισμό, λοιπόν, ο Έκο δικαιούται οπωσδήποτε να χαρακτηριστεί ως διανοούμενος, αφού το πολυσχιδές του έργο αφορά πλήθος ζητημάτων κοινωνικοπολιτικού ενδιαφέροντος (μια και μόνη ματιά στα Περιεχόμενα των βιβλίων του, θα έπειθε τον καθένα γι' αυτό), ενώ ο δημόσιος λόγος του δεν έλειψε ποτέ, όσο ζούσε, και υπήρξε αναμφισβήτητα παρεμβατικός και γενναίος (η καταφορά του εναντίον του

⁹³ Ου. Έκο, Χρονικά μιας ρευστής κοινωνίας, Pape Satan Aleppe, μτφ. Ε. Καλλιφατίδη, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2016

⁹⁴ Τσ. Τοντόροφ, Ο εκπατρισμένος, εκδ. Πόλις, 1999

Μπερλουσκόνι ή του Βατικανού είναι χαρακτηριστική της σθεναρότητας της κριτικής του). Ένας άνθρωπος με τη δική του διεπιστημονική σκέψη, τη δική του ευρυμάθεια και το δικό του αναμφισβήτητο κύρος, λοιπόν, δεν μπορεί παρά να είναι ένας βαθιά πνευματικός άνθρωπος, ένας διανοούμενος. Φεύγοντας από τη ζωή, πρόσφατα, ο Έκο άφησε πίσω του, εκτός από τα βιβλία του, επιστημονικά και λογοτεχνικά, πλούσια αρθρογραφία και πλήθος συνεντεύξεων στον ιταλικό και διεθνή τύπο, μέσα από τα οποία μπορεί κανείς να προσεγγίσει την εναργή του σκέψη γύρω από σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα των καιρών μας. Ο Έκο δεν περιορίστηκε ποτέ στις συμβατικές περιχαράκώσεις μια επιστήμης ή ενός είδους, αφήνοντας έτσι στις επόμενες γενιές μια πραγματικά πολύφερνη παρακαταθήκη. Δεν είναι ούτε τυχαίο ούτε υπερβολικό πως την επομένη του θανάτου του ο Τύπος έκανε λόγο για «το φαινόμενο Έκο» και για έναν από τους σπουδαιότερους ανθρώπους του πολιτισμού παγκοσμίως. Ο Ουμπέρτο Έκο ήταν ένας παθιασμένος ευρωπαϊστής και ένιωθε ότι, ως διανοητής με μεγάλη επιρροή, όφειλε να ασχοληθεί με το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας.⁹⁵ Παρόμοια ευαισθησία απέναντι στο θέμα συναντά κανείς και στα κείμενα άλλων διανοητών της εποχής μας που φαίνεται να συμμερίζονται την καντιανή άποψη πως οι φιλόσοφοι έχουν χρέος να συνδιαλέγονται μεταξύ τους δημοσίως, με στόχο την προάσπιση της παγκόσμιας ειρήνης.⁹⁶ Να σημειώσουμε εδώ ότι ιδιαίτερος δραστήριος πάνω στο θέμα υπήρξε ο Χάμπερμας, ο οποίος παρακίνησε και άλλους σύγχρονους διανοητές (συμπεριλαμβανομένου του Έκο) να υψώσουν τη φωνή τους και να πάρουν δημόσια θέση για το ζήτημα της Ευρώπης. Κατά τον Καντ, στο φιλόσοφο ταιριάζει, πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος του ανεπίσημου συμβούλου και όχι του πολιτικού, ώστε να μπορεί ελεύθερα να ασκεί πολιτική κριτική, την οποία η εξουσία οφείλει τουλάχιστον να ακούει.⁹⁷ Χαρακτηριστικά, ως προς αυτό, είναι τα λόγια του Τοντόροφ στο έργο του *Η νέα διεθνής αταξία*: «Θα ήθελα να επωφεληθώ από το γεγονός ότι δεν είμαι μέλος καμιάς επιτροπής και δεν είμαι υπόλογος σε κανένα, ώστε να στοχαστώ με πλήρη ελευθερία πάνω στους θεσμούς που θα ήταν καταλληλότεροι για μια νέα Ευρώπη»⁹⁸.

⁹⁵ U. Eco, *European Cultural Identity? A matter of Dialogue*: <http://www.pro-europa.eu/index.php/en/library/understanding-europe/96-umberto-eco-european-cultural-identity-a-matter-of-dialogue>

⁹⁶ J. Habermas, *Η ιδέα του Kant περί της αιώνιας ειρήνης*, μτφ. Αν. Συριοπούλου, εκδ. Πόλις, 2006, σελ. 181

⁹⁷ I. Kant, σελ. 66

⁹⁸ Τσ. Τοντόροφ, σελ. 109

Το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας δεν είναι καινούργιο, όπως λέει και ο Έκο, αλλά αποτελεί ένα φλέγον ζήτημα από τότε που, στις μέρες μας, κάμποσοι ξεκίνησαν να την αμφισβητούν.⁹⁹ Όσο για το ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αυτό είναι λογικό να απασχολεί ιδιαίτερος τόσο τους απλούς πολίτες (τουλάχιστον όσους θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε πολιτικοποιημένους ή άλλως ενεργούς) όσο και τους κοινωνικούς στοχαστές, από τη στιγμή που η ιστορική συγκυρία μάς φέρνει αντιμέτωπους με την οικονομική κρίση, την άνευ προηγουμένου μετακίνηση πληθυσμών (μεταναστών και προσφύγων), την ενδυνάμωση των μέχρι πρότινος περιθωριακών ακροδεξιών-εθνικιστικών πολιτικών σχηματισμών, τον αυξανόμενο ευρωσκεπτικισμό¹⁰⁰, τις αποσχιστικές τάσεις (επαπειλούμενο Grexit, συντελεσμένο Brexit), την τρομοκρατία και άλλα παρόμοια.

Ποιο είναι, όμως, εκείνο το κεκτημένο που τόσο ο Έκο όσο και οι υπόλοιποι φιλοευρωπαϊστές στοχαστές προσπαθούν να περιφρουρήσουν με τη συμμετοχή τους σ' αυτόν το δημόσιο διάλογο; Δεν πρόκειται για τίποτα λιγότερο σημαντικό από την εβδομηκονταετή ειρήνη που κατόρθωσε να παγιώσει εντός του ευρωπαϊκού χώρου η Ευρωπαϊκή Ένωση με τις συνθήκες και τις πολιτικές της. Από το 1945 ως σήμερα, για πρώτη φορά στα 1.500 χρόνια ιστορίας, η Ευρώπη, με εξαίρεση μια σύγκρουση στα Βαλκάνια, που ήταν τρομερή μεν, αλλά τοπική και αρκετά σύντομη, κατόρθωσε να πορευτεί εν ειρήνη, μετά από αιώνες σφαγών.¹⁰¹ Η Ευρωπαϊκή Ένωση κατόρθωσε να ξεπεράσει το βαθύ διχασμό που προκάλεσε ο λεγόμενος και δεύτερος Τριακονταετής

⁹⁹ U. Eco, ό.π.

¹⁰⁰ Ο ευρωσκεπτικισμός είναι ένα φαινόμενο που βρίσκεται σε άνοδο τις τελευταίες δεκαετίες. Πρόκειται για «ένα σύνολο διαθέσεων και στάσεων απέναντι στην ΕΕ, που εκφράζουν απλές επιφυλάξεις και κριτική αμφισβήτηση έως άρνηση ή και καθολική απόρριψη του σχεδίου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.» Κοινός παρονομαστής όλων αυτών των στάσεων, «μαλακών» και «σκληρών», «συμβιβαστικών» ή «απορριπτικών», είναι η αποδοκιμασία για περαιτέρω διεύρυνση της ΕΕ και η πεποίθηση ότι το εθνικό συμφέρον δε συνάδει με την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο ευρωσκεπτικισμός εκφράζεται κατεξοχήν από τη ριζοσπαστική αριστερά και την ακροδεξιά (για διαφορετικούς οπωσδήποτε λόγους) και συχνά λειτουργεί ως «σάκος του μποξ», για να ξεθυμαίνουν δυσaráεσκεις που αφορούν την αποτυχία ή την αναποτελεσματικότητα εθνικών πολιτικών.

Β. Γεωργιάδου, Ο ευρωσκεπτικισμός και η αναχαίτιση των εθνικολαϊκιστών, Τα Νέα, 18/3/2017: <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5433028/o-eyrwskeptikismos-kai-h-anaxaitish-twn-ethnikolaikistwn/> & Βλ. Ο. Τσαγκαλίδης, Ο ευρωσκεπτικισμός στη Γερμανία και η κρίση του ευρώ (διπλωματική εργασία, επιβλέπων: Ι. Παπαγεωργίου), Τμήμα Πολιτικών Επιστημών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 4

¹⁰¹ Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde Κ. Μαγγίνα (Left. gr): <https://left.gr/news/oymperto-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>

πόλεμος¹⁰² ή άλλως «μεγάλης διάρκειας εμφύλιος εντός της Ευρώπης» (Barraclough)¹⁰³ δημιουργώντας το σημερινό χώρο αλληλεπίδρασης, συνεργασίας και αλληλεγγύης, που οι νεότεροι γνωρίζουν. Με άλλα λόγια, αν κάνουμε αυτό που μας προτρέπει ο Έκο, αν φανταστούμε δηλαδή να ξεσπά σήμερα ένας πόλεμος ανάμεσα στην Ισπανία και τη Γαλλία ή ανάμεσα στην Ιταλία και τη Γερμανία, θα μας φανεί οπωσδήποτε φαιδρό.¹⁰⁴ Για τον Έκο, που μεγάλωσε υπό τον ιταλικό φασισμό, ή τον Σαβατέρ (Fernando Savater), που γνώρισε στα νεανικά του χρόνια τη δικτατορία του Φράνκο, το ευρωπαϊκό κεκτημένο είναι μείζονος σημασίας. Με όλα του τα μειονεκτήματα, το ευρωπαϊκό οικοδόμημα πρέπει, λοιπόν, να προστατευθεί, κυρίως δια της βελτιώσεώς του, και όχι να οδηγηθεί στη διάλυση (οι περισσότεροι διανοητές που εξετάζουμε τονίζουν ιδιαίτερα το σημείο – ο Σαβατέρ γράφει χαρακτηριστικά πως η Ευρώπη και η ΕΕ είναι αναμφίβολα η λύση αλλά όχι η παλιά Ευρώπη ούτε η παλιά Ένωση¹⁰⁵).

«Αφού σκοτωθήκαμε αναμεταξύ μας για πολλά χρόνια, είμαστε πλέον Ευρωπαίοι με βάση τον πολιτισμό»¹⁰⁶, γράφει ο Έκο, κάνοντας λόγο για την ευρωπαϊκή ταυτότητα, μια ταυτότητα που λίγο παρακάτω χαρακτηρίζει ως ρηχή (shallow). Και επιλέγει να μιλήσει για ρηχότητα και όχι επιφανειακότητα, όπως σπεύδει να διευκρινίσει ο ίδιος, γιατί η ρηχότητα βρίσκεται κάπου ανάμεσα στην επιφάνεια και το βάθος.¹⁰⁷ Αυτό που πρέπει να κάνουμε, υποστηρίζει ο Έκο, είναι να βαθύνουμε αυτή μας την ταυτότητα, και μάλιστα άμεσα, πριν η κρίση, ο λαϊκισμός, ο εθνικισμός και η ξеноφοβία την καταστρέψουν. Αν η Ευρώπη των πρωτεργατών της Ένωσης (κάνει εδώ ρητή αναφορά στους Σπινέλι, Ντε Γκάσπερι, Αντενάουερ και Σουμάν) ήταν μια αντίδραση στον πόλεμο, δικό μας έργο είναι η δημιουργία μιας βαθιάς και ουσιαστικής ευρωπαϊκής ταυτότητας.¹⁰⁸

¹⁰² ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος δημιούργησε το έδαφος για τον Β΄ Παγκόσμιο και τον Ψυχρό πόλεμο στη συνέχεια. Με αυτή τη λογική, πολλοί ιστορικοί κάνουν λόγο για νέο Τριακονταετή πόλεμο.

¹⁰³ Ου. Έκο, ό.π.

¹⁰⁴ Ο.π.

¹⁰⁵ F. Savater, The EU needs to stand up to the nationalists (The Guardian):

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jan/05/eu-nationalists>

¹⁰⁶ Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde Κ. Μαγγίνα (Left. gr):

<https://left.gr/news/oymperto-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>

¹⁰⁷ Ο.π.

¹⁰⁸ Ο.π.

Ο Έκο δεν είναι απαισιόδοξος. Προσβλέπει στη νέα γενιά. Μάλιστα θεωρεί τους Ερασιμίτες φοιτητές (φοιτητές που συμμετέχουν στο πρόγραμμα Erasmus της ΕΕ) την πρώτη γενιά πραγματικών Ευρωπαίων. Για την ακρίβεια, κάνει λόγο για μια «γενετική επανάσταση». Γράφει χαρακτηριστικά: «ένας νέος Καταλανός συναντά μια νέα Φλαμανδή, ερωτεύονται, παντρεύονται και γίνονται Ευρωπαίοι, όπως και τα παιδιά τους». Ο Έκο δε διστάζει να προτείνει τη διεύρυνση του προγράμματος Erasmus πέρα από τη φοιτητική κοινότητα, δηλαδή να γίνει υποχρεωτικό «και για τους οδηγούς ταξί, τους υδραυλικούς, τους εργάτες».¹⁰⁹ Βλέπει, ουσιαστικά, τη συμμετοχή των Ευρωπαίων σε αυτό το πρόγραμμα σαν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να ζήσουν έξω από τον μικρόκοσμο του εθνικού τους κράτους, να εκτεθούν σε άλλες κουλτούρες, να αφομοιωθούν αναμεταξύ τους και να διαμορφώσουν μια νέα, μια ευρωπαϊκή ταυτότητα. Ο Τοντόροφ αναφέρει σχετικά με το θέμα: οι νέοι «θεωρούν εντελώς φυσικό να καθίσουν στο ίδιο τραπέζι ανάμεσα σε μια Φινλανδή και μια Ελληνίδα, έναν Δανό και έναν Αυστριακό. Τα προγράμματα “Ερασμος”, που επιτρέπουν στους Ευρωπαίους φοιτητές να συνεχίσουν τις σπουδές τους έξω από τη χώρα καταγωγής τους, ευνόησαν τα τελευταία χρόνια την άνθηση αυτής της ευρωπαϊκής ευαισθησίας»¹¹⁰.

Οι έρευνες, όσο επιφυλακτικά κι αν πρέπει να τις αντιμετωπίζουμε, ενισχύουν, όπως ομολογεί ο ίδιος, την αισιοδοξία του Έκο. Οι νέοι της Ευρώπης φαίνεται σε σημαντικό ποσοστό να αναγνωρίζουν πως το συνεκτικό στοιχείο των Ευρωπαίων δεν είναι το ευρώ αλλά ο πολιτισμός της Ευρώπης.¹¹¹ Η αντίληψη αυτή, βέβαια, φαίνεται να συναρτάται με το επίπεδο μόρφωσης των ατόμων. Δηλαδή η ιδέα της ευρωπαϊκής ταυτότητας φαίνεται να γίνεται αντιληπτή μόνο από τους πιο μορφωμένους πολίτες. Ωστόσο, για το Έκο, αυτό είναι μια αρχή.¹¹² Από τα προηγούμενα, βέβαια, προκύπτει, και αυτό πρέπει να το τονίσουμε με κάθε τρόπο, πως και ο Έκο και ο Χάμπερμας εκφράζουν την πεποίθηση ότι η καλλιέργεια της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι οπωσδήποτε υπόθεση της εκπαίδευσης αλλά και των ΜΜΕ. Το διαδίκτυο, δε, με την

¹⁰⁹ Ο.π.

¹¹⁰ Τσ. Τοντόροφ, σελ. 91-92

¹¹¹ U. Eco, Goethe Institut: <http://www.goethe.de/ins/be/prj/eli/kom/en10921696.htm>

¹¹² U. Eco, European Cultural Identity? A matter of Dialogue: <http://www.pro-europa.eu/index.php/en/library/understanding-europe/96-umberto-eco-european-cultural-identity-a-matter-of-dialogue>

κατάργηση των συνόρων και των αποστάσεων¹¹³, (θα) συμβάλει σημαντικά στην υπόθεση. Για το θέμα ο Έκο προτείνει, μάλιστα, να διαβάσουμε «τους ανθρώπους του πολιτισμού που μας ένωσαν», καθώς θα μας βοηθήσουν να στοχαστούμε πάνω σε κουλτούρες διαφορετικές από τη δική μας.¹¹⁴

Τι εννοεί όμως ο Έκο όταν μιλάει για κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα; Προφανώς αναφέρεται στα ιστορικά εκείνα πολιτισμικά στοιχεία που διαδόθηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο, από πληθυσμό σε πληθυσμό, από έθνος σε έθνος, από κράτος σε κράτος, και έγιναν κτήμα όλων, αποτελώντας τις κοινές τους ρίζες, την κοινή τους κουλτούρα, διαχρονικά. Ο Έκο, μέσα από παραδείγματα, φαίνεται να εστιάζει ιδιαίτερος στη φιλοσοφία, τη λογοτεχνία, τη μουσική... «Ιδού τι βρίσκεται στη βάση της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ταυτότητας», λέει, «έννας μακρύς διάλογος μεταξύ λογοτεχνιών, φιλοσοφιών, μουσικών και θεατρικών έργων»¹¹⁵. Με άλλα λόγια, ο Έκο προτάσσει την ευρωπαϊκή εκείνη ταυτότητα που εδράζεται στον πολιτισμό και όχι στην πολιτική και την οικονομία. Ο «διάλογος» αυτός είναι ικανός να θεμελιώσει την ευρωπαϊκή κοινότητα ξεπερνώντας το πιο μεγάλο από τα εμπόδια, που δεν είναι άλλο από το γλωσσικό, εφόσον μιλάμε για μια κοινότητα με είκοσι τέσσερις διαφορετικές γλώσσες. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, όμως, όπως επισημαίνει ο Έκο, ότι υπάρχει μια μικρή χώρα που ενώ οι πολίτες της μιλούν τέσσερις διαφορετικές γλώσσες, κατόρθωσε να ευημερεί στην πορεία των αιώνων, και αυτή είναι η Ελβετία¹¹⁶ – υποστήριξε, άραγε, ο Έκο να μιμηθεί η ΕΕ και την πολιτειακή οργάνωση της Ελβετίας(;). Επ' αυτού, το μόνο που λέει ρητά ο Έκο είναι πως δεν πρόκειται ποτέ να υπάρξουν Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης, κατά το πρότυπο των ΗΠΑ, μια χώρα δηλαδή με μία και μοναδική γλώσσα. Αυτό που ζητάει είναι να παραμείνουμε μεν μια ομοσπονδία ακατάλυτη¹¹⁷, που θα συγχωνεύσει με σεβασμό τις επιμέρους κουλτούρες του ευρωπαϊκού μωσαϊκού.

Ας επιτραπούν εδώ δύο επισημάνσεις σχετικά με τα προηγούμενα. Αρχικά, να αναφερθούμε σε δύο ενδιαφέροντα παραδείγματα που δίνει ο Έκο, για να εξηγήσει ότι

¹¹³ Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde K. Μαγγίνα (Left. gr): <https://left.gr/news/oymperto-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>

¹¹⁴ Ο.π.

¹¹⁵ Ου. Έκο, Η κοινή μας πατρίδα (απόσπασμα από διάλεξη), επιμ. Θ. Γιαλκέτσης (Εφημερίδα των Συντακτών): <http://www.efsyn.gr/arthro/i-koini-mas-patrida>

¹¹⁶ Ο.π.

¹¹⁷ Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde K. Μαγγίνα (Left. gr): <https://left.gr/news/oymperto-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>

η ρηχότητα της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι ζήτημα που ταλανίζει την Ένωση ακόμα και σε επίπεδο κορυφής, ή πρωτίτως σε επίπεδο κορυφής. Για τον Έκο υπήρξε σημαντική παράλειψη του Ευρωσυντάγματος η μη αναφορά στις κοινές ρίζες των Ευρωπαίων. Για να αποφευχθεί η αναφορά στο θρήσκευμα (καθώς στις συζητήσεις κυριάρχησαν οι κοσμικοί), εν τέλει παραλείφθηκε μια αναφορά σε όλες μας τις ρίζες μας, ελληνορωμαϊκές και εβραιοχριστιανικές.¹¹⁸ Αυτοί που αντιτάχθηκαν στην αναφορά της χριστιανικής καταγωγής, όμως, εξηγεί ο Έκο, δεν έλαβαν υπόψη ότι ο λαϊκισμός (οι λαϊκές αρχές στις οποίες στηρίζονται οι σύγχρονες δημοκρατίες), δεν είναι παρά μια πολύ πιο πρόσφατη ευρωπαϊκή κατάκτηση.¹¹⁹ Ενδεικτικό της ασθενούς ευρωπαϊκής ταυτότητας, για τον Έκο, αποτελούν και τα χαρτονομίσματα του ευρώ, που δεν απεικόνιζαν καμία σημαντική προσωπικότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού παρά ασαφή τοπία.¹²⁰

Η δεύτερη επισήμανση αφορά τη γλώσσα. Ο Έκο καθιστά σαφές ότι το εμπόδιο των διαφορετικών γλωσσών παρακάμπτεται από την κοινή πολιτισμική κληρονομιά των Ευρωπαίων.¹²¹ Προφανώς, η γλωσσομάθεια και η μετάφραση, θα έπαιζαν τεράστιο ρόλο σ' αυτήν την υπόθεση στο μυαλό του Έκο. Ωστόσο, θα ήταν ίσως χρήσιμο να αναφέρουμε ότι ο Ιταλός διανοητής ήταν υπέρμαχος της υιοθέτησης μιας κοινής ευρωπαϊκής γλώσσας μεταξύ ετερόγλωσσων.¹²² Μάλιστα, εκτιμούσε πως μπροστά στον κίνδυνο της υπερίσχυσης μίας και μόνης γλώσσας (λογικά της αγγλικής), σε μια μελλοντικά πραγματικά ενοποιημένη Ευρώπη, τα κράτη που έχουν μειωμένες πιθανότητες να επιβάλουν τη γλώσσα τους, θα υποστήριζαν θερμότερα την υιοθέτηση μιας LIA/ΔΒΓ (Lingua Internazionale Ausiliaria = Διεθνής Βοηθητική Γλώσσα)¹²³, η οποία θα διαδιδόταν εύκολα από τα ΜΜΕ.¹²⁴

¹¹⁸ Ο.π.

¹¹⁹ Ου. Έκο 2016, σελ. 281

¹²⁰ Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde K. Μαγγίνα (Left. gr): <https://left.gr/news/oymper-to-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>

¹²¹ Ου. Έκο, Η κοινή μας πατρίδα (απόσπασμα από διάλεξη), επιμ. Θ. Γιαλκέτσης (Εφημερίδα των Συντακτών): <http://www.efsyn.gr/arthro/i-koini-mas-patrida>

¹²² U. Eco, Η αναζήτηση της τέλειας γλώσσας, μτφ. Α. Παπασταύρου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 468

¹²³ Πρόκειται για γλώσσες τεχνητές και ουδέτερες, που στηρίζονται στην απλοποίηση της γραμματικής και τη δημιουργία ενός λεξιλογίου που να θυμίζει όσον το δυνατόν περισσότερο λέξεις των υπάρχουσών φυσικών γλωσσών. Στην ουσία, είναι μια γλώσσα που προκύπτει από μια ισορροπημένη σύνθεση των τελευταίων. Ο.π., σελ. 446

¹²⁴ Ο.π., σελ. 469

Ένα ακόμα θέμα που φαίνεται να απασχολεί τον Έκο σχετικά με την ΕΕ είναι και το ζήτημα του δημοκρατικού ελλείμματος (θέμα που απασχόλησε και τους άλλους σύγχρονους ευρωπαϊστές φιλοσόφους, όπως είδαμε), το οποίο όμως ο Έκο συνδέει και πάλι με την εύθραυστη ευρωπαϊκή ταυτότητα. Πιο συγκεκριμένα, όταν κάνει λόγο για το Ευρωσύνταγμα, φροντίζει να επισημάνει, χωρίς όμως να επεκτείνεται, ότι οι πολίτες και οι άνθρωποι του πολιτισμού ουδέποτε κλήθηκαν να συζητήσουν δημοσίως γι' αυτό, πριν την κατάρτισή του, ενώ το χαρακτηρίζει «αφηρημένο».¹²⁵

Είπαμε όμως ότι ο Έκο δεν επεκτείνεται επ' αυτού. Περισσότερο φαίνεται να ανησυχεί για ένα άλλο ζήτημα που πραγματεύεται σε αρκετά δοκίμιά του και αποτελεί πρόκληση για την ΕΕ των καιρών μας, και εννοούμε την πολυπολιτισμικότητα και την επιτυχή διαχείρισή της. Αυτό που κάνει πριν από όλα ο Έκο είναι να διευκρινίσει ότι δεν πρόκειται για απλή μετανάστευση αλλά για ολόκληρη μετακίνηση πληθυσμών, που θα επιφέρει οπωσδήποτε εθνική αναδιάρθρωση στις χώρες προορισμού.¹²⁶ Ο Έκο μάλιστα έφτασε να κάνει λόγο για μια «έγχρωμη ήπειρο»¹²⁷ και να προβλέπει την εκκόλαψη μιας εποχής αφρο-ευρωπαϊκής κουλτούρας¹²⁸, καθώς ο Τρίτος Κόσμος είναι γεμάτος από ανθρώπους που θα έκαναν τα πάντα για να ζήσουν ακόμα και «όπως ζούσαν οι Ρουμάνοι στο Βουκουρέστι υπό τη δεσποτεία του Τσαουσέσκου»¹²⁹. Με άλλα λόγια προβλέπει ότι η μετακίνηση αυτή θα συνεχιστεί με κάθε κόστος. Και επ' αυτού καλεί τους νεοφερμένους, από τη μια, και τους οικοδεσπότες, από την άλλη, να δείξουν αμοιβαία ανοχή, σεβασμό και κατανόηση όσον αφορά τα ήθη και τα έθιμα.¹³⁰ Η «αφομοίωση» των εξωκοινοτικών δε θα πρέπει να γίνει με διάθεση να συγκαλυφθούν οι διαφορές¹³¹ ούτε με μια υπερβολική εμμονή στον «politically correct» λόγο¹³². Θα πρέπει, λέει, να είμαστε προσεκτικοί, γιατί δε θα προκύψουν μόνο πολιτικά, νομικά και

¹²⁵ Ου. Έκο, Η κοινή μας πατρίδα (απόσπασμα από διάλεξη), επιμ. Θ. Γιαλκέτσης (Εφημερίδα των Συντακτών): <http://www.efsyn.gr/arthro/i-koini-mas-patrida>

¹²⁶ U. Eco, Σημειώματα σημειολογίας κ.ά., μτφ. Θ. Ιωαννίδης, εκδ. Μαλλιάρης, 1995 (β' έκδοση), σελ. 192-193

¹²⁷ Ου. Έκο 2016, σελ. 294

¹²⁸ U. Eco 1995, σελ. 191

¹²⁹ Ο.π., σελ. 210

¹³⁰ U. Eco, Με το βήμα του κάβουρα, Θερμοί πόλεμοι και λαϊκισμός των ΜΜΕ, μτφ. Ε. Καλλιφατιδή, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σελ. 364

¹³¹ Ο.π.

¹³² Ου. Έκο 2016, σελ.295

θησκευτικά ζητήματα, αλλά και συναισθηματικές παρορμήσεις, που δε θα σταθεί δυνατόν να οριοθετηθούν.¹³³

Ο Έκο με αισιοδοξία δείχνει την εμπιστοσύνη του στον πολιτισμό και την αγορά¹³⁴ να διαφυλάξουν την ειρήνη και να διαμορφώσουν ταυτότητα στην Ευρώπη. Διαβάζοντας κανείς τις απόψεις του περί «Νεοπολέμου» (δηλαδή της νέας μορφής πολέμου που, σε αντίθεση με τον «Παλαιόπολεμο» δεν αναλώνεται σε κατά μέτωπο συγκρούσεις, αλλά διαμείβεται περισσότερο σε επίπεδο οικονομίας και αλληλοεξαρτώμενων συμφερόντων), καταλαβαίνει ίσως καλύτερα πώς μπορεί και αυτή η αγορά να διατηρήσει την ειρήνη: «αλλά ο Νεοπόλεμος, αν παχύνει τους εμπόρους κανονίων, θα βάλει σε κρίση (και σε παγκόσμιο επίπεδο) τις βιομηχανίες εναέριων μεταφορών, ψυχαγωγίας και τουρισμού, των ίδιων των ΜΜΕ (που θα έχαναν τις εμπορικές διαφημίσεις) και όλη εν γένει τη βιομηχανία του περιττού –τη ραχοκοκαλιά του συστήματος- από την εκδοτική βιομηχανία ως την αυτοκινητοβιομηχανία»¹³⁵. Με λίγα λόγια θα λέγαμε πως ο Νεοπόλεμος δε συμφέρει κανέναν, ειδικά αν διαρκέσει περισσότερο από όσο πρέπει.

Μελετώντας τις απόψεις του Έκο αλλά και των άλλων φιλοευρωπαϊστών διανοητών περί ευρωπαϊκής ταυτότητας θα λέγαμε ότι ο Έκο είναι εκείνος που εστιάζει περισσότερο στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά αυτής της ταυτότητας. Ο Τοντόροφ, από την άλλη, όπως είδαμε, αφήνει στην άκρη τις πνευματικές και πολιτισμικές κοινές αξίες και εστιάζει στις πολιτικές αξίες που ενώνουν τα ευρωπαϊκά κράτη και τους Ευρωπαίους πολίτες στη δική του προσπάθεια να προσδιορίσει τα κύρια χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού μοντέλου. Έτσι αναφέρει τη δικαιοσύνη, τη δημοκρατία, την ατομική ελευθερία, την εκκοσμίκευση, την ανεκτικότητα.¹³⁶ Για να μην αναφέρουμε τον Χόμπσμπουμ, που θεωρεί ότι του Ευρωπαίους δεν τους ενώνει η ταυτότητα αλλά η αποδοχή του κοινωνικού καπιταλισμού.¹³⁷ Τόσο όμως αυτά που

¹³³ U. Eco 2006, σελ. 359

¹³⁴ Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde K. Μαγγίνα (Left. gr): <https://left.gr/news/oymperto-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>

¹³⁵ U. Eco 2006, σελ. 24

¹³⁶ Βλ. Τσ. Τοντόροφ, σελ. 95-107

¹³⁷ Ε. Χόμπσμπουμ, Ντ. Σασούν (διάλογος για την ευρωπαϊκή ταυτότητα στο Κέντρο Σύγχρονου Πολιτισμού της Βαρκελώνης, 2007):

<https://ecoleft.wordpress.com/2012/10/03/%CE%AD%CF%81%CE%B9%CE%BA-%CF%87%CE%BF%CE%BC%CF%80%CF%83%CE%BC%CF%80%CE%AC%CE%BF%80>

υποστηρίζει ο Έκο όσο και εκείνα που προβάλλει ο Τοντόροφ, δημιουργούν ορισμένα ερωτήματα: αποτελούν αυτά τα χαρακτηριστικά κτήματα μοναδικά των Ευρωπαίων; Δε διαδόθηκαν στον υπόλοιπο κόσμο; Μήπως οι σημαντικότερες ιστορικές κατακτήσεις της Ευρώπης έχουν χάσει την ταυτοποιητική τους δύναμη εξαιτίας της παγκόσμιας απήχησής τους;¹³⁸ Και, επομένως, είναι ικανά να προσδιορίσουν ένα εμείς απέναντι στο εσείς οι άλλοι; Και από την άλλη, μήπως κάποιες πρόοδοι που χαρακτηρίζουν την Ευρώπη μπολιάστηκαν με στοιχεία άλλων λαών μακριά από τη γηραιά ήπειρο;

Ο Τοντόροφ ισχυρίζεται πως οι ευρωπαϊκές αξίες προφανώς και συναντώνται εκτός Ευρώπης είτε επειδή αρμόζουν σε όλους τους ανθρώπους είτε επειδή διαδόθηκαν. Ωστόσο, δεν απαντώνται στον ίδιο βαθμό ούτε σχηματίζουν τα ίδια μορφώματα.¹³⁹ Ο Έκο, από την άλλη, φροντίζει να ξεκαθαρίσει ότι κάθε κουλτούρα αφομοιώνει στοιχεία από γειτονικές ή μακρινές κουλτούρες, αλλά στη συνέχεια χαρακτηρίζεται από τον τρόπο με τον οποίο τα οικειοποιείται.¹⁴⁰ Ο Χάμπερμας και ο Ντερριντά, δε, θεωρούν ότι η τα χαρακτηριστικά αυτά ανήκουν πράγματι σε όλη τη «Δύση» και αυτό που έχει τελικά σημασία είναι ένα άλλο στοιχείο, που θα μπορούσε να αποτελεί στοιχείο κοινής ταυτότητας: η αναγνώριση των διαφορών, «η αμοιβαία αναγνώριση του άλλου στην ετερότητά του».¹⁴¹ Ο Χόμπσμπάουμ και ο Σασούν, βέβαια, θα έλεγαν εδώ ότι υπάρχουν πολύ λίγα κοινά μεταξύ των Ευρωπαίων, και κυρίως ο λαϊκός πολιτισμός που καταναλώνουν, ο οποίος όμως είναι εξόφθαλμα αμερικανικός. Η «υψηλή κουλτούρα» του Μπαχ και του Μπετόβεν δεν καταναλώνεται από τους πολλούς.¹⁴²

[CF%85%CE%BC-%CE%BD%CF%84%CF%8C%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CF%84%CE%BD%CF%84-%CF%83%CE%B1%CF%83%CE%BF%CF%8D%CE%BD-%CE%BF-%CE%B4/](#)

¹³⁸ Ο.π.

¹³⁹ Τσ. Τοντόροφ, σελ. 95

¹⁴⁰ U. Eco 2006, σελ. 356

¹⁴¹ J. Habermas, J. Derrida, February 15, or What Binds Europeans Together: A plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe (Franfurter Allgemeine Zeitung, 31/5/2003, transl: M. Pensky): http://platypus1917.org/wp-content/uploads/archive/rgroups/2006-chicago/habermasderrida_europe.pdf

¹⁴² Ε. Χόμπσμπάουμ, Ντ. Σασούν (διάλογος για την ευρωπαϊκή ταυτότητα στο Κέντρο Σύγχρονου Πολιτισμού της Βαρκελώνης, 2007):

<https://ecoleft.wordpress.com/2012/10/03/%CE%AD%CF%81%CE%B9%CE%BA-%CF%87%CE%BF%CE%BC%CF%80%CF%83%CE%BC%CF%80%CE%AC%CE%BF%CF%85%CE%BC-%CE%BD%CF%84%CF%8C%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CF%84%CE%BD%CF%84-%CF%83%CE%B1%CF%83%CE%BF%CF%8D%CE%BD-%CE%BF-%CE%B4/>

Από τα παραπάνω θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε ερμηνευτικά την αναφορά του Έκο στο πρόγραμμα Erasmus και την ταυτοποιητική δύναμη που φαίνεται να του αναγνωρίζει. Τόσο ο Έκο όσο και ο Τοντόροφ επισημαίνουν ότι τα προγράμματα αυτά, που επιτρέπουν στους Ευρωπαίους φοιτητές να μετακινούνται και να μετοικούν για ορισμένο διάστημα στις διάφορες χώρες της Ευρώπης, σπουδάζοντας σε ξένα Πανεπιστήμια, αποτελούν μια λαμπρή ευκαιρία να καλλιεργηθεί μια ευρωπαϊκή συνείδηση. Χάρη στα προγράμματα αυτά οι φοιτητές έρχονται σε επαφή με την κουλτούρα της χώρας που τους υποδέχεται αλλά και με τις πολλές και διαφορετικές κουλτούρες των συμφοιτητών τους, που προέρχονται από άλλες χώρες. Κατά την επαφή αυτή τα άτομα είναι σε θέση να εντοπίζουν κοινά αλλά και διαφορετικά στοιχεία μεταξύ των Ευρωπαίων, πράγμα που ενισχύει ίσως τη θέση των Χάμπερμας και Ντερντά ότι βασικό στοιχείο της ταυτότητάς μας ως Ευρωπαίων είναι η αναγνώριση και ο αμοιβαίος σεβασμός της διαφορετικότητας - αυτό να σημειωθεί πως το συμερίζεται και ο ίδιος ο Έκο όταν κάνει λόγο για πλουραλιστικό πολιτισμό¹⁴³. Άλλωστε αυτό είναι και το σύνθημα της ίδιας της Ένωσης: «ενωμένοι στη διαφορετικότητα». Ο Έκο, όμως, φαίνεται να πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα, από τη στιγμή που κάνει λόγο για μια «γενετική επανάσταση». Τη σκέψη του αυτή θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε χρησιμοποιώντας τη θεωρία του Amartya Sen (Αμάρτια Σεν) περί πολλαπλών ταυτοτήτων (multiple identities) και το μοντέλο του Homi Bhabha (Χόμι Μπάμπα) περί μεθοριακών ταυτοτήτων (liminality) και υβριδικότητας (hybridity).

Ο Αμάρτια Σεν θεωρεί πως το άτομο δεν διαθέτει μία και μοναδική ταυτότητα, αλλά πολλαπλές («multi-identities»)¹⁴⁴. Ακόμη και αν συνηθίζουμε να προσδιορίζουμε τους ανθρώπους, ειδικά τους ξένους, με βάση την εθνικότητα και τη θρησκεία τους, κάθε άνθρωπος είναι μάλλον πολλά περισσότερα από αυτό, και χτίζει τις ταυτότητες του μέσα σε διαφορετικά, κάθε φορά, συμφραζόμενα. Επιπλέον, κάθε άνθρωπος δύναται να επιλέγει και να απορρίπτει στοιχεία της ταυτότητάς του, πράγμα που σημαίνει πως η ταυτότητα δεν είναι ούτε κάτι μονοδιάστατο ούτε κάτι στεγανό. Η έκθεσή μας στο διαφορετικό, ανοίγει το χώρο για νέες ταυτότητες. Υπό αυτήν την

¹⁴³ U. Eco, The roots of conflict (The Guardian):

<https://www.theguardian.com/education/2001/oct/13/socialsciences.highereducation>

¹⁴⁴ S. Costa-Pinto, Amartya Sen, Identity and Violence: The Illusion of Destiny:

<http://artsonline.monash.edu.au/eras/files/2014/02/costapintoreview.pdf>

έννοια, οι Ερασιμίτες, όπως συνηθίζουμε να τους λέμε, μέσα από τη στενή επαφή τους με άλλες ευρωπαϊκές κουλτούρες, ενδεχομένως να υιοθετούν στοιχεία που τους ταιριάζουν, διαμορφώνοντας νέες ταυτότητες. Η σύνδεσή τους με περισσότερες από μία κοινότητα, συντελεί, προφανώς, στο να κατασκευάζουν, παράλληλα με την εθνική τους ταυτότητα, μία ταυτότητα ευρωπαϊκή, που στηρίζεται στον πολιτισμό, όπως δηλαδή την αντιλαμβάνεται και την επιθυμεί ο Έκο. Και αυτό είναι οπωσδήποτε βαθύτερο από το να σχηματιστεί μια ευρωπαϊκή ταυτότητα μόνο στη βάση της πολιτικής κοινότητας, δηλαδή χάρη στις κοινές πολιτικές αξίες, στα κοινά πολιτικά συμφέροντα και το ενδιαφέρον για κοινή πολιτική συμπόρευση. Με άλλα λόγια, θα λέγαμε ότι τέτοιες ευκαιρίες διανοίγουν πολιτισμικό και συναισθηματικό χώρο για την ανάπτυξη μιας νέας υπερεθνικής, ευρωπαϊκής, ταυτότητας που θα συμβάλλει στην ενεργοποίηση των Ευρωπαίων πολιτών και στην ανάδυση μιας δημόσιας ευρωπαϊκής σφαίρας με τρόπο φυσικό.

Όταν ο Έκο όμως κάνει λόγο για το γάμο μεταξύ μιας Φλαμανδής και ενός Καταλανού, που θα γεννήσουν τους πρώτους πραγματικά Ευρωπαίους πολίτες, δεν μπορούμε παρά να σκεφτούμε τις δύο ταυτότητες που προαναφέραμε ως μία και μοναδική μεθοριακή, μεταίχμιακή ταυτότητα, για να μιλήσουμε με όρους του μοντέλου του Χόμι Μπάμπα. Πρόκειται, δηλαδή, για ταυτότητα που παρουσιάζει ένα είδος υβριδικότητας, καθώς κινείται σε έναν ενδιάμεσο χώρο, όπου οι διάφορες κουλτούρες διαλέγονται και εν τέλει συγχωνεύονται και αναδημιουργούνται από τα υποκείμενα.¹⁴⁵ Στην εποχή του fusion, ο Έκο, ως ειδικός στην κουλτούρα της μάζας, ίσως να μην είχε αντίρρηση αν κάναμε λόγο ακόμα και για fusion identities. Φυσικά, τόσο η προσέγγιση του Σεν όσο και του Μπάμπα αφορούν κυρίως την υπόθεση της μετανάστευσης, ωστόσο φαίνεται να βρίσκουν εφαρμογή σε οποιαδήποτε περίπτωση έχουμε να κάνουμε με διαμόρφωση ταυτοτήτων σε χώρους συμβίωσης ετερογενών πληθυσμών. Το σίγουρο είναι πως όλες αυτές οι περιπτώσεις, είτε αφορούν μόνο τους Ευρωπαίους είτε και τους εξωκοινοτικούς, συνηγορούν προς τη διαπολιτισμική διαχείριση της πολυπολιτισμικότητας. Στο σημείο αυτό, καλό θα ήταν, βέβαια, να διευκρινίσουμε τη διαφορά ανάμεσα στους όρους πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμικότητα. Το πρώτο είναι μια υπάρχουσα κατάσταση ή αλλιώς «το τι είναι», το δεύτερο είναι «το τι θα

¹⁴⁵ B. Graves, Homi K. Bhabha: the Liminal Negotiation of Cultural Difference: <http://www.postcolonialweb.org/poldiscourse/bhabha/bhabha2.html>

έπρεπε να είναι». Η αλλιώς η πολυπολιτισμικότητα είναι το δεδομένο και η διαπολιτισμικότητα το ζητούμενο. Οι όροι, λοιπόν, δεν είναι ταυτόσημοι ή συνώνυμοι, η διαπολιτισμικότητα θα λέγαμε τελικά πως είναι ένας τρόπος διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας. Και η διαπολιτισμικότητα δε σχετίζεται μόνο με την αποδοχή της κουλτούρας και της ετερότητας του άλλου, περιλαμβάνει τη δυνατότητα των ατόμων να διαμορφώνουν κοινές ταυτότητες μέσα από την ανάπτυξη μιας διαλεκτικής σχέσης, μέσα από την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν η ανασκόπηση της πορείας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η μελέτη των απόψεων των σημαντικότερων διανοητών της και η συγκέντρωση και ερμηνευτική προσέγγιση των ιδεών του Ουμπέρτο Έκο αναφορικά με την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Στη συνέχεια του κειμένου, θα αναφερθούμε συνοπτικά στα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε.

Η Ευρώπη αποτελεί στις μέρες μας μια από τις λιγοστές νησίδες ειρήνης, ελευθερίας και ευημερίας σε έναν κόσμο που, παρά τη μακράϊωνη ιστορία του, συνεχίζει να μαστιάζεται ακόμα από πολέμους, καταπίεση, φτώχεια και κοινωνική αδικία. Η κατάκτηση αυτή οφείλεται καταφανώς στη συγκρότηση και την πολυεθνική ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μιας «κοινωνικο-πολιτικής εφεύρεσης» ισάξιας της ίδιας της δημοκρατίας, στις αρχές της οποίας και στηρίζεται.

Το ότι το πείραμα της ΕΕ πέτυχε, είναι αναμφισβήτητο, από τη στιγμή που μπορούμε να μιλάμε για 70 περίπου χρόνια αδιάκοπου ειρηνικού βίου. Αδιάκοπου ειρηνικού βίου μεταξύ λαών που μέχρι πριν τη συγκρότηση της Ένωσης δε δίσταζαν να αιματοκυλίζονται μεταξύ τους για λόγους εδαφικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, ιδεολογικούς ή θρησκευτικούς. Η ΕΕ, βέβαια, ξεπέρασε κατά πολύ τον αρχικό και πρώτιστο σκοπό της, που ήταν η διαφύλαξη της ειρήνης. Προώθησε και πέτυχε τη συνεργασία των μέχρι πρότινος εχθρών σε μια κοινή πορεία προς την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη όλων των μελών της.

Η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης επετεύχθη χάρη στο όραμα ορισμένων πεφωτισμένων πολιτικών προσωπικοτήτων, που μπόρεσαν να δουν πέρα από το εθνικό συμφέρον, ή καλύτερα, που μπόρεσαν να ταυτίσουν το εθνικό τους συμφέρον με αυτό ενός υπερεθνικού οργανισμού. Η Ένωση χρωστάει την ύπαρξή της στη διορατικότητα αλλά και τη μεγαλοψυχία των Γερμανών και Γάλλων πολιτικών, που διαγράφοντας τους σφοδρούς ανταγωνισμούς και τα κρίματα του παρελθόντος, έδωσαν τα χέρια για μια ισχυρότερη Ευρώπη. Η Ένωση χρωστάει την ύπαρξή της, λοιπόν, στον Σουμάν, τον Μονέ, τον Αντενάουερ αλλά και τον Άγγλο πρωθυπουργό Ουίνστον Τσώρτσιλ, που τόσο ένθερμα υποστήριξε την υπόθεση της Ένωσης.

Η ίδρυση της ΕΚΑΧ το 1950 συνιστά την αρχή μιας εντυπωσιακής πορείας για την τύχη των ευρωπαϊκών κρατών. Η τελωνειακή ένωση δημιουργεί τις κατάλληλες

προϋποθέσεις για μια μεγάλη αγορά, που με τη σειρά της θα καταστήσει εφικτή την οικονομική και νομισματική ένωση. Απώτερος στόχος, η στενή αυτή οικονομική ολοκλήρωση να θωρακιστεί με μια κοινή εξωτερική πολιτική, δηλαδή με την πολιτική ένωση των κρατών-μελών.

Οι ιδρυτές της ΕΚΑΧ, πράγματι, επιτυγχάνουν την ίδρυση της κοινής, ενιαίας αγοράς (ΕΟΚ) με τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957. Τα επόμενα χρόνια είναι χρόνια με μεγάλη δραστηριότητα και πρόοδο αλλά και ουκ ολίγα προβλήματα για την ΕΕ. Η δεκαετία του 1960, επί προεδρίας Ντε Γκωλ στη Γαλλία, στιγματίζεται από συχνές κρίσεις που προκαλεί η γαλλική εμμονή στη διακρατική συνεργασία εις βάρος της κοινοτικής μεθόδου. Τα εθνικά κράτη, περισσότερο ή λιγότερο ισχυρά, αν και μπόρεσαν να εκχωρήσουν μέρος της κυριαρχίας τους στην Ένωση, δεν είναι ακόμη διατεθειμένα για περαιτέρω παραχωρήσεις. Η Ένωση, όμως, όχι μόνο καταφέρνει να συμβιβάσει τις διάφορες πλευρές χωρίς απώλειες, αλλά ανταποκρίνεται άριστα και στις νέες συνθήκες που δημιουργεί, αργότερα, η πτώση του Τείχους, η ενοποίηση της Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας και η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης (1989-1991), ισχυροποιώντας τη θέση της. Στο μεταξύ έχει ήδη αρχίσει να διευρύνεται. Η Ευρώπη των Έξι σιγά σιγά αυξάνεται, για να φτάσει τελικά, στις μέρες μας, να αριθμεί 28 κράτη-μέλη.

Τα μεγαλύτερα βήματα της Ένωσης προς την οικονομική αλλά και την πολιτική ενοποίηση έγιναν με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, το 1991, που ενισχύθηκε με τις μετριοπαθείς αλλά καθόλου ασήμαντες αλλαγές που επέφερε η Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997. Το 2001 υπογράφηκε η Συνθήκη στις Νίκαιας, η οποία είχε κυρίως ως στόχο όχι τόσο την προώθηση της ολοκλήρωσης όσο την προετοιμασία της Ένωσης να ανταποκριθεί στην άνευ προηγουμένου διεύρυνσή της, με την είσοδο δέκα νέων κρατών-μελών. Με μετριοπαθή αλλά σταθερά βήματα η ΕΕ προχωρούσε προς την ολοκλήρωση.

Το αλματώδες βήμα επιχειρήθηκε το 2004, οπότε και η ΕΕ επιχείρησε να συνταγματοποιηθεί. Η Συνταγματική Συνθήκη, ωστόσο, τρόμαξε όσους επέμεναν στη διακρατική μέθοδο και έβλεπαν με καχυποψία την περαιτέρω εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας, αλλά και όσους θεωρούσαν αποτελεσματικότερη τη μέθοδο των «μικρών βημάτων». Η συμβολική (κυρίως) βαρύτητα ενός Συντάγματος, η επικοινωνιακή αδυναμία της Ένωσης, οι ίδιες οι αδυναμίες του κειμένου (αναφορικά, κυρίως, με την

κοινωνική πολιτική) αλλά και η πολιτική ανωριμότητα των κομμάτων, οδήγησαν στα ηχηρά «όχι» του γαλλικού και ολλανδικού δημοψηφίσματος, που ανάγκασαν την ΕΕ να αποσύρει την πρότασή της και να περάσει σε μία «περίοδο περισυλλογής». Το διάστημα αυτό έληξε με αποσόβηση βάθυνσης της κρίσης, δηλαδή με την επικύρωση της Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης της Λισαβόνας (2007), η οποία, ενώ εισήγαγε διάφορες καινοτομίες και διέθετε ψήγματα υπερεθνικότητας, διευκόλυνε μια πορεία σταδιακής και όχι άμεσης και ολοκληρωτικής συνταγματοποίησης.

Το 2008 βρίσκει την Ένωση απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση που μεταφέρεται από την Αμερική. Η νομισματική ένωση των αρχών του νέου αιώνα (όπως είχε δρομολογηθεί από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ), με όλες τις εγγενείς της αδυναμίες που αφορούν την πραγματική οικονομική ενοποίηση, αδυνατεί να προφυλάξει τα επαπειλούμενα κράτη-μέλη της ευρωζώνης και το κοινό νόμισμα. Σταδιακά, βέβαια, βρίσκει τρόπους, λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένους σε κάθε περίπτωση, ώστε να διαφύγει τον κίνδυνο της κατάρρευσης. Οι συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης είναι ακόμη αισθητές.

Η παρούσα εργασία, όμως, είχε ως κύριο στόχο της να εξετάσει πώς αντιμετώπισε όλη αυτήν την πορεία ενοποίησης η ευρωπαϊκή διάνοηση. Οι φιλόσοφοι, και οι πνευματικοί άνθρωποι συλλήβδην, από νωρίς διείδαν τις σπουδαίες πιθανότητες που θα είχε μια ενοποίηση των ευρωπαϊκών λαών σε μια μορφή (συν)ομοσπονδίας να διατηρήσει την ειρήνη στη «γηραιά» ήπειρο και να συμβάλει στη κοινωνικοοικονομική πρόοδο των λαών της. Ξεκινώντας από τον Έρασμο και φτάνοντας μέχρι τον Τοντόροφ, τον Μπαλιμπάρ και τον Χάμπερμας, συνειδητοποιήσαμε πως στοχαστές διάφορων ιδεολογικών αποχρώσεων, υποστήριζαν ένθερμα την ιδέα ή το εγχείρημα της ένωσης με το δημόσιο, ακαδημαϊκό ενίοτε, λόγο τους.

Κοινό χαρακτηριστικό των σύγχρονων στοχαστών που τάχθηκαν υπέρ της ενοποίησης και της διεύρυνσης, είναι πως όλοι τους επισημαίνουν τις αδυναμίες της Ένωσης όχι από ευρωσκεπτικισμό, αλλά χάρη στην πίστη τους ότι μόνο μια υγιής και ισχυρή Ενωμένη Ευρώπη μπορεί να επιτρέψει στους Ευρωπαίους να διεκδικήσουν φωνή και θέση στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Ποιες αδυναμίες, όμως, πρέπει να ξεπεράσει αυτή η Ευρώπη, για να επιβιώσει και να ισχυροποιηθεί; Σε ποιες προκλήσεις πρέπει να ανταποκριθεί επιτυχώς;

Ζητούμενο όλων των διανοητών που μελετήσαμε αποτελεί μια βαθύτερη, πιο ουσιαστική οικονομική ενοποίηση που θα είναι σε θέση να θέσει τέρμα στην οικονομική κρίση και να θωρακίσει την Ένωση από παρόμοιες καταστάσεις στο μέλλον, με καλύτερο συντονισμό και αποτελεσματικότερη εποπτεία των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών. Αυτό θα επιτρέψει με τη σειρά του το σημαντικότερο αίτημα, που δεν είναι άλλο από τη βύθυνση της πολιτικής ενοποίησης, που θα στηρίζεται στην κοινοτική μέθοδο και όχι απλά στη διακυβερνητική συνεργασία. Η Ευρώπη πρέπει να αποκτήσει κοινή εξωτερική πολιτική και στρατιωτική δύναμη, ώστε να λάβει μια ισχυρή θέση στη διεθνή σκηνή. Παράλληλα οφείλει να αποκτήσει δημοκρατικότερους θεσμούς, αν μη τι άλλο ενισχύοντας το ρόλο του Κοινοβουλίου, το οποίο θα μπορούσε ακόμη και να εκλέγει απευθείας πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η διαχείριση της κρίσης βύθυσε το δημοκρατικό έλλειμμα της Ένωσης, και αυτό διακυβεύει την πορεία της. Με άλλα λόγια, ο «εκτελεστικός φεντεραλισμός» πρέπει να αντικατασταθεί από έναν «δημοκρατικό φεντεραλισμό», που δε θα θέτει στο περιθώριο των εξελίξεων εκείνους που θίγονται άμεσα από τις πολιτικές της Ένωσης, και ιδίως την ευρωπαϊκή περιφέρεια. Προς την κατεύθυνση αυτή η «συνταγματοποίηση» της ΕΕ είναι επιθυμητή, εφόσον όμως δεν χαρακτηρίζεται από υπέρμετρο τεχνοκρατισμό, και χωρίς να θέτει σε δεύτερη μοίρα το κοινωνικό κράτος και τις προνοιακές παροχές. Τα κατασκευαστικά λάθη της Ένωσης πρέπει να διορθωθούν και οι δομικές αλλαγές να επιφέρουν άμβλυνση του δημοκρατικού ελλείμματός της. Ο κόσμος μας αλλάζει διαρκώς, και η αποκόλληση από τα παλιά μοντέλα είναι ζωτική.

Όλα αυτά, όμως, προϋποθέτουν και συνεπάγονται, ταυτόχρονα, τη δημιουργία μιας πιο βαθιάς, πιο ουσιαστικής ευρωπαϊκής ταυτότητας, πράγμα που, όπως είδαμε, επισημαίνουν όλοι οι σύγχρονοι υποστηρικτές της ΕΕ, με κυριότερο τον ίδιο τον Ουμπέρτο Έκο. Στόχος της εργασίας αυτής υπήρξε να καταδείξει τη σημασία της ανάδειξης μιας συνειδητής ευρωπαϊκής ταυτότητας στην πορεία της ολοκλήρωσης, όπως την επεσήμανε ο σπουδαίος αυτός στοχαστής του καιρού μας. Η ιστορία και οι κατακτήσεις του ευρωπαϊκού πνεύματος αποτελούν για τον Έκο τη συγκολλητική ουσία της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Αισιόδοξος ο Έκο, στηρίζει τις ελπίδες του στη νέα γενιά Ευρωπαίων πολιτών, που, απολαμβάνοντας τις δυνατότητες που παρέχει η ελευθερία μετακίνησης προσώπων και διακίνησης ιδεών εντός της ΕΕ, θα είναι σε θέση να διαχειριστεί καλύτερα τη συνθήκη της πολυπολιτισμικότητας του υπερεθνικού αυτού πολιτικού μορφώματος, οδηγώντας την Ένωση στην ολοκλήρωσή της. Με άλλα

λόγια, οι γλωσσικές διαφορές, για τον Έκο, υποβαθμίζονται ως εμπόδιο χάρη στις κοινές πνευματικές καταβολές, που δημιουργούν ένα κοινό πολιτισμικό έδαφος. Γι' αυτό και προτείνει την ενθάρρυνση και τη διεύρυνση αυτών των μετακινήσεων και ανταλλαγών μεταξύ Ευρωπαίων πολιτών, ώστε να τεθούν γερά θεμέλια στην πορεία προς τη διαπολιτισμικότητα, ειδικά τώρα, σε μια εποχή που η Ευρώπη γίνεται πόλος έλξης μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών άνευ προηγουμένου. Για τον Έκο, λοιπόν, το στοίχημα της Ένωσης είναι ακριβώς αυτή η ανάπτυξη μιας υπερεθνικής, ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται σε μια διαρκή εξέλιξη. Είναι μάλλον αναπόφευκτο στην πορεία της αυτή να δοκιμάσει λάθη και απογοητεύσεις. Το εγχείρημα είναι μεγάλο και δύσκολο. Η άμβλυση του δημοκρατικού ελλείμματος, που διαπλέκεται με το έλλειμμα πληροφόρησης, είναι μάλλον δύο από τα πολύ ουσιαστικά προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει η Ένωση, ώστε να μπορέσει να περάσει στο επόμενο στάδιο συμβιωτικής σχέσης με τα κράτη-μέλη, αυτό της πολιτικής ένωσης. Το ευρωπαϊκό οικοδόμημα πρέπει να αλλάξει και να θωρακιστεί, ώστε να συνεχίσει να αποτελεί αποτελεσματική πολιτική λύση στα προβλήματα των καιρών.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Β. Γεωργιάδου, Ο ευρωσκεπτικισμός και η αναχαίτιση των εθνικολαϊκιστών, Τα Νέα, 18/3/2017: <http://www.tanea.gr/news/politics/article/5433028/o-eyrwskeptikismos-kai-h-anaxaitish-twn-ethnikolaikistwn/>
- Κ. Γουόρντ, Η αναρχική κοινωνιολογία του φεντεραλισμού, μτφ. Ε. Κολοβού & Γ. Φράγκος: <http://journal.eutopia.gr/el/i-anarhiki-koinoniologia-toy-fentralismoy-toy-kolin-goyornt>
- Ου. Έκο, Η κοινή μας πατρίδα (απόσπασμα από διάλεξη), επιμ. Θ. Γιαλκέτσης (Εφημερίδα των Συντακτών): <http://www.efsyn.gr/arthro/i-koini-mas-patrida>
- Ου. Έκο, Πολιτισμός, η μόνη μας ταυτότητα, μτφ. από τη Le Monde Κ. Μαγγίνα (Left. gr): <https://left.gr/news/oymperto-eko-politismos-i-moni-mas-taytotita>
- Ου. Έκο, Χρονικά μιας ρευστής κοινωνίας, Pape Satan Aleppe, μτφ. Ε. Καλλιφατίδη, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2016
- U. Eco, Η αναζήτηση της τέλειας γλώσσας, μτφ. Ά. Παπασταύρου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995
- U. Eco, Με το βήμα του κάβουρα, Θερμοί πόλεμοι και λαϊκισμός των ΜΜΕ, μτφ. Ε. Καλλιφατίδη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006
- U. Eco, Σημειώματα σημειολογίας κ.ά., μτφ. Θ. Ιωαννίδης, εκδ. Μαλλιάρης, 1995 (β' έκδοση)
- Ν. Ζέρβας, Jurgen Habermas, Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης (παρουσίαση): <http://www.constitutionalism.gr/j-habermas-syntagma-europis/>
- J. Habermas, Η ιδέα του Kant περί της αιώνιας ειρήνης, μτφ. Αν. Συριοπούλου, εκδ. Πόλις, 2006
- Π.Κ. Ιωακειμίδης, Ευρωπαϊκό Σύνταγμα και ευρωπαϊκή ενοποίηση. Συμβολή στην κατανόηση και ερμηνεία της Συνταγματικής Συνθήκης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2005
- Immanuel Kant, Για την αιώνια ειρήνη, μτφ. Α. Ποταγά, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1992
- Ν. Μούσης, Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο - Οικονομία - Πολιτική, 12η έκδοση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008

- Μ. Μπαρτσιδής, Μπαλιμπάρ και Ευρώπη: Συνοπτικός απολογισμός, Σύγχρονα Θέματα, τ.136: <http://www.synchronathemata.gr/balibar-ke-efropi-synoptikos-apologismos/>
- Β. Ουγκώ, Ύμνος στην Ενωμένη Ευρώπη - Έργα και λόγοι από την εξορία, μτφ. Α. Μπρουντζάκη, Ποικίλη Στοά, 2015
- Γιώργος Σιακαντάρης, Τσβετάν Τοντόροφ, ένας διαφωτιστής του καιρού μας: <https://www.bookpress.gr/kritikes/idees/tzvetan-todorov-enas-diafotistis-tou-kairou-mas>
- Δ. Στεφάνου, Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα: Βασικές καινοτομίες στη δομή και τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Παπαζήση, 2005
- Ε. Στουραΐτη, Η συνθήκη της Λισσαβόνας: Μια συνολική αποτίμηση (τελική εργασία, επιβλέπων: Δ.Ν. Χρυσοχόου), Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα 2008
- Τσ. Τοντόροφ, Ο εκπατρισμένος, εκδ. Πόλις, 1999
- Τσ. Τοντόροφ, Η νέα διεθνής αταξία – Στοχασμοί ενός Ευρωπαίου, μτφ. Μ. Πάγκαλος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2004
- Ο. Τσαγκαλίδης, Ο ευρωσκεπτικισμός στη Γερμανία και η κρίση του ευρώ (διπλωματική εργασία, επιβλέπων: Ι. Παπαγεωργίου), Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2016
- Δ.Θ. Τσάτσος, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007
- Λ. Τσιπούρη, Ευρωπαϊκή και Οικονομική Ενοποίηση: Μεταξύ Σφύρας και Άκμονος, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών ΕΚΠΑ, 2015, σελ. 227-228
- Λ. Τσούκαλης, Η ευρωπαϊκή ατζέντα: παγκοσμιοποίηση, συνοχή και νομιμοποίηση, στο: Ε. Ανδρικοπούλου & Γρ. Καυκάλας, Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος (συλλογικό έργο), εκδ. Θεμέλιο, 2000
- Γ. Χάμπερμας, Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης, μτφ. Σ. Τριανταφύλλου, εκδ. Πατάκη, 2012
- Θ. Χριστοδουλίδης, Η ιστορική διαδρομή της ευρωπαϊκής ενοποίησης, Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τ.Α', Ελληνική Ένωση Τραπεζών, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006
- Ε. Χόμπσμπαουμ, Ντ. Σασούν (διάλογος για την ευρωπαϊκή ταυτότητα στο Κέντρο Σύγχρονου Πολιτισμού της Βαρκελώνης, 2007): <https://ecoleft.wordpress.com/2012/10/03/%CE%AD%CF%81%CE%B9%CE%BA-%BA->

[%CF%87%CE%BF%CE%BC%CF%80%CF%83%CE%BC%CF%80%CE%AC%CE%BF%CF%85%CE%BC-%CE%BD%CF%84%CF%8C%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CF%84%CE%BD%CF%84-%CF%83%CE%B1%CF%83%CE%BF%CF%8D%CE%BD-%CE%BF-%CE%B4/](#)

- Κ. Χρυσόγονος, Το μετέωρο Βήμα της Ευρώπης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005

Ξενόγλωσση

- R. Baldwin & Ch. Wyplosz, The Economics of European Integration, 3rd edition, McGraw-Hill Companies, 2009
- S. Costa-Pinto, Amartya Sen, Identity and Violence: The Illusion of Destiny: <http://artsonline.monash.edu.au/eras/files/2014/02/costapintoreview.pdf>
- Council on foreign relations: <http://www.cfr.org/europe/churchills-united-states-europe-speech-zurich/p32536>
- U. Eco, European Cultural Identity? A matter of Dialogue: <http://www.pro-europa.eu/index.php/en/library/understanding-europe/96-umberto-eco-european-cultural-identity-a-matter-of-dialogue>
- U. Eco, Goethe Institut: <http://www.goethe.de/ins/be/prj/eli/kom/en10921696.htm>
- U. Eco, The roots of conflict (The Guardian): <https://www.theguardian.com/education/2001/oct/13/socialsciences.highereducation>
- European Union:
 - Konrad Adenauer: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/konrad_adenauer_en.pdf
 - Winston Churchill: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/winston_churchill_en.pdf
 - Alcide De Gasperi: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/alcide_de_gasperi_en.pdf
 - Jean Monnet: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/jean_monnet_en.pdf
 - Robert Schuman: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/robert_schuman_en.pdf

Schuman's Declaration: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_el

Paul-Henri Spaak: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/paul-henri_spaak_en.pdf

The Founding Fathers of the EU: https://europa.eu/european-union/about-eu/history/founding-fathers_en#box_5

- P. Fontaine, The European Union explained: Europe in 12 lessons, Publications of the European Union, Luxembourg 2014
http://europa.rs/images/publikacije/26-EU_In_12_Lessons.pdf
- B. Graves, Homi K. Bhabha: the Liminal Negotiation of Cultural Difference: <http://www.postcolonialweb.org/poldiscourse/bhabha/bhabha2.html>
- J. Habermas, J. Derrida, February 15, or What Binds Europeans Together: A plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 31/5/2003, transl: M. Pensky): http://platypus1917.org/wp-content/uploads/archive/rgroups/2006-chicago/habermasderrida_europe.pdf
- A. Van Heerikhuizen, How God disappeared from Europe: visions of a united Europe from Erasmus to Kant: https://pure.uva.nl/ws/files/4284449/61155_295892.pdf
- W. Nicoll & T.C. Salmon, Understanding the European Union, Longman, 2001
- F. Savater, The EU needs to stand up to the nationalists (The Guardian): <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/jan/05/eu-nationalists>